

การศึกษาวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานผักตบชวาหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์
ของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม ในจังหวัดอ่างทอง

ปริญญานิพนธ์
ของ
ปรารธนา คงสำราญ

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา

พฤษภาคม 2550

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

การศึกษาวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานผักตบชวาหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์
ของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม ในจังหวัดอ่างทอง

ของ
ปรารธนา คงสำราญ

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)
วันที่ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2550

..... ประธาน
(รองศาสตราจารย์พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์นนทภัทร ทินานนท์)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุรชาติ ทินานนท์)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สาธิต ทิมวัฒนบรรเทิง)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญารื่อง การศึกษาวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานผักตบชวาหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวามหานาม ในจังหวัดอ่างทอง สำเร็จได้ด้วยคามอนุเคราะห์อย่างยิ่งจาก รองศาสตราจารย์พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ ประธานที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์นนทภัทร ทินานนท์ในการให้คำปรึกษา แนะนำและแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ ที่นี้

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์สุรชาติ ทินานนท์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์สาธิต ทิมวัฒนบรรเทิง กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม ที่ได้กรุณาให้คำชี้แนะที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยเป็นอย่างมาก

ขอขอบพระคุณคุณประสิทธิ์ ทับทิมศรี คุณสงบ ทับทิมศรี คุณมุกดา ทับทิมศรี คุณประทุม ตรีชื่น คุณละออง บุญประสงค์ และคุณอุไร เล็บประดู่ ที่ช่วยเหลือในการให้ข้อมูล เอื้อเฟื้อสถานที่ให้ข้อมูลและการถ่ายภาพกระบวนการผลิต รวมทั้งผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวาครั้งนี้ มีความสมบูรณ์และบรรลุตามวัตถุประสงค์

ขอขอบพระคุณอาจารย์อภิธรรม กำแพงแก้ว ผู้ให้ความช่วยเหลือเสียสละเวลาอันมีค่าให้กับรูปภาพกราฟฟิคที่สวยงามจนเสร็จสมบูรณ์

สุดท้ายนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคุณแม่รัชนิกร เวียงวิจิตร คุณพ่ออำพล ชลายุทธ พี่ชาย ผู้วางพื้นฐานการศึกษาเบื้องต้นและการศึกษาขั้นสูงแก่ผู้วิจัย อีกทั้งให้กำลังใจและกำลังใจทรัพย์ จนทำให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์

ปรารธนา คงสำราญ

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	3
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	3
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	4
นิยามศัพท์เฉพาะ	4
วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า	4
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดอ่างทอง	6
ประวัติความเป็นมาและสภาพภูมิศาสตร์ของจังหวัดอ่างทอง	6
ข้อมูลทั่วไปตำบลไชยภูมิ อำเภochaโย จังหวัดอ่างทอง	8
ความเป็นมาโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์	8
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานหัตถกรรมจักสาน	10
ความหมายของภูมิปัญญาพื้นบ้าน	10
ความหมายของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน	12
ลักษณะของหัตถกรรมพื้นบ้าน	13
ประเภทของงานหัตถกรรมพื้นบ้าน	15
ประวัติความเป็นมาเครื่องจักสาน	18
กรรมวิธีการจักสาน	20
ลวดลายในงานหัตถกรรมจักสาน	21
คุณค่าของงานหัตถกรรม	25
สภาพงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในปัจจุบัน	28
การถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้	31
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา	35
ประวัติความเป็นมาผักตบชวาและงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา	35
กระบวนการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา	40
กรรมวิธีการประดิษฐ์เครื่องจักสานผักตบชวา	44
การออกแบบเครื่องจักสานผักตบชวา	45

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3 วิธีดำเนินการวิจัย	46
การกำหนดประชากรและเลือกกลุ่มตัวอย่าง	46
การเก็บรวบรวมข้อมูล	46
การวิเคราะห์ข้อมูล	47
4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	48
กระบวนการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา	48
เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิต	48
ขั้นตอนการเตรียมวัตถุดิบในการผลิตหัตถกรรมจักสานผักตบชวา	53
ขั้นตอนการทำผลิตภัณฑ์ผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา	58
รูปแบบ ลวดลายและการใช้สีหัตถกรรมจักสานผักตบชวา	61
รูปแบบ ในงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา	61
ลวดลายและการใช้สี ในงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา	80
กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสร้างช่างใหม่	101
5 สรุปผลการศึกษาค้นคว้า	104
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	104
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	104
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	105
วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล	105
สรุปผลการศึกษา	105
อภิปรายผลข้อเสนอแนะ	108
บรรณานุกรม	110
ประวัติย่อผู้วิจัย	113

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 ส่วนประกอบของผักตบชวา	39
2 เครื่องรีดเส้นผักตบชวา	48
3 เต้าและภาชนะสำหรับต้มย้อมสี	49
4 สีเคมีย้อมกก	49
5 หุ่นโฟม	49
6 ถังน้ำ	50
7 เข็มหมุดหัวสี	50
8 เข็มสอด	50
9 กรรไกร	51
10 น้ำมันสน น้ำมันวานิชและแปรงทา	51
11 ตู้อบผักตบชวา	51
12 อุปกรณ์ตัดเย็บและจักรเย็บผ้า	52
13 หุ่นไม้	52
14 ดอกไม้และรูปปลาसान	52
15 ต้นผักตบชวาในแหล่งน้ำ	53
16 การคัดเลือกและตัดต้นผักตบชวา	54
17 การตากเส้นผักตบชวาให้แห้ง	54
18 ตู้อบผักตบชวาเพื่อป้องกันเชื้อรา	55
19 ลักษณะเส้นผักตบชวาธรรมชาติ	56
20 ขั้นตอนการทำเส้นเกลียว	56
21 ขั้นตอนการถักเส้นเปีย	56
22 เส้นเปียและเส้นเกลียวที่จะนำไปทำผลิตภัณฑ์	57
23 การต้มย้อมสีและการล้างน้ำ	57
24 ลักษณะเส้นผักตบชวาที่ย้อม พร้อมนำไปตาก	58
25 ลักษณะเส้นผักตบชวาที่ย้อม พร้อมนำไปทำผลิตภัณฑ์	58
26 การนำเส้นผักตบชวขึ้นรูปผลิตภัณฑ์บนหุ่นโฟม	59
27 การตากผลิตภัณฑ์	59
28 การเคลือบเงาผลิตภัณฑ์และการตาก	60
29 ขั้นตอนการบุผ้าของผลิตภัณฑ์	60

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
30 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยมกันโค้งมน	62
31 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยมกันโค้งมน	63
32 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยมกันโค้งมน	64
33 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยม	65
34 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยม	66
35 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยมกันแคบปากบาน	66
36 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยมกันแคบปากบาน	67
37 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยมกันแคบปากบาน	68
38 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยมกันบานปากแคบ	69
39 กระเป๋ารูปทรงกลม	70
40 กระเป๋ารูปทรงกลม	71
41 กระเป๋ารูปทรงกลม	71
42 กระเป๋ารูปทรงกลม	72
43 ตระกร้ารูปทรงสี่เหลี่ยม	73
44 ตระกร้ารูปทรงสี่เหลี่ยม	74
45 แจกันรูปทรงกลมปากบาน	75
46 แจกันรูปทรงกลมปากบาน	76
47 แจกันรูปทรงกระบอก	76
48 แจกันรูปทรงโอ่ง	77
49 แจกันรูปทรงโอ่ง	78
50 หมอนรอง	79
51 ลายเป็ยคู่ขัดตัน	81
52 ลายเกลียวทั้งรูป	82
53 ลายขัดเม็ดแดง	82
54 ลายสอง	83
55 ลายขัดตันเว้นช่อง	83
56 ลายขัดสลับเป็ย	84
57 ลายเฉลียง	84
58 ลายดอกพิกุล	85

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
59 ลายเป็ยขัดตัน	85
60 ลายดอกแก้ว	86
61 ลายข้าวหลามตัดดอกใหญ่	86
62 ลายเป็ยโปร่งหนึ่งชั้น	87
63 ลายเป็ยคู่เกลียว	87
64 ลายลายกันหอย	88
65 ลายเป็ยคู่	88
66 ลายเป็ยคู่เกลียวโปร่งสองชั้น	89
67 ลายลบน้ำ	89
68 ลายเกลียวสองขัดสาม	90
69 ลายเม็ดมะยมมีก้าน	91
70 ลายเม็ดมะยมขีด	91
71 ลายไทย	92
72 ลายผูกมาคาแม่	92
73 ลายรวงข้าว	93
74 ลายขัดเกลียวโปร่ง	93
75 ลายขัดโซ่	94
76 ตัวอย่างการใช้สีตัดกันแบบสองสีของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวา	96
77 ตัวอย่างการใช้สีตัดกันแบบสามสีของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวา	97
78 ตัวอย่างการใช้สีตัดกันแบบสี่สีของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวา	97
79 ตัวอย่างการใช้สีมัตย้อมของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวา	98
80 ตัวอย่างการใช้สีของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวา	99
81 นางประสิทธิ์ ทับทิมศรี ประธานกลุ่มแม่บ้านหัตถกรรมจักสานผักตบชวา	100
82 นางมุกดา ทับทิมศรี เลขานุการกลุ่มแม่บ้านหัตถกรรมจักสานผักตบชวา	100
83 นายสงบ ทับทิมศรี และนางสอึง ทองคำเกิด สมาชิกกลุ่ม	101
84 นางประทุม ตรีชื่น และนางละออง บุญประสงค์ สมาชิกกลุ่ม	102

การศึกษาวិเคราะห์ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานผักตบชวาหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์
ของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวามหานาม ในจังหวัดอ่างทอง

บทคัดย่อ
ของ
ปรารภนา คงสำราญ

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา
พฤษภาคม 2550

AN ANALYSIS STUDY OF OTOP HANDICRAFT FROM WATER HYACINTH IN BAAN
MAHANAM VILLAGE, ANGTHONG PROVINCE

AN ABSTRACT
BY
PRATTANA KONGSUMRAN

Presented in Partial Fulfillment of the Requirments for the
Master of Education degree in Art Education
of Srinakharinwirot University
MAY 2007

ปรารภ คางสำราญ.(2550). การศึกษาวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานผักตบชวาหนึ่งตำบล
หนึ่งผลิตภัณฑ์ ของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม ในจังหวัด
อ่างทอง. ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. (ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : รองศาสตราจารย์พทุทธิ์
ศุภเศรษฐศิริ , ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นนทภัทร ทินานนท์.

ปรินญาณิพนธ์เรื่องการศึกษาวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานผักตบชวาหนึ่งตำบล
หนึ่งผลิตภัณฑ์ ของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม ในจังหวัดอ่างทอง มี
จุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์งานหัตถกรรมจักสานผักตบชวาในประเด็น กระบวนการผลิต
และขั้นตอนการผลิต รูปแบบผลิตภัณฑ์ ลวดลายและการใช้สี กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้
และการสร้างช่างใหม่ในชุมชนของช่างพื้นบ้านต่อชนรุ่นหลัง ผลการศึกษาพบว่า

กระบวนการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม ขั้นตอนการผลิตมี
ลักษณะการผลิตทั้งแบบดั้งเดิมและแบบพัฒนา ผลิตภัณฑ์แบบภายในครอบครัวและภายในชุมชน
ทั้งนี้พบว่าผู้ผลิตไม่นิยมการสั่งซื้อวัตถุดิบจากโรงงาน ทว่าจะดำเนินการผลิตเองทุกขั้นตอน
ผลิตภัณฑ์มีทั้งลักษณะผลงานที่ใช้สีเดิมจากต้นผักตบชวาและผลิตภัณฑ์ที่ใช้สีเคมีในการย้อม
ต้นผักตบชวา ผลิตภัณฑ์มีรูปแบบและลวดลายทั้งแบบดั้งเดิม ได้แก่กระเปาะรูปทรงสี่เหลี่ยมลาย
ขัด ตระกร้าทรงสี่เหลี่ยมมีหลายขัด ผลิตภัณฑ์แบบพัฒนาได้แก่กระเปาะทรงกลมลายผูก แจกัน
ทรงสูงปากบานลายไทยรูปแบบผลิตภัณฑ์ผักตบชวาและลวดลายผลิตภัณฑ์เพื่อให้ได้
ผลิตภัณฑ์ตรงตามความต้องการของตลาด สินค้าส่วนใหญ่ส่งจำหน่ายตลาดในประเทศและ
ต่างประเทศ

ผลจากการศึกษาครั้งนี้จะเห็นว่า พัฒนาการรูปแบบของผลิตภัณฑ์มีการผลิตตรงตาม
ความต้องการของตลาด ก่อให้เกิดการพัฒนาการรูปแบบของผลิตภัณฑ์ ผสมผสานกับรูปแบบ
สร้างสรรค์สมัยใหม่ เป็นสินค้าไทยสู่ตลาดโลกในนามของ OTOP (หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์)

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและการสร้างช่างใหม่ คือการถ่ายทอดมาจาก
บรรพบุรุษ เรียนรู้จากผู้อาวุโสที่มีประสบการณ์ในการผลิตมาก่อน และการเรียนรู้จากบุคคลภายนอก
นอกชุมชนที่ทางภาครัฐให้การสนับสนุน งานหัตถกรรมจักสานผักตบชวาบ้านมหานามสร้าง
ความภูมิใจและสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนตามศักยภาพและความสามารถของช่างแต่ละคน
ที่สามารถสืบทอดด้วยการฝึกฝนประสบการณ์ ความคิดสร้างสรรค์ เพื่อให้ได้งานผลิตภัณฑ์จัก
สานผักตบชวาที่มีคุณภาพ เราจึงควรที่จะอนุรักษ์ส่งเสริมงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวาให้คง
อยู่คู่กับชุมชนท้องถิ่นและคนรุ่นหลังต่อไป

Prattana Kongsamran. (2007). *An Analysis Study of OTOP Handicraft from Water Hyacinth in Baan Mahanam Village, Angthong Province*. Master thesis, M.Ed. (Art Education). Bangkok : Graduate School , Srinakharinwirot University.
Advisor Committee : Assoc. Prof. Prit Supasetsiri, Asst. Prof. Nontapat Thinanont.

The objective of this research is to study and analyze the process of weaving handicraft products from water hyacinth in the original styles and developed styles this handicraft are in-house products and whole community products. The craftsmen are preferred to make every process of handicraft by themselves, not ordered material from factories ; such as dye colour, they used the colour of water hyacinth for natural and used chemical colour for other colour. The original styles of water hyacinth handicraft are striped square handbag and handbasket. The developed styles are in round shape bag and vase. Almost of products were distributed in our country and ordered for exporting.

The researcher find that the development of design can response the market and lead the products to world wide in name of OTOP (One Tambol One Product) The process to transmitting knowledge and production to new generation are come from their ancestor, from experienced people and from technician supported by government sector. Water hyacinth weaving handicraft products build the pride and come to their community, so these products should be conserved and promote to community and to future generation.

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

คนไทยรู้จักทำงานหัตถกรรมพื้นบ้านขึ้น เพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันและเพื่อสนองความเชื่อ ประเพณีและศาสนา โดยใช้ทรัพยากรจากธรรมชาติที่หาได้ง่ายตามท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ หวาย ดิน และวัสดุตามธรรมชาติอื่นๆตามที่มีในท้องถิ่นของตน โดยได้รับการพัฒนาและมีการถ่ายทอดต่อเนื่องกันในชุมชนหรือครอบครัวเป็นเวลาช้านานจนทำให้เกิดเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นๆ

วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ (2533:38) ได้กล่าวถึงสังคมไทยที่เกี่ยวข้องกับงานหัตถกรรมไว้ว่า สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ที่ผู้คนสามารถผลิตสิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆโดยใช้วัสดุจากธรรมชาติเพื่อตอบสนองวิถีชีวิตการดำรงชีพของตนเองและชุมชนจนกลายมาเป็นเครื่องมือที่มีเอกลักษณ์เฉพาะชุมชนของตน โดยเฉพาะ งานจักสาน หรือเครื่องจักสานเป็นงานหัตถกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน ซึ่งทำได้ไม่ยากและใช้วัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่นมาจักสานเป็นภาชนะทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือนทำเป็นเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ และทำเป็นเครื่องจับสัตว์น้ำ การถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นพ่อสู่รุ่นลูกสืบทอดเอกลักษณ์ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนไว้จนถึงปัจจุบัน กลายเป็นงานหัตถกรรมที่งดงามสามารถสนองประโยชน์ใช้สอยได้เป็นอย่างดี และแฝงด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละชุมชน

การสร้างเครื่องมือใช้สอยเพื่อประกอบการดำรงชีวิตย่อมจะมีกำเนิดขึ้นและมีวิวัฒนาการควบคู่กับการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชนหนึ่งๆ หากสืบค้นไปถึงต้นกำเนิดก็จะพบว่ามนุษย์ได้สร้างสิ่งต่างๆขึ้นตามพฤติกรรมทางการสร้างสรรค์เพื่อตอบสนองความต้องการทางกาย คือเพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นอย่างแรก แล้วจึงค่อยปรับปรุงให้มีความงดงามขึ้นเพื่อสนองความต้องการทางอารมณ์และสนองความต้องการทางสังคมเป็นลำดับไป (อภัย นาคคง. 2523:1)

สินค้าหัตถกรรมมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยทั้งทางตรงและทางอ้อมมาเป็นเวลาช้านาน แต่เดิมการผลิตใช้วัตถุดิบและทรัพยากรที่อยู่ในท้องถิ่นผสมผสานกับฝีมือที่แสดงถึงคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาจากรบรรพบุรุษตลอดจนการใช้อุปกรณ์การผลิตแบบพื้นบ้านสร้างสรรค์ผลงานที่มีเอกลักษณ์ประจำถิ่นจากรากฐานสังคมเกษตร การสร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะจะออกมาในรูปแบบที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ภูมิประเทศตลอดจนสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยผสมผสานกับวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อถือที่สืบทอดมาจากรบรรพบุรุษประดิษฐ์ผลงานเพื่อการใช้สอยเป็นหลัก (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม.2544:2)

การส่งเสริมพัฒนาคุณภาพของผลิตภัณฑ์ให้ได้มาตรฐานตามความต้องการของตลาดทั้งในและต่างประเทศก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะช่วยให้ประเทศมีความเจริญทางเศรษฐกิจกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม โดยกองอุตสาหกรรมในครอบครัว แผนงานเส้นใยพืชซึ่งมีหน้าที่ให้การฝึกอบรมอาชีพจักสานเส้นใยพืช เช่น ไบลาน กก กระจุต เชือกกล้วย ป่าน สรนารายณ์ ปาหนัน ไบเตย ฯลฯ

มาเป็นเวลานาน ต่อมาในปีพ.ศ.2521ได้จัดทำโครงการทดลองนำผักตบชวามาใช้ประโยชน์เนื่องด้วยผักตบชวาเป็นพืชลอยอยู่ในแม่น้ำ ลำคลอง เป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยว ที่มีวงจรชีวิตสั้น แต่สามารถแพร่พันธุ์ได้อย่างรวดเร็วด้วยการแตกหน่อ แยกต้น เมล็ดและดอก เป็นวัชพืชที่ทำความเสียหายให้แก่การชลประทาน การประมงการเกษตรและการสัญจรทางน้ำและด้านเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก ทำให้รัฐต้องสูญเสียงบประมาณในการกำจัดผักตบชวาเป็นจำนวนมาก (เพยาร์ อุ่นศิริ. 2534 :1)

โดยทั่วไปการกำจัดผักตบชวาสามารถทำได้หลายวิธี เช่น การใช้สารเคมีกำจัดยอมนำให้เกิดมลภาวะเป็นพิษต่อสิ่งแวดล้อม การกำจัดโดยนำมาใช้ประโยชน์แทน จากการศึกษาพบว่า ผักตบชวาสามารถนำมาใช้ประโยชน์ ได้หลากหลายวิธี คือ นำมาใช้เป็นอาหารสัตว์ การทำปุ๋ยหมัก การทำแปลงเพาะปลูก และสิ่งหนึ่งที่ผักตบชวาถูกนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์โดยมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับภูมิปัญญาไทยในการทำงานหัตถกรรมนั้นคือ การนำผักตบชวามาผลิตเป็นเครื่องจักสาน

การจักสานผลิตภัณฑ์จากผักตบชวา การนำเอาผักตบชวามาทำเป็นผลิตภัณฑ์เครื่องจักสาน นับเป็นวิธีหนึ่งที่ยช่วยลดปัญหาการเพิ่มจำนวนของวัชพืชอีกทั้งยังเป็นการเพิ่มรายได้แก่ราษฎรของชุมชนนั้นๆ ที่มาทำงานจักสานช่วงหลังจากการทำนา ทำไร่ การจักสานผลิตภัณฑ์จากผักตบชวาเริ่มที่จังหวัดพะเยา เพราะในขณะนั้นจังหวัดพะเยามีปัญหาผักตบชวาขึ้นอยู่หนาแน่นที่บริเวณกว๊านพะเยา ทำให้เกิดปัญหาการใช้น้ำเป็นอย่างมาก จากนั้นจึงจัดฝึกอบรมการทำผลิตภัณฑ์ผักตบชวาให้แก่ราษฎร เพื่อเป็นอาชีพเสริม การนำเส้นใยจากผักตบชวามาพัฒนาให้เกิดเป็นงานหัตถกรรม ประดิษฐ์เป็นเครื่องจักสาน เช่น อุปกรณ์เครื่องใช้ภายในบ้าน เฟอร์นิเจอร์ อุปกรณ์ตกแต่งบ้าน ซึ่งเป็นที่นิยมมากในนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ (ลำเพา มะนะ. 2543 : 1)

อย่างไรก็ดีภาคกลางของประเทศไทยนับเป็นแหล่งที่มีการผลิตงานหัตถกรรมเครื่องจักสานมาช้านาน จนเป็นที่รู้จักและยอมรับกันโดยทั่วไป อีกทั้งยังมีการผลิตเครื่องจักสานผลิตภัณฑ์จักสานจากวัสดุจากธรรมชาติที่นำมาใช้จักสานหลายชนิด เช่น ไม้ไผ่ หวาย ย่านลิเภา และรวมทั้งผักตบชวา ในบรรดาเครื่องจักสานที่ใช้วัสดุจากธรรมชาติ งานหัตถกรรมผักตบชวา เป็นหัตถกรรมที่มีชื่อเสียงและผลิตกันอย่างแพร่หลายอย่างหนึ่ง ในปัจจุบันมีกลุ่มสตรีจำนวนมากประกอบการผลิตผลิตภัณฑ์จากผักตบชวาเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ให้แก่ตนเองและครอบครัวในหลายจังหวัด และมีแหล่งผลิตที่สำคัญ 9 จังหวัดได้แก่ จังหวัดพะเยา พิจิตร พิษณุโลก พิจิตร ชัยนาท สิงห์บุรี อ่างทอง สุพรรณบุรี ปทุมธานีและจังหวัดนครปฐม จนได้รับเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ซึ่งจำหน่ายทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ในบรรดาแหล่งผลิตเครื่องจักสานในภาคกลาง จังหวัดอ่างทองนับเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีชื่อเสียงด้านงานหัตถกรรมจักสาน ปีพ.ศ.2534 วัตถุประสงค์เริ่มขาดแคลน จึงต้องหาวัตถุดิบอื่นมาทดแทน ในปีนั้นแม่น้ำลำคลองเต็มไปด้วยผักตบชวา และทำให้เกิดผลเสียการคมนาคม ทางหน่วยงานของรัฐได้ให้ผู้เชี่ยวชาญมาให้ความรู้การจัดเก็บผักตบชวามาทำงานหัตถกรรมจักสาน เนื่องจากหาได้ง่าย ต้นทุนถูก และช่วยแก้ปัญหาการแพร่พันธุ์

ในปัจจุบันที่นอกเหนือไปจากเครื่องจักสานจากหวายและไม่ไผ่แล้ว งานจักสานจาก ผักตบชวาก็นับว่าเป็นกลุ่มงานเครื่องจักสานที่น่าสนใจอยู่ไม่น้อย อีกทั้งเกิดกลุ่มที่ผลิตงาน หัตถกรรมประเภทนี้อยู่หลายกลุ่มซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นการรวมตัวของเกษตรกรที่มาสร้างสรรคงานเพื่อ ให้ได้มา ซึ่งรายได้อันนอกเหนือไปจากรายได้หลักของกลุ่มสตรีงานหัตถกรรมผักตบชวา ได้แก่ กลุ่ม แม่บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวามหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดอำนาจทอง 14140 ของนางประสิทธิ์ ทับทิมศรี ซึ่งเป็นแหล่งที่ใหญ่ที่สุดในจังหวัดอำนาจทอง

ในแหล่งนี้ เป็นแหล่งผลิตงานเครื่องจักสานผักตบชวาหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ที่มี ชื่อเสียงในกลุ่มผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์อยู่ในระดับ 5 ดาว

ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษารูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานผักตบชวาหนึ่งตำบลหนึ่ง ผลิตภัณฑ์ ในจังหวัดอำนาจทองของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวามหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดอำนาจทอง ของนางประสิทธิ์ ทับทิมศรี ด้านกระบวนการผลิต รูปแบบของผลิตภัณฑ์ ลวดลายของผลิตภัณฑ์ การถ่ายทอดภูมิปัญญา เกิดการหมุนเวียนของ รายได้ภายในชุมชนเอง เป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยให้ดำรงสืบต่อไป อีกทั้งเพื่อให้เกิดคุณภาพ ของผลิตภัณฑ์งานหัตถกรรมของไทย ให้เป็นที่ยอมรับในตลาดโลกต่อไป

1. ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1.1 เพื่อศึกษาวิเคราะห์ผลงานหัตถกรรมจากผักตบชวาหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวามหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัด อำนาจทอง ในประเด็น กระบวนการผลิต รูปแบบ รูปทรง ลวดลาย การใช้สี และกระบวนการถ่ายทอด ภูมิปัญญาในด้านการจักสาน

2. ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

2.1 ทำให้ทราบถึงสถานภาพของเครื่องจักสานจากผักตบชวา ทั้งรูปแบบดั้งเดิมและรูปแบบ ที่พัฒนาขึ้นใหม่ที่เป็นผลิตภัณฑ์ OTOP(หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์) ในอำเภอลำทะเมนชัย เขตจังหวัด อำนาจทอง

2.2 ทำให้เข้าใจถึงปัญหา-อุปสรรค ในการดำเนินการจัดการของเครื่องจักสานจาก ผักตบชวา

2.3 ทำให้ทราบถึงกระบวนการถ่ายทอดความรู้-การสร้างช่างจักสานรุ่นใหม่ของกลุ่มแม่ บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวามหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดอำนาจทอง

3.ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษางานศิลปหัตถกรรมผักตบชวาในจังหวัดอ่างทอง ดังนี้

3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษางานศิลปหัตถกรรมผักตบชวาใน 1 แหล่งผลิตที่สำคัญและใหญ่ที่สุด คือ

3.1.1 กลุ่มแม่บ้านเกษตรจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอลำลูกกา จังหวัดอ่างทอง

3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาครั้งนี้จะมุ่งศึกษาเนื้อหา ดังนี้

3.2.1 ขั้นตอนและกระบวนการผลิตงานหัตถกรรมจากผักตบชวา

3.2.2 ลวดลายและรูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจากผักตบชวากลุ่มแม่บ้านเกษตรจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม

3.2.3 ลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของผลงานหัตถกรรมจากผักตบชวาและการสร้างช่างจักสานรุ่นใหม่ของกลุ่มแม่บ้านเกษตรจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม

4.วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษางานหัตถกรรมจากผักตบชวาในจังหวัดอ่างทองครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งจะศึกษาในขอบเขตพื้นที่ในจังหวัดอ่างทอง ที่เป็นแหล่งผลิตหัตถกรรมจากผักตบชวาที่สำคัญและใหญ่ที่สุด

4.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของกลุ่มประชากรและพื้นที่การศึกษาไว้ 1 พื้นที่ คือ

4.1.1 กลุ่มผู้ผลิตงานหัตถกรรมจากผักตบชวาบ้านมหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอลำลูกกา จังหวัดอ่างทอง

4.2 วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งขั้นตอนในการเก็บรวบรวมข้อมูลไว้ดังนี้ คือ

4.2.1 ขั้นสำรวจ รวบรวมและศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยการสำรวจ รวบรวม และศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะศึกษาจากแหล่งเอกสารต่างๆ เช่น

4.2.1.1 เอกสารที่เกี่ยวกับหัตถกรรมพื้นบ้าน

4.2.1.2 เอกสารที่เกี่ยวกับเครื่องจักสาน

4.2.1.3 เอกสารที่เกี่ยวกับผักตบชวาและงานหัตถกรรมจากผักตบชวา

4.2.1.4 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา คือ เอกสารที่เกี่ยวกับกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง เพื่อนำมาเป็นความรู้พื้นฐานและเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

4.2.2 **ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม** โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับหัตถกรรมผักตบชวา กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง ด้วยการสังเกตสัมภาษณ์ และบันทึกเสียง ตลอดจนถ่ายภาพขั้นตอนกรรมวิธีการผลิต ลายสาน การใช้สี รูปแบบและรูปทรงของผลิตภัณฑ์ รวมทั้งการ ถ่ายทอดความรู้ประสบการณ์และการสร้างช่างใหม่ของชุมชนตำบลไชยภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทองในเรื่องหัตถกรรมผักตบชวา

4.2.3 **ขั้นจัดกระทำข้อมูล** นำข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามและจากเอกสารที่เกี่ยวข้องมาศึกษา ตรวจสอบ โดยจำแนกตามประเด็นตามขอบเขตด้านเนื้อหา

4.2.4 **ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล** วิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นขอบเขตด้านเนื้อหา

4.2.5 **ขั้นเสนอผลการศึกษาค้นคว้า** เสนอผลการศึกษาค้นคว้า ด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์และมีภาพประกอบในบางตอน

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. หัตถกรรมผักตบชวา หมายถึง ผลิตภัณฑ์จากการนำผักตบชวาที่ผ่านกระบวนการการจักสานให้เกิดเป็นรูปแบบต่างๆ
2. ลวดลาย (Pattern) หมายถึง ลักษณะการนำเอาเส้นผักตบชวามาจักสานขัดกัน ในลักษณะต่างๆทำให้เกิดรูปแบบของลวดลายที่ต่างกัน
3. รูปแบบ (Function) หมายถึง ผลิตภัณฑ์จากการแบ่งประเภทการใช้สอยแบบต่างๆ
4. รูปทรง (Form) หมายถึง รูปร่างทรวดทรงของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานที่ผลิตจากผักตบชวา

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานผักตบชวาจังหวัดอ่างทอง ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า โดยแยกตามหัวข้อดังต่อไปนี้

1. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดอ่างทอง

- 1.1 ประวัติความเป็นมาและสภาพภูมิศาสตร์ของจังหวัดอ่างทอง
- 1.2 ข้อมูลทั่วไปตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง
- 1.3 ความเป็นมาโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์
- 1.4 ปรัชญาของหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์

2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานหัตถกรรมจักสาน

- 2.1 ความหมายของภูมิปัญญาพื้นบ้าน
- 2.2 ความหมายของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน
- 2.3 ลักษณะของหัตถกรรมพื้นบ้าน
- 2.4 ประเภทงานหัตถกรรมพื้นบ้าน
- 2.5 ประวัติความเป็นมาเครื่องจักสาน
- 2.6 กรรมวิธีการจักสาน
- 2.7 ลวดลายในงานหัตถกรรมจักสาน
- 2.8 คุณค่าของงานหัตถกรรม
- 2.9 สภาพงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในปัจจุบัน
- 2.10 การถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้

3. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

- 3.1 ประวัติความเป็นมาผักตบชวาและงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา
- 3.2 กระบวนการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา
- 3.3 กรรมวิธีการประดิษฐ์เครื่องจักสานผักตบชวา
- 3.4 การออกแบบเครื่องจักสานผักตบชวา

1. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดอ่างทอง

1.1 ประวัติความเป็นมาและสภาพภูมิศาสตร์ของจังหวัดอ่างทอง

จังหวัดอ่างทอง เดิมชื่อเมืองวิเศษชัยชาญตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน้อย เป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยาในการสู้รบกับกองทัพพม่าตั้งปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายตอน

โดยเฉพาะครั้งหลังสุด พม่าได้ใช้แขวงเมืองวิเศษชัยชาญเป็นที่ตั้งค่ายกรุงศรีอยุธยา และเกิดการต่อสู้รบครั้งสำคัญที่จารึกไว้ในประวัติศาสตร์ไทย คือศึกบางระจันขึ้นที่บ้านบางระจันจังหวัดสิงห์บุรี ปลายสมัยกรุงธนบุรี ได้ย้ายที่ตั้งเมืองมาอยู่บริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา ที่บ้านบางแก้ว เรียกชื่อเมืองใหม่ว่า อ่างทอง เพราะเป็นที่ลุ่ม เป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำเสมือนชุมทรัพย์

ลักษณะภูมิประเทศ จังหวัดอ่างทองมีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม ลักษณะแบบแอ่งกระทะไม่มีป่าไม้ ภูเขาและแร่ธาตุ มีแม่น้ำสำคัญไหลผ่าน 2 สาย ได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำน้อย สำหรับแม่น้ำเจ้าพระยา ประชาชนส่วนใหญ่ได้อาศัยน้ำจากแม่น้ำสายนี้ เพื่อการเพาะปลูกอุปโภค บริโภค และการคมนาคมตลอดมา แต่ขณะเดียวกัน หากฤดูน้ำหลากมีน้ำมากเกินไป ก็ทำให้เกิดอุทกภัยขึ้นอย่างกว้างขวาง ทำความเสียหายแก่สิ่งก่อสร้างและพืชผลทางด้านเกษตรกรรมเป็นจำนวนมาก ส่วนแม่น้ำน้อย เป็นแม่น้ำสายสำคัญรองมาจากแม่น้ำเจ้าพระยา สามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งทางน้ำได้ตลอดปี

อาณาเขตและการปกครอง จังหวัดอ่างทองมีเนื้อที่ 981 ตารางกิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงไม่มีป่าไม้และภูเขามีแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่านสองสายคือ แม่น้ำน้อย และแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดอ่างทองแบ่งการปกครองออกเป็น 7 อำเภอ คือ อำเภอเมืองอ่างทอง อำเภอวิเศษชัยชาญ อำเภอแสวงหา อำเภอป่าโมก อำเภอโพธิ์ทอง อำเภอไชโย และอำเภอสามโก้ มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือติดต่อกับจังหวัดสิงห์บุรี

ทิศตะวันออกติดต่อกับจังหวัดลพบุรีและพระนครศรีอยุธยา

ทิศตะวันตกติดต่อกับจังหวัดสุพรรณบุรี ทิศใต้ติดต่อกับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การเดินทาง เส้นทางที่ 1 ใช้เส้นทางสายพหลโยธิน จากกรุงเทพฯ แยกเข้าเส้นทางสายเอเชีย ผ่านอำเภอบางปะอิน-บางปะหัน-อยุธยา-อ่างทอง รวมระยะทาง 105 กิโลเมตร เป็นระยะทางที่ใกล้ที่สุด เส้นทางที่ 2 ใช้เส้นทางตัดใหม่ ข้ามสะพานพระปิ่นเกล้า - ตลิ่งชัน เข้าเส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 340 ผ่านจังหวัดนนทบุรี-ปทุมธานี-อยุธยา-สุพรรณบุรี-อ่างทอง รวมระยะทางประมาณ 150 กิโลเมตร เส้นทางที่ 3 ใช้เส้นทางกรุงเทพฯ-ปทุมธานี ผ่านปากเกร็ด เข้าทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3111 ผ่านอำเภอบางไทร-อำเภอเสนา-อยุธยา จากนั้นใช้เส้นทางหมายเลข 309 เข้าอำเภอป่าโมก-อ่างทอง รวมระยะทาง 140 กิโลเมตร

การเดินทางโดยรถโดยสารประจำทาง บริษัท ขนส่ง จำกัด เปิดบริการเดินรถธรรมดา และรถปรับอากาศระหว่างกรุงเทพฯ-อ่างทอง ทุกวันวันละหลายเที่ยว โดยรถจะออกจากสถานีขนส่งสายเหนือ ถนนกำแพงเพชร 2

งานประเพณีที่สำคัญจังหวัดอ่างทอง ได้แก่

1.งานเมืองอู่ข้าวอู่น้ำและงานกาชาดประจำปี เป็นงานประจำปีของชาวอ่างทองที่จัดขึ้นหลังฤดูเก็บเกี่ยว ช่วงปลายเดือนมีนาคมของทุกปี มีกิจกรรมที่น่าสนใจหลายอย่างทั้งด้านการแสดงทางวัฒนธรรม การแสดงนิทรรศการ การแสดงจำหน่ายและสาธิตหัตถกรรมพื้นบ้าน การออกร้าน การประกวดกุลสตรีเมืองอู่ข้าวอู่น้ำ การประกวดพืชผลทางการเกษตร และการแข่งขันกีฬาชาวนา รวมทั้งมหรหรรรมต่าง ๆ มากมาย งานนี้จัดบริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดอ่างทอง 5 วัน 5 คืน

2.งานประเพณีแข่งเรือยาววัดไชโย จัดการแข่งขันขึ้นบริเวณลำน้ำหน้าวัดไชโยวรวิหาร อำเภอไชโย เป็นการประชันเรือยาวที่มีชื่อเสียงระดับประเทศ จัดพร้อมกับงานนมัสการ และสมโภชสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) และพระมหาพุทฺธพิมพ์ โดยจัดขึ้นราวเดือนตุลาคม-พฤศจิกายนของทุกปี โดยการแข่งเรือจะเสร็จสิ้นใน 1 วัน 3.งานประเพณีแข่งเรือยาววัดป่าโมก จัดขึ้นบริเวณวัดป่าโมกวรวิหาร อำเภอป่าโมก ในช่วงเดือนพฤศจิกายนของทุกปี พร้อมกับงานนมัสการและสมโภชพระพุทธไสยาสน์และพระพุทธบาท 4 รอย

1.2 ข้อมูลทั่วไปตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง

ตำบลไชยภูมิอดีตเป็นตำบลสระเกศ ที่แบ่งเขตการปกครองขึ้นใหม่ มีจำนวนประชากรรวม 3,112 คน ผู้มีสิทธิ์เลือกตั้ง 2,365 คน อาชีพหลักคือทำการเกษตร มีบางครอบครัวทำจักสานเป็นอาชีพหลัก และบางครอบครัวทำจักสานเป็นอาชีพเสริม อาณาเขตตำบลไชยภูมิทิศเหนือ ติดตำบลบ้านหม้อ อำเภอพรหมบุรี จังหวัดสิงห์บุรี ทิศใต้ ติดตำบลหลักฟ้า อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง ทิศตะวันออก ติดกับตำบลบ้านเปิก อำเภอท่าม่วง จังหวัดลพบุรี ทิศตะวันตก ติดกับตำบลไชโย อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง สถานที่สำคัญของตำบลไชยภูมิได้แก่ วัดมหานาม (หลวงพ่อบุญ) วัดสระเกศ (หลวงพ่อดำ) วัดโบสถ์ (หลวงตาผ่อง) วันชัยภูมิ (หลวงพ่อน้อย) (สำนักงานจังหวัดอ่างทอง. 2531: 2-14)

1.3 ความเป็นมาโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์

ความเป็นมาโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ในห้วงเวลาที่ประเทศชาติ กำลังเผชิญปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจและประชาชนทุกระดับ ประสบปัญหาต่าง ๆ ปัญหาหนึ่งที่ประชาชนระดับรากหญ้า ซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ของประเทศถูก รุมเร้าคือปัญหาความยากจน รัฐบาลจึงได้ประกาศสงครามกับความยากจน โดยได้แถลงนโยบายต่อรัฐสภาว่า จะจัดให้มีโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เพื่อให้แต่ละชุมชนได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาสินค้าโดยรัฐพร้อมที่จะช่วยเหลือ ในด้านความรู้สมัยใหม่ และการบริหารจัดการเพื่อเชื่อมโยงสินค้าจากชุมชนสู่ตลาดทั้งในประเทศและต่างประเทศ ด้วยระบบร้านค้าเครือข่ายและอินเทอร์เน็ต เพื่อส่งเสริมและสนับสนุน

กระบวนการพัฒนาท้องถิ่น สร้างชุมชนให้เข้มแข็งพึ่งตนเองได้ให้ประชาชนมีส่วนร่วม ในการสร้างรายได้ด้วยการนำทรัพยากรภูมิปัญญาในท้องถิ่น มาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์และบริการที่มีคุณภาพมีจุดเด่นและมูลค่าเพิ่ม เป็นที่ต้องการของตลาดทั้งในและต่างประเทศ และได้กำหนดระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วย คณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติ พ.ศ.2544 ประกาศ ณ วันที่ 7 กันยายน 2544 ขึ้น โดยกำหนดให้มีคณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติหรือเรียกโดยย่อว่า กอ.นตผซึ่งฯพณฯนายกรัฐมนตรีได้มอบหมายให้รองนายกรัฐมนตรี (นายปองพล อดิเรกสาร) เป็นประธานกรรมการ และให้คณะกรรมการ กอ.นตผ มีอำนาจหน้าที่ในการกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์หลักเกณฑ์การคัดเลือก และขึ้นบัญชีผลิตภัณฑ์ดีเด่นของตำบลรวมทั้งสนับสนุนให้การดำเนินงานเป็นไปตามนโยบายยุทธศาสตร์และแผนแม่บทอย่างมีประสิทธิภาพ

1.4 ปรัชญาของ หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์

“หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” เป็นแนวทางประการหนึ่ง ที่จะสร้างความเจริญแก่ชุมชนให้สามารถยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้ดีขึ้น โดยการผลิตหรือจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้กลายเป็นสินค้าที่มีคุณภาพ มีจุดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นสามารถจำหน่ายในตลาด ทั้งภายในและต่างประเทศโดยมีหลักการพื้นฐาน 3 ประการ คือ

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากล (Local Yet Global)
2. พึ่งตนเองและคิดอย่างสร้างสรรค์ (Self-Reliance-Creativity)
3. การสร้างทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Development)

ผลิตภัณฑ์ไม่ได้หมายถึงตัวสินค้าเพียงอย่างเดียว แต่เป็นกระบวนการทางความคิดรวมถึง การบริการการดูแลการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมการรักษาภูมิปัญญาไทยการ ท่องเที่ยวศิลปวัฒนธรรมประเพณี การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้ กลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ มีจุดเด่นจุดขายที่รู้จักกันแพร่หลายไปทั่วประเทศและทั่วโลก

วัตถุประสงค์ของหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ จากนโยบายของรัฐบาล ที่แถลงต่อรัฐสภา และ ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยคณะกรรมการอำนวยการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติ พ.ศ.2544 การดำเนินงานตามโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. สร้างงาน สร้างรายได้ แก่ชุมชน

2. สร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ให้สามารถคิดเอง ทำเอง ในการพัฒนาท้องถิ่น
3. ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น
4. ส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

ส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของชุมชน ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดยสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมในท้องถิ่น (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. (2549). (5/08/2549): <http://www.dip.go.th>.)

2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานหัตถกรรมจักสาน

2.1 ความหมายของภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ภูมิปัญญาพื้นบ้านเกิดจากชาวบ้านที่นำวัตถุดิบที่หาได้จากธรรมชาติหรือวัตถุดิบในท้องถิ่นนั้นมาดัดแปลงสร้างสรรค์ผลิตงานออกมาเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่ใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อตอบสนอง

ความต้องการของตนเองและชุมชน ดังที่นักวิชาการได้กล่าวถึงความหมายภูมิปัญญาพื้นบ้านไว้ดังนี้ กฤษณา วงษาสันต์ (2542: 253) กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า "ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึง ความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่น ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา จากบรรพบุรุษหรือถ่ายทอดกันจากสถาบันต่างๆ ในชุมชนเช่น สถาบันครอบครัว สถาบันความเชื่อ และศาสนา สถาบันการเมืองและการปกครอง สถาบันเศรษฐกิจและสถาบันทางสังคมอื่นๆ เป็นต้น"

พิสิฐ นาครำไพ (2537: 27) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า "ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน คือสติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้สะสมถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้นั้นในท้องถิ่น ซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้แนะว่าจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรกับธรรมชาติรอบตัวนั้นทำอย่างไร ซึ่งในท้ายสุดแล้วภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งอาจถูกยกระดับให้หมายถึงอุดมการณ์ของการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายบนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีชีวิต เช่น สัตว์ พืช และมนุษย์ ด้วยกันเองตลอดจนสิ่งที่ไม่มีชีวิตรอบข้าง"

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544: 37 – 38) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า "ภูมิปัญญาท้องถิ่น มิได้ลักษณะจำกัดเฉพาะท้องถิ่น แต่มีลักษณะที่เป็นสากล เป็นภูมิปัญญาแห่งการเอื้ออาทรมุ่งให้มนุษย์อยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นสากลของภูมิปัญญาท้องถิ่น"

สำเนียง สร้อยนาคพงษ์ (2535: 24 – 25) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า

"ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน (popular Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือปัญญา

ชาวบ้านหรือปัญญาชนท้องถิ่น (Intellectual Organic) หมายถึง พื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้านหรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์สะสมกันมาจนพัฒนาไปสู่ความรู้ ความเข้าใจชีวิตของตนเอง ชัดเจนภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง แก่นหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุขซึ่งในความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคลและในแง่ของสังคมหมู่บ้าน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งไม่ว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดนั่นเอง ที่นำมาใช้แก้ปัญหา เป็นสติปัญญาเป็นองค์ความรู้ ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย ภูมิปัญญาเกิดจากจากประสบการณ์เรียนรู้มาเป็นระยะยาวนานมีลักษณะ เชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชาวิทยา ไม่แยกเป็นวิชาๆ แบบที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่เกี่ยวกับการใช้สอยเกี่ยวกับการศึกษาวัฒนธรรมผสมกลมกลืนเชื่อมโยงกันหมดกับวิถีแบบดั้งเดิม ที่เป็นมาของสถาบัน หมู่บ้านและชีวิตชาวบ้าน ซึ่งต่อมาคุณค่าใหม่ของสังคมภายนอกไหลล้นเข้ามาเข้าผสม อยู่มากขึ้น ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นมิใช่เป็นการฉุดรั้งเพื่อการ “กลับไปสู่” สังคมแบบดั้งเดิม หากเป็นเพียงการถ่วงดุลประสมการซึ่งได้รับโดยตรงจากชาวบ้านออกมานำเสนอให้ผู้ทำงานพัฒนาทั้งหลายได้ตระหนักถึงภูมิปัญญาที่ “มีอยู่” ในชาวบ้าน ซึ่งเป็นการเปิดทางให้มีการค้นคิดและร่วมชะตากรรมกับหมู่บ้าน ในลักษณะของจิตใจ ที่เข้าถึงชาวบ้านเพื่อนำสู่ “การก้าวไปข้างหน้าอย่างมีรากฐานและเหมาะสม ต่อสภาพชีวิตของชาวบ้านผู้เป็นตัวหลักในสังคม”

วรรณ นาวิกมูล (2545: 177) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า “ภูมิปัญญา คือการใช้สติปัญญาของชาวบ้านในการประดิษฐ์ คิดค้นหากรรมวิธี หรือสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในการดำรงชีพ ภูมิปัญญาชาวบ้าน คือการใช้สติปัญญาลองผิดลองถูกของชาวบ้านเพื่อนำไปใช้แก้ปัญหาในการดำรงชีวิต ให้อยู่ได้อย่างปกติสุขในสภาพแวดล้อมของแต่ละยุคสมัย ภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ การนำภูมิปัญญาชาวบ้านนำไปปฏิบัติอย่างแพร่หลายในชุมชนขยายออกไป”

สิริกร ไชยมา (2544: 2) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ของชาวบ้านหรือทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้นจากสติปัญญาความสามารถของชาวบ้านเอง เพื่อใช้ในการแก้ปัญหา หรือใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัยโดยมีกระบวนการสั่งสมสืบทอดและกลั่นกรองกันมาเป็นเวลายาวนานจนเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ ที่จะช่วยให้เรียนรู้ในการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัวในการดำเนินชีวิตได้เหมาะสม เป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ในท้องถิ่น ไปสู่คนรุ่นใหม่ คามยุคตามสมัย”

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม วิถีชีวิตของคนในสังคมท้องถิ่น มีการนำเอาภูมิปัญญามาสร้างสรรค์งาน เพื่อตอบสนองความต้องการในการแก้ปัญหาทางการดำรงชีวิตด้านปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค เป็นลำดับแรก เมื่อความต้องการทั้งสี่ด้านเพียงพอแล้ว จึงได้สร้างสรรค์สิ่งอื่นเพื่อตอบสนองความต้องการทางใจ เช่น ศาสนา พิธี ประเพณี วัฒนธรรมและศิลปกรรม

จากความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดจากภูมิปัญญาพื้นฐาน ที่ได้จากการเรียนรู้ สั่งสม และสืบทอดบรรพบุรุษ ซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตสามารถนำไปแก้ปัญหาและดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข และมีการปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน

2.2 ความหมายของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของหัตถกรรมพื้นบ้านไว้คล้ายๆ กันดังนี้

วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ (2532: 160) ได้ให้ความหมายของหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ว่า “หัตถกรรม หมายถึง สิ่งที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการใช้สอยเป็นสำคัญ รูปแบบของงานหัตถกรรมจะพัฒนาขึ้นจากความชำนาญของช่าง และการปรับปรุงเพื่อให้สนองประโยชน์ใช้สอยได้ดียิ่งขึ้น”

กมล เวียสุวรรณ; และนิตยา เวียสุวรรณ (2541:21) ได้ให้ความหมายของหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ว่า “หัตถกรรม หมายถึง งานศิลปะที่ผลิตด้วยฝีมือโดยใช้แรงงานเป็นส่วนใหญ่ อาจมีเครื่องทุ่นแรงช่วยทำขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยและความงามในการตกแต่ง ใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นโดยทำมาจากการพัฒนาวิธีการดั้งเดิมของท้องถิ่น เช่นงานเครื่องปั้นดินเผา งานโลหะ งานจักสาน งานทอผ้า”

วัฒน์ จูทะวิภาต (2545: 11 – 12) ได้กล่าวถึงความหมายศิลปะพื้นบ้าน (Folk art) ไว้ว่า “งานประณีตหัตถกรรมพื้นบ้าน หรือผลงานศิลปะที่ช่างในท้องถิ่นได้ประดิษฐ์คิดทำขึ้นตามความเห็นดีเห็นงามของตนเองเพื่อประโยชน์ใช้สอย โดยได้รับอิทธิพลจากสภาพธรรมชาติ ลัทธิความเชื่อ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนสภาพความเป็นอยู่ทางสังคม โดยมีสาระสำคัญ 7 ประการดังนี้ คือ

1. งานนั้นเป็นผลงานของช่างนิรนามที่ขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน
2. มีรูปแบบง่ายๆ และใช้วัสดุที่หาได้ภายในท้องถิ่น
3. ผลิตเป็นจำนวนมาก
4. มีความเป็นธรรมชาติปรากฏอยู่มากกว่าความสละสลวย
5. แสดงเอกลักษณ์ของท้องถิ่น
6. เป็นงานที่ทำด้วยมือ (Hand made)
7. ความงามของผลงานเกิดจากการฝึกฝนความเป็นมาของศิลปะพื้นบ้าน

วรรณ วิบูลย์สวัสดิ์ (2531: 34) ได้ให้ความหมายของหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ว่า

“หัตถกรรมพื้นบ้าน หมายถึง งานช่างฝีมือที่เป็นไปตามรูปแบบประเพณีที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่น การประดิษฐ์ การสร้างสรรค์ เป็นไปตามเทคนิคและรูปแบบที่ถ่ายทอดภายในครอบครัวโดยตรงจาก พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย หรือถ่ายทอดโดยผู้ที่ต้องการเรียนรู้หัตถกรรมประเภทนั้นๆ เข้าไปรับการฝึกอบรมจากผู้รู้เป็นเวลานานจนฝีมือใช้การได้ เทคนิคการประดิษฐ์อาจถ่ายทอดจากถิ่นหนึ่งไปยังอีกถิ่นหนึ่ง ผลงานหรือสิ่งประดิษฐ์จะต้องเป็นวัสดุ สิ่งของที่สร้างขึ้นเพื่อคนใช้ทั่วไป ไม่ใช่ประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อใช้หรือถ่ายทอดให้หมู่คนชั้นสูงเท่านั้น นอกจากนี้

หัตถกรรมจะต้องเป็นผลงานที่บุคคลหนึ่งออกแบบและประดิษฐ์ขึ้นมาจนเป็นผลงานสำเร็จรูปตั้งแต่ต้นจนจบด้วยตนเอง”

พรชัย, สุทธิวงศ์. (2529: 40-51) ได้ให้ความหมายของหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ว่า “หัตถกรรม หมายถึงงานที่ใช้ฝีมือ ในการดัดแปลงวัตถุดิบที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาเป็นเครื่องมือใช้ ไม่สอยในชีวิตประจำวัน หรือโอกาสพิเศษภายในครอบครัว หรือในสังคม กระบวนการดัดแปลง วัตถุดิบหรือจะเรียกว่า “เทคโนโลยี” ของหัตถกรรมนั้น ส่วนมากจะเป็นงานประเภทที่ใช้แรงมือทำ และอาจมีอุปกรณ์เข้ามาช่วยบ้าง เช่น กี่ทอผ้า และแป้นหมุนที่ใช้ในการปั่นขึ้นทรงหม้อดินเผา เป็นต้น ผลงานหัตถกรรมอาจเรียกได้ว่า เป็นผลงานทางด้านศิลปะเช่นเดียวกัน”

อภัย นาคคง (2523: 1) ได้ให้ความหมายของหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ว่า “หัตถกรรมพื้นบ้าน หมายถึงการสร้างสรรค์สิ่งที่ใช้สอยด้วยมือของชาวบ้าน หรือประชาชนในท้องถิ่นต่างๆ ผลงานด้าน หัตถกรรมพื้นบ้านแต่ละท้องถิ่นย่อมมีลักษณะซึ่งเกิดแก่สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี ประโยชน์ใช้สอย และรสนิยมตกทอดที่มีมาใน ท้องถิ่นนั้น”

นวลลออ ทินานนท์ (2543:2) ได้ให้ความหมายของศิลปะพื้นบ้านไว้ว่า “ศิลปะพื้นบ้านเป็น เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆของชาวบ้านให้เห็นเป็นรูปธรรมตามวิถีการดำเนิน ชีวิต ความเชื่อ จนออกมาเป็นรูปแบบเฉพาะตัวมีเอกลักษณ์ที่สืบทอดกันมาของท้องถิ่นนั้นๆจึงมี ผู้เรียกศิลปะประเภทนี้แตกต่างกันออกไป เช่น ศิลปะพื้นถิ่น ศิลปะชาวบ้าน ซึ่งไม่ว่าจะเรียกอย่างไร ก็ตามก็จะเป็นคำที่ให้ความหมายไปในทำนองเดียวกันทั้งสิ้น”

พรรณชนะของนักวิชาการดังกล่าว สรุปได้ว่า หัตถกรรมพื้นบ้านทำขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอย เป็นสำคัญตามความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต โดยนำวัตถุดิบที่หาได้ตามท้องถิ่นนั้นๆ แต่ หัตถกรรมพื้นบ้านบางอย่าง มีความงามร่วมอยู่ด้วยอาจเป็นในด้านรูปทรง ลวดลาย สี สัน ความ ละเอียดประณีตของวัสดุการทำและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมท้องถิ่นจัดเป็นสิ่งที่แสดงเอกลักษณ์ ของท้องถิ่นหรือชุมชนนั้นๆ ได้

2.3 ลักษณะของหัตถกรรมพื้นบ้าน

วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ. (2541: 31 – 39) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของการสร้างงานหัตถกรรม พื้นบ้านสรุปได้ดังนี้

1. สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอย การสร้างหัตถกรรมพื้นบ้านจะมีการพัฒนาารูปแบบ เรื่อยมาจนถึงจุดซึ่งสามารถสนองประโยชน์ใช้สอยได้อย่างเต็มที่แล้ว จะเกิดรูปแบบที่สมบูรณ์เป็น รูปแบบเฉพาะของหัตถกรรมนั้นๆ และจะมีรูปแบบที่เป็นลักษณะเฉพาะถิ่นปรากฏอยู่ด้วย

2. สร้างขึ้นเป็นจำนวนมาก งานหัตถกรรมมักจะผลิตขึ้นเป็นจำนวนมากเพื่อให้เพียงพอ กับความต้องการของชาวท้องถิ่นที่จะใช้สอยในชีวิตประจำวัน จึงเกิดรูปแบบที่ซ้ำๆกันหรือคล้ายคลึง กันเป็นจำนวนมาก

3. จะต้องมีความเหมาะสมหรือราคาต่ำ โดยทั่วไปหัตถกรรมพื้นบ้านควรมีราคาที่เหมาะสม เพราะทำขึ้นเป็นจำนวนมากเพื่อเป็นของใช้ในชีวิตประจำวันของประชาชนทั่วไป

4. จะต้องมีความเฉพาะถิ่น คุณสมบัติที่สำคัญประการหนึ่งของหัตถกรรมพื้นบ้านไม่ว่า จะเป็นรูปแบบหรือการใช้วัสดุก็ตาม ควรมีลักษณะเฉพาะถิ่นของแต่ละแห่งซึ่งแตกต่างกันไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้วัสดุควรเป็นวัสดุธรรมชาติที่หาได้จากท้องถิ่นนั้น และควรเป็นรูปแบบเฉพาะ ถิ่นที่เกิดจากรูปแบบที่สืบทอดกันมา

5. ช่างงานหัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นผลผลิตของช่างพื้นบ้านธรรมดาๆ มิใช่ฝีมือของศิลปิน ชั้นเยี่ยม คุณค่าทางศิลปะและคุณภาพของงานเกิดจากการทำเป็นจำนวนมากเป็นหลัก ลักษณะ ของการสร้างสรรคและลักษณะเฉพาะของช่างพื้นบ้านจะปรากฏออกมาโดยผ่านประเพณีสืบทอดมา จากบรรพบุรุษจากชั่วคนหนึ่งไปสู่อีกชั่วคนหนึ่งเป็นเวลานานนับร้อยปี และจะประสานกลมกลืนกับความ เชื่อถือที่อยู่ใตจิตใจของช่างพื้นบ้านและแสดงออกมาในงานของเขา

นวลลอ ทินานนท์.(2543:7) ได้กล่าวถึงศิลปะพื้นบ้านมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในประเด็น ดังต่อไปนี้

1. ใช้วัสดุท้องถิ่นที่หาได้ง่าย เป็นเอกลักษณ์ที่เด่นชัดของงานพื้นบ้าน เนื่องจากในแต่ละท้องถิ่นมีทรัพยากรธรรมชาติแวดล้อม ในการอยู่อาศัย วัสดุในท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งรองรับการคิด ประดิษฐ์สิ่งต่างๆขึ้นใช้ ให้เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

2. ทำขึ้นเพื่อการใช้สอยศิลปะพื้นบ้านส่วนใหญ่แล้วจะมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ตั้งแต่การหุงหาอาหารเช่นเตาดินเผา หม้อดินเผา หวดหนึ่งข้าวเหนียว กระบุง กระจาด ฯลฯ การ ประกอบอาชีพเช่น เครื่องมือในการดักจับสัตว์น้ำ ได้แก่ ข้อง ลอบ ไซ อีจู้ เครื่องใช้ในการทำนา เช่น คราด แอก ไถ ฯลฯ พิธีกรรมทางศาสนาเช่น ก่องข้าวขวัญภาคอีสาน ชั้นซี้ของภาคเหนือ ฯลฯ ซึ่ง ล้วนแล้วแต่เป็นการตอบสนองด้านการใช้สอยมิได้มุ่งทำเพื่อตอบสนองทางด้านสุนทรียภาพ หากแต่ สุนทรียภาพนั้น จะเกิดจากประสบการณ์ทักษะของผู้ทำในความเป็นผู้ชำนาญ

3.เป็นผลผลิตที่ผู้ใช้และผู้สร้างเป็นผู้เดียวกัน งานศิลปะพื้นบ้านเกิดจากความเต็มใจของ ชาวบ้านในการสร้างสรรค์ โดยมีความจำเป็นในการใช้อำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน ดังกล่าว แล้วว่าศิลปะพื้นบ้านทำขึ้นเพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอย มิได้มุ่งทำเพื่อเศรษฐกิจหรือด้านการค้า ขาย ไม่มีการแบ่งงานตามระบบของอุตสาหกรรม ชาวบ้านทำขึ้นใช้เองในครัวเรือนของตน

4. เป็นงานที่สร้างขึ้นด้วยมือ และใช้เครื่องมือที่ชาวบ้านคิดขึ้น มิได้อาศัยเครื่องจักรแต่ อยางใด ชาวบ้านจะสร้างงานด้วยมือตามกรรมวิธีที่สืบทอดกันมา โดยการบอกเล่าให้ทำตามแบบ ของที่มีอยู่

5. มีรูปแบบเรียบง่าย แสดงลักษณะออกมาชื่อ ๆ ตรงตามหน้าที่ใช้สอย และมีความสัมพันธ์กับสัดส่วนของร่างกาย

6. การมีรูปแบบเฉพาะถิ่น เกิดจากการสร้างสรรค์งาน ที่สืบต่อเนื่องกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ อาจจะในลักษณะของหมู่บ้านท้องถิ่น ตระกูล สืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนานจนรู้จักกันดีทั่วไป จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เช่นเครื่องจักสานพนัสนิคม เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน รมบ่อสร้าง เป็นต้น และอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีรูปแบบเฉพาะถิ่น น่าจะเกิดจากการใช้วัสดุท้องถิ่นที่มีแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ เราจะพบว่าวัสดุจากธรรมชาติบางชนิดไม่สามารถขึ้นได้ในทุก ๆ พื้นที่ การมีทรัพยากรท้องถิ่นที่จำกัดในบางพื้นที่ก็จะเป็นสาเหตุที่ทำให้งานบางชนิดเป็นตัวแทนของท้องถิ่นเลยก็ว่าได้ เช่นหมากต้มน้ำซึ่งเป็นของภาคใต้ทำมาจากใบจากกาบหมากต้นหลาวโอน ที่มีรูปแบบเฉพาะตัวซึ่งไม่พบว่าภาคใดหรือท้องถิ่นใดนอกจากภาคใต้ที่ทำภาชนะต้มน้ำที่มีรูปแบบเช่นนี้ หรือเครื่องเงินที่เป็นรูปแบบเฉพาะของทางภาคเหนือที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงวัสดุพื้นถิ่นที่มีการนำมาใช้ได้แก่ ไม้ไผ่ที่นำมาจักสาน หรือไม้ที่นำมากลึง แล้วใช้รักหรือหาง ซึ่งเป็นยางไม้ที่ได้จากต้นไม้ที่อยู่ทางภาคเหนือทั่วไปก็เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนในประเด็นของการมีรูปแบบเฉพาะถิ่น แต่จะชัดเจนมากหรือน้อยก็จะขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ที่เป็นรายละเอียดปลีกย่อยออกไป ตามองค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นนั้นๆ

7. เป็นงานที่ใช้เวลาว่างในการสร้างสรรค์ เป็นการสร้างงานที่ไม่ได้คำนึงถึงเวลาในการสร้าง โดยมักใช้เวลาว่างหลังจากการงานประจำคือการกสิกรรม ซึ่งทำได้ในบางช่วงเวลาของฤดูกาล โดยไม่จำเป็นต้องเฝ้าดูอยู่ตลอดทั้งปีในช่วงเวลาว่างชาวบ้านก็จะหันมาทำงานอื่น เช่น จักสาน ทอผ้า เครื่องปั้นดินเผา ซึ่งไม่ได้เป็นอาชีพหลักแต่อย่างใด ผลผลิตที่เกิดขึ้นนำมาใช้ในครัวเรือน แต่หากว่าเหลือจากการใช้สอย จึงนำมาแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอย่างอื่น

8. เป็นงานที่สะท้อนวิถีการดำเนินชีวิต เครื่องมือ เครื่องใช้พื้นบ้านที่ชาวบ้านทำขึ้นจะเห็นว่าลักษณะการใช้สอยเป็นตัวกำหนดรูปแบบของเครื่องมือเครื่องใช้ นั้น การใช้สอยจึงเป็นการบ่งชี้ถึงวิถีทางการดำเนินชีวิต และค่านิยมที่สืบทอดกันมายาวนาน

2.4 ประเภทงานหัตถกรรมพื้นบ้าน

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2534: 26 – 27) ได้แบ่งแยกประเภทของหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ว่า หัตถกรรมพื้นบ้านมีหลายประเภท ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนที่แตกต่างกัน ตลอดจนการสั่งสมและสืบทอดงานหัตถกรรมพื้นบ้านจากบรรพบุรุษ สิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลให้หัตถกรรมในแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกัน ดังนั้นจึงทำให้มีการจำแนกหัตถกรรมออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

2.3.1 แบ่งตามลักษณะการใช้โดยถือเอาประโยชน์ของการใช้สอยหัตถกรรมเป็นหลักในการแบ่ง ซึ่งจำแนกได้หลายอย่างดังนี้

2.3.1.1 หัตถกรรมที่เป็นพาหนะทั้งทางบกและทางน้ำ เช่น เกวียน เรือชนิดต่างๆ เป็นต้น

2.3.1.2 หัตถกรรมที่ใช้ในการทำไร่ ทำนา เช่น ไถ คราด แยก กระออม กระบุง ตะกร้า เป็นต้น

2.3.1.3 หัตถกรรมที่ใช้เป็นเครื่องจับสัตว์ ส่วนมากเป็นเครื่องจักรสาน เช่น แห อวน ลอบ เป็นต้น

2.3.1.4 หัตถกรรมที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น เครื่องถ้วยชาม เครื่องทองเหลือง เขียนหมาก ส้ารับข้าว เป็นต้น

2.3.1.5 หัตถกรรมที่เกี่ยวกับการพักผ่อนหย่อนใจ เช่นเครื่องดนตรีต่างๆ ได้แก่ ปี่ กลอง ทับ ซอ และหมากรูก สกา เป็นต้น

2.3.1.6 หัตถกรรมที่เกี่ยวกับพิธีทางศาสนาและการศึกษาเล่าเรียน เช่น ภาพพระพุทธรูป ภาพชาดก สมุด ข่อย บุษบกพนมพระ บุษบกตั้งอัฐิผู้ตาย เป็นต้น

2.3.1.7 หัตถกรรมที่เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น การทอผ้า ทอเสื่อ ทำเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น

สำนักพัฒนาอุตสาหกรรมในครอบครัวและหัตถกรรม กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (2545 :10-26) ได้แบ่งงานหัตถกรรมพื้นบ้านของไทย ออกเป็นประเภทต่างๆ ได้หลายลักษณะ เช่น แบ่งตามลักษณะการใช้สอย แบ่งได้เป็นหัตถกรรมพื้นบ้าน ประเภทเครื่องใช้ในครัวเรือนหัตถกรรมพื้นบ้านสำหรับจับสัตว์ หัตถกรรมพื้นบ้านสำหรับใช้ในการประกอบอาชีพ นอกจากนี้ยังอาจจะแบ่ง ประเภทตามวัสดุที่นำมาใช้ ได้แก่ งานสิ่งทอ งานไม้ งานเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น แต่ในที่นี้จะแบ่งตามวัสดุที่นำมาใช้ ซึ่งแบ่งได้เป็น 16 ประเภทคือ

1. งานหัตถกรรมจากผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้า
2. งานหัตถกรรมจากผลิตภัณฑ์จักสานไม้ไผ่และหวาย
3. งานหัตถกรรมจากผลิตภัณฑ์เครื่องรัก
4. งานหัตถกรรมจากผลิตภัณฑ์เส้นใยพืช
5. งานหัตถกรรมจากผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา
6. งานหัตถกรรมจากเครื่องโลหะ
7. งานหัตถกรรมจากเครื่องมือ
8. งานหัตถกรรมจากเครื่องหนัง
9. งานหัตถกรรมจากอัญมณีและเครื่องประดับ
10. งานหัตถกรรมจากผลิตภัณฑ์กระดาษ
11. งานหัตถกรรมจากดอกไม้ประดิษฐ์
12. งานหัตถกรรมจากผลิตภัณฑ์กะลามะพร้าว

13. งานหัตถกรรมจากผลิตภัณฑ์จากเปลือกหอย
14. งานหัตถกรรมจากผลิตภัณฑ์จากเขาสัตว์
15. งานหัตถกรรมจากผลิตภัณฑ์จากกระดูกสัตว์
- 16.งานหัตถกรรมจากผลิตภัณฑ์จากพลาสติก

งานหัตถกรรมประเภทต่างๆ จะมีกระบวนการผลิต รูปแบบแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับวัตถุดิบของท้องถิ่นนั้น งานหัตถกรรมจักสานก็เป็นอีกประเภท ที่มีการจัดทำจำนวนมากและหลายท้องถิ่น

กระทรวงอุตสาหกรรม(2525:2-5) กล่าวถึงประเภทเครื่องจักสานที่ใช้อยู่ในภาคต่างๆ ของประเทศไทยทุกวันนี้ มีรูปร่างลักษณะและประโยชน์ใช้สอยต่างกันไปตามความนิยมของคนแต่ละท้องถิ่นซึ่งแบ่งประเภทการใช้สอยได้ดังนี้

1. เครื่องภาชนะ เช่น กระจาด กระติบ กระบาย กระบุง กระพอก กะป้อม กระลอม กระทอ กะโล่ ตะกร้า พ้อม ฯลฯ
 2. เครื่องตักและตวง เช่น กร้อ กระออม กระชุก กระเชอ ฯลฯ
 3. เครื่องใช้ เช่น กระซอน กระแขง กระดัง ตะแกรง พัด ฯลฯ
 4. เครื่องตักและจับสัตว์น้ำ เช่น กระชัง กระชู กระหู กะวะ ตะกร่อม ชะนาง เขิง สุ่ม ลอบ ฯลฯ
 5. เครื่องอาวุธ เช่น โล่ ปลอกมิต ฯลฯ
 6. เครื่องขนส่ง และเดินทาง เช่น กระปุ่ม กระพา กะชะ เข่ง หลัว ชะลอม ฯลฯ
 7. เครื่องเรือน เช่น ฝาขัดแตะ แก้วสาน เปลกระบอก มู่ลี่
 8. เครื่องปูลาด เช่น เสื่อลำแพน เสื่อลันไต้ เสื่อสาน ฯลฯ
 9. เครื่องแต่งกาย เช่น รองเท้าสาน หมวก งอบ ฯลฯ
- เครื่องเล่นและเครื่องประดับกาย เช่น ตะกร้อ กระเช้า ฯลฯ

กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม(2539 :46-48)ได้แบ่งแยกหมวดหมู่ประเภทผลิตภัณฑ์ได้ 10 ประเภท ดังนี้

1. ผลิตภัณฑ์ทั่วไปที่ใช้ในครัวเรือน และในชีวิตประจำวัน ซึ่งแยกย่อยได้ดังนี้
 - ใช้ในครัวเรือน เช่น กระซอน กระติบ ฝาชี โตก กระออม เป็นต้น
 - ใช้ในครัวเรือน เช่น กระจาด ตะกร้า กลัก ลูกเหมือ กระเป่า เป็นต้น
 - ใช้สำหรับกระเด็ด หาบ แบก หรือ ใส่ของขนาดใหญ่ เช่น กระจาดหาบ โต๊ะ กระบุง บุง ข้าวเจือ เป็นต้น
2. ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตร เช่น ครุฑีข้าว สะล้อ วี สาดหอบข้าว เป็นต้น

3. ผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในการดัก จับ ป้องกันรักษา และเลี้ยงดูสัตว์ ซึ่งแบ่งย่อยได้ดังนี้
 - ใช้จับ หรือดักสัตว์ เพื่อนำมาทำเป็นอาหารหรือเลี้ยงซึ่งวิธีการต่างๆ คือ
 - ใช้ส้อม เช่น ส้อมซี่ ส้อมปลา ฯลฯ
 - ใช้ช้อน เช่น เสโหล หุ่น ฯลฯ
 - ใช้ยก เช่น ยอ ชะนาง ฯลฯ
 - ใช้ดัก เช่น กระจับ ลอบ งาโงง แร้วสวรรค์ ฟาลัน ฯลฯ
4. ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย และเครื่องเรือนต่างๆ แบ่งได้เป็น
 - ประเภทประกอบตัวเรือน เช่น ชัดแตะ เสื่อราแพน
 - ประเภทเครื่องเรือน เช่น ตะเตียง แก้วอี เปล
 - ใช้ขัง เช่น กระชัง ตะข้อง กระทอ ใส่ไก่
 - ใช้ป้องกัน ใช้ในการป้องกันหรือไล่สัตว์ให้พ้นไปจากผลผลิต เช่น ไม้ตะขาบ

เกราะโปง

5. ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับเครื่องประดับของที่ระลึก และเครื่องป้องกันร่างกาย แบ่งเป็น
 - ป้องกันแดด ฝน เช่น หมวก กอบ จากลา เปี้ยว
 - ป้องกันอาวุธ โล่ เกราะ
6. ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับเครื่องมือในงานอาชีพ ใน ชุน ตะกรน ก้าวฝ้าย เป็นต้น
7. พาหนะ เช่น เลื่อน
8. ผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในงานการชั่ง ตวง วัด ได้แก่ สัตว์ เป็นต้น
9. ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับดนตรี กีฬา และอาวุธ เช่น แคน คันเบ็ด ธนู คันกระสุน หลาว เป็นต้น

ต้น

10. ผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับพิธีกรรม ความเชื่อต่างๆ เช่น ตุ้ม ใจ เถลว ชันกะหย่อง เป็นต้น

เครื่องจักสานพื้นบ้านของไทยส่วนใหญ่ใช้ไม้ไผ่เป็นวัตถุดิบในการจักสานเป็นสำคัญ นอกจากนั้นก็ยังมีส่วนอื่นๆตามท้องถิ่นต่างๆแต่ละภาคของไทย เช่น กก หวาย ใบลาน กระจุต เตย ย่านลิเภา ใบมะพร้าว ผักตบชวา เป็นต้น โดยวัสดุต่างๆเหล่านี้ก่อให้เกิดลวดลายและรูปทรงของเครื่องจักสานที่มีลักษณะเฉพาะตามเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นๆ

2.5 ประวัติความเป็นมาเครื่องจักสาน

นักวิชาการได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาเครื่องจักสานไว้ดังนี้

สุเทพ จันทระ. (2544:4) ได้กล่าวถึงเครื่องจักสานไว้ว่า"การเรียกว่าเครื่องจักสานนั้น เข้าใจว่าเป็นคำที่เรียกขึ้นตามวิธีการที่ทำให้เกิดเครื่องจักสาน เพราะเครื่องจักสานต่างๆ จะสำเร็จเป็นรูปร่างที่สมบูรณ์นั้น ต้องผ่านกระบวนการที่ประกอบขึ้นด้วยการจัก การสานและการถัก หรือ

การขัดกันของวัสดุที่ผ่านกระบวนการเตรียมด้วยการจักตอก เพื่อแปรรูปวัสดุหรือวัตถุดิบให้สอดคล้องกับการใช้สอยเสียก่อน”

วิบูลย์ ลีสุวรรณ (2532: 10) ได้กล่าวถึงเครื่องจักสานไว้ว่า “เครื่องจักสานเป็นงานศิลปหัตถกรรม และหัตถกรรมอย่างหนึ่งที่มนุษย์คิดวิธีการต่าง ๆ ขึ้น เพื่อสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันด้วยวิธีการสอดขัด และสานกันของวัสดุ ลักษณะรูปทรงของเครื่องจักสานสร้างตามวัตถุประสงค์ในการใช้สอยตามสภาพภูมิศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ศาสนา และวัสดุในท้องถิ่นนั้นๆ ส่วนวิธีในการทำเครื่องจักสาน ตลอดจนรูปแบบและลวดลายในการสานของชนชาติต่างๆ จะคล้ายคลึงกันเป็นส่วนมากวัสดุที่ใช้ก็ชนิดเดียวกัน เช่น เครื่องจักสานไม้ไผ่ มีทำกันเกือบทุกประเทศในกลุ่มเอเชีย”

มานิช กงกะนันทน์ (ม.ป.ป.: 10) ได้กล่าวถึงเครื่องจักสานไว้ว่า “เครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมชนิดหนึ่งที่มนุษย์เพียรสร้างขึ้นมาเพื่อตอบสนองประโยชน์ด้านต่างๆ เครื่องจักสานที่มีความเก่าแก่ที่สุด และเป็นงานที่รู้จักกันดีในหมู่มนุษย์ทุกชาติทุกภาษาในโลกเครื่องจักสานในระยะเริ่มแรกเข้าใจว่ามีลักษณะหยาบ มีการพัฒนาเรื่อยๆ จนมีลักษณะประณีตขึ้นโดยลำดับ ส่วนวัสดุในการทำเครื่องจักสาน มนุษย์ได้ใช้วัสดุในการทำเครื่องจักสานให้เป็นรูปร่างและลักษณะที่ใช้ประโยชน์ได้สะดวกและมีความสวยงามยิ่งขึ้น”

วินัย วิริยะปานนท์ (2529: 8) ได้กล่าวถึงเครื่องจักสานไว้ว่า “เครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านอย่างหนึ่งที่มนุษย์คิดประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน หรือเพื่อตอบสนองอารมณ์ความนึกคิด และแสดงออกมาในรูปของศิลปะตามความเป็นอยู่หรือความนิยมของท้องถิ่น รูปแบบและลักษณะเครื่องจักสานแต่ละท้องถิ่นจะแตกต่างกันตามความต้องการของประโยชน์ใช้สอย เครื่องจักสานบางท้องถิ่นสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ จนเป็นสัญลักษณ์ของพื้นบ้านนั้น”

กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (2532: 3) ได้กล่าวถึงที่มาของเครื่องจักสานไว้ว่า

“เครื่องจักสานเป็นงานหัตถกรรมที่มีประวัติความเป็นมายาวนานมีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยหลักฐานทางด้านโบราณคดีที่เกี่ยวข้องคือ การขุดพบเครื่องปั้นดินเผาสมัยเก่าที่มีลักษณะรูปทรงคล้ายเครื่องจักสาน ทำขึ้นโดยวิธียาดินเหนียวภายในภาชนะเครื่องจักสานให้หนาพอแล้วนำไปเผา เมื่อเผาเสร็จแล้วภาชนะเครื่องจักสานจะถูกไฟไหม้หมดเหลือแต่ลวดลายจักสานที่ปรากฏอยู่บนพื้นผิว หลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่กล่าวถึงเครื่องจักสาน คือนิยายปรัมปราเกี่ยวกับบุญญาธิการของพระร่วงโดยกล่าวว่า ได้มีการทำเครื่องจักสานเป็นภาชนะสำหรับใส่น้ำที่เรียกว่า “ครุ” ส่งไปยังดินแดนขอม ส่วนหลักฐานอื่นๆ ที่แสดงประวัติความเป็นมาของการใช้เครื่องจักสานนั้นสามารถศึกษาได้จากจิตรกรรมฝาผนังตามวัดต่างๆ เช่น วัดพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ วัดตุ๊ก อำเภอปทุมธานี จังหวัดนครราชสีมา และวัดหนองยางสูง จังหวัดสระบุรี เป็นต้น”

มานิช กงกะนันทน์ (ม.ป.ป.: 11 – 12) กล่าวถึงความเป็นมาของเครื่องจักสานว่า

“เรื่องราวของเครื่องจักสานอาจปรากฏอยู่ในวรรณกรรมพื้นบ้านหรือนิยายปรัมปราของชาติต่างๆ ในโลก เช่น เรื่องของพวกโปตาวัตตานิ ซึ่งอยู่ในมลรัฐวิสคอนซิน สหรัฐอเมริกา แม้เครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมที่เก่าแก่ที่สุด แต่นัก

โบราณคดีก็ไม่สามารถที่จะกำหนดอายุได้แน่นอน เพราะว่าวัสดุที่ใช้ทำนั้นเปื่อยสลายและผุพังได้ง่าย ดังนั้นหลักฐานที่เหลืออยู่จึงพบได้น้อยกว่าเครื่องปั้นดินเผา แต่ก็ได้มีผู้ค้นพบหลักฐานที่เมืองจาร์โม ประเทศอิรัก พบลวดลายของผืนเสื้อปรากฏอยู่บนดิน สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ประมาณ 5270 – 4630 ปีก่อนคริสตกาล อีกแห่งหนึ่งที่เมืองอัลเฟย์ยม ประเทศอียิปต์ ได้พบเมล็ดข้าวโพดอยู่ในภาชนะเครื่องจักสาน มีการทดสอบด้วยวิธีเรโอคาร์บอนทราบว่ามีอายุอยู่ในระหว่างปี 5784 – 3929 ก่อนคริสตกาล สำหรับในทวีปยุโรปได้มีผู้ค้นพบเครื่องจักสานของผู้คนแถบริมทะเลทรายสวิสแลนด์เมื่อประมาณ 2500 ปีก่อนคริสตกาล ที่ประเทศอังกฤษก็มีการค้นพบชิ้นส่วนของเครื่องจักสานในสมัยโลเธยุคต้น ในสหรัฐอเมริกา ได้พบเศษเครื่องจักสานจากชั้นดินที่ 2 ที่ถ้ำแดนเจอร์ ใกล้เมืองเวโนโตเวอร์ มลรัฐยูทาห์ เมื่อได้ทดสอบการกำหนดอายุด้วยวิธีเรโอคาร์บอนก็ทราบว่ามีความอายุประมาณ 7000 ปีก่อนคริสตกาล นอกจากนี้ยังพบซากเครื่องจักสานที่ฮูคาไฟเอตอยู่ทางฝั่งทะเลของประเทศเปรู ในอเมริกาใต้สันนิษฐานว่ามีอายุถึง 5000 ปี และสำหรับประเทศไทยสันนิษฐานว่ามีเครื่องจักสานมาแต่สมัยยุคหินใหม่แล้ว หลักฐานทางวัตถุคือเครื่องปั้นดินเผาสีเทา ลักษณะคล้ายเครื่องจักสานที่พระครูคณานัมสมณาจารย์ (เป่า) เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอนัมนิกายได้มอบให้แก่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร เครื่องปั้นดินเผาชิ้นนี้เป็นภาชนะรูปสี่เหลี่ยม ปากเป็นรูปกลม ลวดลายด้านข้างมีลักษณะคล้ายกับลวดลายของเครื่องจักสาน สันนิษฐานว่าทำขึ้นด้วยวิธียาดินเหนียวภายในภาชนะเครื่องจักสานให้หนาแล้วนำไปเผา เมื่อเผาเสร็จแล้วภาชนะจักสานจะถูกเผาไหม้ไปเหลือแต่ภาชนะดินเผามีลวดลายปรากฏอยู่ที่ผิว”

เครื่องจักสานในประเทศไทยมีทำกันทั่วไปในทุกภาค โดยวิธีการจักสาน ถัก และทอเป็นหลัก ส่วนการเรียกเครื่องจักสานนั้นเข้าใจว่า เรียกตามวิธีที่ทำให้เกิดเครื่องจักสานด้วยวิธีการจักสานและถัก หรือการขัดกันของวัสดุที่ผ่านกระบวนการเตรียมวัสดุก่อนที่จะสำเร็จเป็นเครื่องจักสาน

2.6 กรรมวิธีการจักสาน

เครื่องจักสานเป็นงานศิลปหัตถกรรมอย่างหนึ่ง ที่มนุษย์คิดวิธีการต่าง ๆ ขึ้น เพื่อใช้สร้างเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ด้วยวิธีการสอด ขัด และสานกันของวัสดุที่เป็นเส้นเป็นริ้ว เป็นหลักการที่เรียกว่า จักสาน นั้น เป็นคำที่เรียกกันขึ้นตามวิธีการที่ทำให้เกิดเครื่องจักสานนั้น เพราะเครื่องจักสานต่างๆ จะสำเร็จเป็นรูปเป็นร่างที่สมบูรณ์ จะต้องผ่านกระบวนการที่ประกอบขึ้นด้วยการจ้าง การสาน เป็นหลัก

จัก คือการนำวัสดุซึ่งได้แก่ไม้ไผ่หรือหวายนำมาผาเป็นซี่แล้วจักดอกตามขนาดที่ต้องการ สำหรับหวายจะต้องค่อยๆ เหลาเอาไส้หวายออกเหลือแต่ผิวหนาพอสมควร แต่งให้เรียบมีขนาดเท่ากัน บางครั้งมีการจักหวายให้เป็นเส้นกลมในสมัยก่อนมักนิยมใช้แต่ผิวหวายเท่านั้น ส่วนไส้หวายมักจะทิ้งไป เพราะเห็นว่าเป็นหวายอ่อนไม่ค่อยเหนียว และใช้ประโยชน์อะไรไม่ค่อยได้ แต่การจักหวายในปัจจุบัน ผู้จักหวายมักพยายามใช้หวายทุกส่วนให้เป็นประโยชน์ มีการเลียดไส้ในหวายให้เป็นเส้นกลมก็จะได้หวายชนิดเป็นเส้นตรง นำไปใช้ประโยชน์ได้อีกหลายประการ

สาน เป็นขั้นตอนถัดจากการจัก เป็นขั้นตอนสำคัญของการทำเครื่องจักสาน คนที่สานจะต้องมีความคิดสานตามแบบที่ต้องการ อาจมีโครงหรือแบบก็ได้ ซึ่งจะทำให้การสานง่ายขึ้นทั้งนี้

ย่อมขึ้นอยู่กับฝีมือ ประสบการณ์ ความคิดริเริ่มในการออกแบบ กรรมวิธีการผลิตใช้วิธีง่าย ๆ ไม่ต้องอาศัยเครื่องมือ หรืออุปกรณ์มากนัก เพียงแต่จักตอกไม้ไผ่หรือหวายตามขนาดที่ต้องการ แล้วนำมาประกอบหรือสาน ให้เป็นรูปร่างตามแบบที่ต้องการ (กระทรวงอุตสาหกรรม 2525 : 19)

กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (2539 : 90) ได้กล่าวถึงวิธีการทำผลิตภัณฑ์จักสานดังนี้
วิธีการทำผลิตภัณฑ์จักสานจะมีวิธีกระทำได้ 6 วิธี คือ

1. การสานผลิตภัณฑ์โดยใช้มือบังคับให้เกิดรูปทรงตามขนาดที่ต้องการ ส่วนมากผลิตภัณฑ์ที่ออกมาแต่ละชิ้นจะมีขนาดไม่เท่ากัน
2. การสานขึ้นรูปผลิตภัณฑ์โดยใช้หุ่นบังคับ ผลิตภัณฑ์ที่ได้ออกมาจะมีขนาดเท่ากันหมด
3. การสานขึ้นรูปผลิตภัณฑ์โดยวิธีการพัน โดยใช้ไม้ไผ่ หวาย หรือวัสดุอื่น เป็นแกนกลาง แล้ว ใช้วิธีพันขึ้นรูปเป็นผลิตภัณฑ์ที่ต้องการ
4. การสานเป็นแผ่นแล้วใช้กาวยาประสาน ใช้แรงอัดตามรูปแบบของผลิตภัณฑ์ โดยใช้ความร้อนช่วยในการขึ้นรูปผลิตภัณฑ์
5. การสานเป็นแผ่น แล้วใช้วัสดุอื่นเย็บประกอบขึ้นรูปเป็นผลิตภัณฑ์ที่ต้องการ
6. การทำผลิตภัณฑ์โดยวิธีการตัดต่อหรือการแกะสลักในเนื้อไม้ไผ่ให้เป็นรูปผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ

2.7 ลวดลายในงานหัตถกรรมจักสาน

ลายจักสานเป็นสิ่งควบคู่กับเครื่องจักสานที่มีมาแต่โบราณ การที่จะศึกษาเรื่องราวของลายจักสาน เราจึงต้องศึกษาผลิตภัณฑ์จากเครื่องจักสานโบราณ เพื่อให้ทราบถึงที่มา ตลอดจนวิวัฒนาการของแนวความคิดในการเลือกใช้ลายสาน การพัฒนาลวดลาย โดยการนำมาประกอบเป็นรูปทรงเครื่องจักสาน เพื่อสนองประโยชน์ใช้สอยประเภทต่างๆ

การแบ่งผลิตภัณฑ์ตามลักษณะของลายสาน

ในงานจักสานนั้น ในผลิตภัณฑ์แต่ละชิ้นจะมีลวดลายที่เหมือนและแตกต่างกันตามชนิดและประเภทของผลิตภัณฑ์จำนวนมากมาย หากจัดหมวดหมู่ของลายต่างๆ ที่ใช้ในงานจักสานเข้าด้วยกันแล้ว สามารถแบ่งเป็นกลุ่มต่างๆ ได้ 7 กลุ่ม ซึ่งการจัดกลุ่มลายเข้าด้วยกัน ก็สามารถยึดถือเป็นการแยกประเภทผลิตภัณฑ์ออกจากกันได้ด้วยกลุ่มลายดังกล่าว

การแบ่งประเภทผลิตภัณฑ์ตามลักษณะของลายสานแบ่งได้ 7 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มการสานผลิตภัณฑ์แบบแม่ลายขัด
2. กลุ่มการสานผลิตภัณฑ์แบบแม่ลายเฉลวหรือลายตาชะลอ
3. กลุ่มการสานผลิตภัณฑ์แบบแม่ลายพระจันทร์ หรือลายหัวส้ม
4. กลุ่มการสานผลิตภัณฑ์แบบแม่ลายไผ่

5. กลุ่มการสานผลิตภัณฑ์แบบพันหรือขดเย็บขึ้นรูป
6. กลุ่มลายพัฒนา หรือลายประดิษฐ์ หรือแบบซี
7. กลุ่มลายกันหอย หรือลายเวียนรัศมี(กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม 2525 :121)

กรมศิลปากร(2532:36)ได้แบ่งลายสานของเครื่องจักสานได้หลายประเภทแล้วแต่เกณฑ์ที่ใช้ในการจำแนก นักวิชาการได้แบ่งประเภทของลายสานไว้ ได้แบ่งกลุ่มลายจักสานที่สำคัญเป็น 4 ประเภทดังนี้

1. ลายขัด ประกอบด้วยเส้นตั้งหรือเส้นยืน จำนวน 1 เส้น ขัดกันเสมอ วิธีการดังกล่าวเป็นลวดลายขั้นพื้นฐานของการทำเครื่องจักสาน ลายขัดนี้ได้วิวัฒนาการจากการสานขัดกันระหว่างเส้นตอกแนวตั้งและแนวนอนอย่างละเส้น มาเป็นการใช้เส้นตอกแนวละหลายเส้นขัดสลับกัน ทำให้เกิดสายใหม่ขึ้น หรืออาจจะสอดทแยงเข้าไประหว่างเส้นตั้งและเส้นนอนก็ได้เช่นกัน

2. ลายเฉลว ประกอบด้วยเส้นตอกที่ใช้สาน จำนวน 3 เส้น วางขัดกันในแนวทแยงเสมอ แล้วสานลายโดยขัดตอกที่มุมของสามเหลี่ยมที่เกิดขึ้นกระจายไปรอบๆ ลายเฉลวนี้จะไม่มีการตั้งฉากซึ่งกันและกันเหมือนอย่างลายขัด ลายเฉลวนี้มีความเกี่ยวข้องกับคตินิยมความเชื่อถือของคนไทยมาแต่โบราณ เช่น เฉลวสำหรับมัดปากหม้อยาไทย เป็นต้น

3. ลายหัวสุม ประกอบด้วยลายเส้นตอกจำนวนหลายเส้น แล้วแต่ขนาดที่ต้องการ การวางเส้นตอกจะวางขัดกันเป็นส่วนโค้งแล้วสานบรรจบกันเป็นรูปวงกลม โดยเว้นช่องว่างตรงกลาง การสานลายประเภทนี้จะสานออกจากศูนย์กลาง แล้วกระจายออกไปเป็นรัศมี

4. ลายกันหอย ประกอบด้วยเส้นตอกจำนวนหลายเส้น วางพาดทับกันตรงกลาง แล้วกระจายเป็นรัศมีออกเป็นวงกลม และมีเส้นตอกหรือวัสดุอื่นที่มีความเหนียวพอ สานขัดระหว่างเส้นตอกโดยเริ่มจากจุดศูนย์กลางแล้วสานขัดวนไปรอบๆ

กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (2539 :121-122)ได้จัดแบ่งลวดลายจักสานเป็นหมวดหมู่ หรือเข้าตามลักษณะแม่ลายแล้ว เท่าที่ประมวลได้ ประมาณ 3 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่ 1 ใช้หลักเกณฑ์แบ่งแม่ลายจักสานเป็น 4 ลาย คือ

- ลายขัด
- ลายทะแยง
- ลายขด
- ลายอิสระ

การแบ่งแม่ลายตามลักษณะนี้ ดูจากการวางแนวเส้นตอกหรือวัสดุอื่นที่ใช้สานตามแนวต่างๆ เช่น แนวตั้ง แนวนอน แนวทะแยง

ลักษณะที่ 2 ใช้หลักเกณฑ์แบ่งแม่ลายจักษานออกเป็น 10 ลาย คือ

- ลายขัด
- ลายเฉลว
- ลายสอง
- ลายสาม
- ลายคุป
- ลายเวียนรัศมี
- ลายส้ม
- ลายไพร
- ลายกลม
- ลายเบ็ดเตล็ด

การแบ่งแม่ลายลักษณะนี้ แบ่งตามลักษณะวิธีการสานและตามชื่อลายสานที่ปรากฏเป็นลวดลายสำเร็จรูป และแบ่งการพัฒนาลายสานออกเป็น 3 ลักษณะ คือ ลายแม่บท ลายพัฒนา และลายประดิษฐ์

ลักษณะที่ 3 ใช้หลักเกณฑ์แบ่งแม่ลายจักษานเป็น 4 แม่ลาย คือ

- ลายขัด
- ลายเหลี่ยม
- ลายพระจันทร์
- ลายก้นหอย

การแบ่งแม่ลายตามลักษณะนี้ ใช้หลักเกณฑ์แบ่งตามวิธีการสานชั้นลายจักรสานของเส้นตอกหรือวัสดุอื่นที่ใช้ในการสาน

นิกร นุชเจริญผล (2525:8 - 16) ได้แบ่งแม่ลายจักษานออกเป็น 10 ลายดังนี้

1. ลายขัด
2. ลายเฉลว
3. ลายสอง
4. ลายสาม
5. ลายคุป
6. ลายเวียนรัศมี
7. ลายส้ม
8. ลายไพร
9. ลายกลม

10. ลายเบ็ดเตล็ด

การแบ่งแม่ลายลักษณะนี้แบ่งตามลักษณะวิธีสานและตามชื่อลายสานที่ปรากฏเป็น ลวดลายสำเร็จรูป

ราชวดี งามสง่า (2535:43-52) ได้กล่าวถึงลักษณะของลายสาน ไว้ในหนังสือ อาชีพช่าง จักสาน งานหัตถกรรมพื้นบ้านที่พัฒนาเป็นอาชีพ โดยแบ่งตามลักษณะการใช้งาน และลักษณะที่ แตกต่างกันออกไปได้ 3 ลักษณะ ดังนี้

1. ลวดลายพื้นฐาน เป็นลวดลายแม่บทสำหรับการจักสานทั่วไป ช่างจักสานจะต้อง เรียนรู้ลายแม่บทซึ่งมีทั้งหมด 6 ลาย เป็นลวดลายที่มีกฎเกณฑ์ตายตัว ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ได้แก่ ลายขัด ลายสอง ลายสาม ลายตาหลิ่ว ลายขอ ลายบองหยอง

2. ลวดลายพัฒนา เป็นลวดลายที่ช่างจักสานในอดีต ได้ปรับปรุงพัฒนามาจากลาย พื้นฐาน ทำให้เกิดลายใหม่ขึ้นมา แต่ละลายสามารถนำไปใช้จักสานต่างกันไปแล้วลายพัฒนามี 5 ลาย ได้แก่

- ลายบ้า ใช้สาน กระเป๋าทะกร้า แจง กระซอน เป็นต้น
- ลายดีดำน ใช้ในงานจักสานจำพวก ตะกร้า ข้อง เป็นต้น
- ลายเฉลวเกร็ดเต่า ใช้สานฝาชี กระเป๋าทะกร้า เป็นต้น
- ลายดอกขิง ใช้สานตะกร้า ข้องใส่ปลา เป็นต้น
- ลายดีหล่ม นิยมใช้ดอกสีสานสลับลาย หากสานให้ดอกคว่ำเข้าหากัน เรียกลายดี

หล่มคว่ำ หากสานให้หงายออก เรียกลายดีหล่มหงาย

3. ลวดลายประดิษฐ์ เป็นลายที่ช่างจักสานซึ่งมีความชำนาญ สามารถประดิษฐ์ ลวดลายจักสานได้ตามต้องการ เป็นแบบเฉพาะของช่างจักสานแต่ละคนไม่ซ้ำกัน ลวดลาย ประดิษฐ์นี้นอกจากแสดงความเป็นเอก ในด้านจักสานของช่างแต่ละคน แต่ละท้องถิ่นแล้ว ยังเป็นที่ นิยมของนักสะสมเครื่องจักสานด้วย

วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ (2536:455 – 468) ได้แบ่งลายจักสานเป็น 4 ลายดังนี้

1. **ลายขัด** ลายขัดนี้ถือเป็นลายพื้นฐานของเครื่องจักสาน ลักษณะของลายขัดเป็นการ สร้างแรงยึดระหว่างการขัดกันของดอกหรือวัสดุอื่นที่เป็นมุมฉากระหว่างแนวตั้งหรือเส้นตั้ง และ แนวนอนหรือเส้นนอน

2. **ลายทแยง** ลายทแยงนี้ลักษณะการสานคล้ายการถัก ส่วนมากจะใช้ดอกเส้นแบนๆ บางๆ เพราะการสานลายชนิดนี้ต้องการแผ่นที่บอบที่มีความโค้งที่เป็นผนังของภาชนะทรงกระบอกเป็น ส่วนใหญ่ ลักษณะการขัดกันของดอกหรือวัสดุที่สานจะขัดกันในลักษณะทแยง จะไม่มีเส้นตั้งหรือ เส้นนอนเหมือนลายขัด

3. **ลายสานแบบขด** ลายสานแบบขดนี้ส่วนมากจะใช้สานภาชนะที่สร้างรูปทรงขึ้นด้วย

การขดตัวของวัสดุซ้อนกันเป็นชั้นๆ แล้วใช้ตัวกลางเชื่อมถักเข้าไปด้วยกันโดยการเย็บถักหรือมัดระหว่างเส้นวัสดุ ซึ่งอาจจะเป็นวัสดุที่ได้รับการถักเป็นเส้น เป็นริ้วแล้ว หรือเป็นเส้นวัสดุธรรมดาที่ยังไม่ได้ถักก็ได้

4. ลายอิสระ ลายอิสระหรือลายไม่มีหลักนี้จัดว่าเป็นลายที่สานขึ้นอย่างอิสระตามความต้องการของผู้สาน ไม่สามารถจัดเข้าไปในระเบียบลายหรือหลักเกณฑ์การสานต่างๆ ดังกล่าว ลายประเภทนี้สามารถสร้างรูปทรงโครงสร้างของสิ่งที่สานขึ้นด้วยกฎเกณฑ์ของตนเองเป็นระเบียบแบบแผนเฉพาะตน จึงจัดว่าเป็นลายที่เกิดขึ้นจากการสร้างสรรค์ที่อิสระตามความต้องการใช้สอย

เมื่อก้าวถึงลักษณะของลายสานโดยรวมแล้ว ลายสานนับเป็นหัวใจของงานจักสาน ผลิตภัณฑ์ทุกชนิดและประเภทประกอบกันขึ้นมา โดยมีแม่ลายเป็นตัวประสานกล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือเมื่อมีการสานก็ต้องเริ่มต้นด้วยแม่ลาย จากลายพื้นๆ หรือง่ายที่สุดไปถึงลายวิจิตรพิสดาร หรือยากที่สุด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของขนาดผลิตภัณฑ์ ภูมิปัญญาของท้องถิ่นนั้นๆ และความต้องการของตลาดด้วย

2.8 คุณค่าของงานหัตถกรรมพื้นบ้าน

ตลอดเวลาที่ผ่านมาในอดีต หัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อชีวิตมนุษย์อย่างมาก จุดประสงค์หลักของการสร้างหัตถกรรมพื้นบ้านขึ้นมา เพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ จะเป็นประโยชน์ใช้สอยในการอุปโภค บริโภค หรือการใช้สอยในพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อตามขนบธรรมเนียมประเพณีก็ตาม นอกเหนือจากการสร้างหัตถกรรมพื้นบ้านขึ้นมาเพื่อใช้สอยโดยตรงแล้ว เวลาว่างและความสุขสบายได้ทำให้มนุษย์มีเวลาในการสร้างสรรค์เครื่องมือเครื่องใช้ได้อย่างพิถีพิถันประณีตงดงามยิ่งขึ้น จนทำให้หัตถกรรมประเภทเครื่องมือเครื่องใช้บางส่วนเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่มีค่าด้วย

จากจุดประสงค์ของการสร้างงานหัตถกรรมพื้นบ้านไว้อย่างกว้างๆ สรุปได้ดังนี้

1.คุณค่าในการใช้สอย งานหัตถกรรมพื้นบ้านโดยทั่วไป มีจุดประสงค์ของการสร้างสรรค์ประการแรกอยู่ที่การใช้สอย ก่อนที่หัตถกรรมพื้นบ้านจะเอื้อนวยได้อย่างเต็มที่จะต้องผ่านการใช้งานมาแล้วอันก่อให้เกิดการพัฒนาและแก้ไขความบกพร่องเพื่อให้สามารถตอบสนองความต้องการใช้สอยได้เป็นอย่างดี การพัฒนางานหัตถกรรมพื้นบ้านโดยทั่วไปให้ดีขึ้นได้นั้น มักจะพัฒนาแก้ไขในองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้ คือ การสร้างรูปทรง ลวดลาย และการใช้วัสดุ ส่วนการหาวิธีการเพื่อให้ได้งานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ดี โดยทั่วไปจะต้องอยู่บนพื้นฐานของความคิด หรือชาติญาณของมนุษย์ที่พยายามจะแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เพื่อให้เกิดประโยชน์ได้ที่ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังจะเห็นได้จากตัวอย่าง การทำเครื่องจักสานพื้นบ้านของภาคต่างๆ ที่แสดงถึงความฉลาดของช่างพื้นบ้านได้เป็นอย่างดีว่ามีความเข้าใจในหลักของความงามอย่างพื้นๆ ง่าย ๆ แต่ก็มีเอกลักษณ์เด่น

เฉพาะตน มีคุณค่าในการใช้สอยอย่างสอดคล้องกับสภาพการดำรงชีวิตของผู้คนในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นคุณค่าของเครื่องจักสานในการใช้สอย

2. คุณค่าในด้านความงาม หัตถกรรมพื้นบ้านเป็นเครื่องมือที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวบ้านมาแต่อดีต แม้ว่าการสร้างหรือการผลิตคำนึงถึงความเหมาะสม รูปทรง ขนาดที่สามารถจะอำนวยความสะดวกได้อย่างเต็มที่ แต่ก็มี ความงามและความสะดวกในการใช้สอยด้วย ซึ่งผู้ผลิตได้เรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมาแล้วปรับปรุงพัฒนาเรื่อยมาหลายชั่วชีวิตคน จนได้รูปทรงที่งดงาม และสนองการใช้สอยได้สมบูรณ์

หัตถกรรมพื้นบ้านแม้จะสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยก็ตาม แต่ผู้ทำหรือผู้สร้างก็ได้มีมุมมองข้ามความงามไป หากแต่ได้พิจารณาถึงรูปทรงและความงามนำใช้ประกอบไปด้วย และยังช่างผู้ทำมีประสบการณ์มากจนเกิดความชำนาญมากขึ้นแล้ว ก็จะแสดงฝีมือให้ปรากฏคุณค่าทางศิลปะออกมา ดังจะเห็นได้จากงานที่มีคุณภาพในการใช้สอยที่ดีมักจะมี ความงาม และคุณค่าทางศิลปะประกอบไปด้วยกันอย่างแยกไม่ออก

หัตถกรรมพื้นบ้านโดยความรู้สึกทั่วไปมุ่งความสนใจไปที่ประโยชน์ใช้สอยหรือสารประโยชน์ของสิ่งเหล่านั้นก่อนที่จะให้ความสนใจในเรื่องของความงามและคุณค่าทางศิลปะ เมื่อรู้ถึงจุดประสงค์ของการสร้างและคุณประโยชน์ในการใช้สอยแล้วจึงนึกถึงคุณค่าในความงามและศิลปะ หรือบางทีอาจจะรู้สึกเรื่องความงามและคุณประโยชน์ไปพร้อมๆ กัน หรืออาจจะเห็นคุณค่าความงามและศิลปะก่อนประโยชน์ใช้สอยก็ได้ แต่อาจจะเคยชินกับการใช้สอยจึงมุ่งไปเรื่องการใช้สอยก่อน

การประเมินค่าด้านความงามของหัตถกรรมพื้นบ้าน อาจพิจารณาวิเคราะห์ได้จาก องค์ประกอบต่อไปนี้คือ ความสมดุล สัดส่วน จังหวะ ความประสานกลมกลืน ความขัดแย้งและจุดเด่นในงานศิลปะ องค์ประกอบของความงามหรือสุนทรียภาพเหล่านี้ อาจนำไปพิจารณางานหัตถกรรมพื้นบ้าน โดยพิจารณาจาก รูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย และวัสดุ

ความสมดุลของงานหัตถกรรมพื้นบ้าน อาจเกิดจากรูปทรงและเส้นรอบนอก โครงสร้าง ลวดลาย ตลอดจนถึงวัสดุที่ใช้ว่ามีลักษณะของความสมดุลเป็นแบบที่เท่ากันหรือเป็นแบบสมดุลที่ไม่เท่ากัน คือมีลักษณะของความสมดุลโดยสายตาประมาณ ความสมดุลของหัตถกรรมพื้นบ้านมักจะเป็นความชนิดที่สองข้างเท่ากัน เพราะการสร้างรูปแบบความสมดุลแบบสองข้างเท่ากันก่อให้เกิดความรู้สึกที่ลงตัวงดงามได้ง่ายกว่า และจะปรากฏออกมาในรูปแบบที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน

สัดส่วน หมายถึง การสร้างรูปทรงให้ที่เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยและองค์ประกอบอื่นๆ โดยต้องคำนึงถึงขนาดและสัดส่วนที่จะทำให้งานหัตถกรรมชิ้นนั้นใช้การได้ดี ไม่เล็ก ไม่ใหญ่ หรือมีเนื้อหาเกินไป ซึ่งจะทำให้ไม่งดงามและใช้ประโยชน์ได้ไม่ดีเท่าที่ควร สัดส่วนนี้จะสัมพันธ์กับลวดลายโครงสร้างและคุณสมบัติของวัสดุชิ้นนั้นๆ ด้วย

จังหวะหรือช่วงจังหวะ หมายถึงความเคลื่อนไหวที่มีความซ้ำและต่อเนื่องกันเป็นระยะ หมายถึงเส้นรอบนอกของหัตถกรรมที่มีความโค้งเว้า หรือคอดหยักซ้ำๆ กัน แต่จะต้องก่อให้เกิดความประสานกลมกลืนกัน หรือการวางลวดลายให้มีจังหวะกับรูปทรงและโครงสร้าง จังหวะในงาน

ศิลปะอาจปรากฏออกมาได้ 3 ลักษณะคือ จังหวะรูปร่าง จังหวะของค่าน้ำหนัก และจังหวะของขนาด

ความประสานกลมกลืน หมายถึง ความพอดี ความเหมาะสมของส่วนประกอบของสิ่งนั้นๆ ความพอดีนี้ ก่อให้เกิดเอกภาพมีความงามที่มีความประสานกลมกลืนกัน เกิดขึ้นได้หลายลักษณะ เช่น ความประสานกลมกลืนกันด้วยเส้นของวัตถุนั้น ความประสานกลมกลืนกันด้วยรูปทรง ความประสานกลมกลืนกันด้วยรูปลักษณะ ความประสานกลมกลืนกันด้วยสี ขนาด และน้ำหนัก ความเข้ม เป็นต้น

ความขัดแย้ง คือความไม่สานกลมกลืนกัน ซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกับความประสานกลมกลืน ความขัดแย้งจะทำให้งานหัตถกรรมพื้นบ้านดูไม่จี๊ดจ๊าดจนเกินไป ลักษณะของความขัดแย้งมีลักษณะต่างๆ เช่นเดียวกับความประสานกลมกลืน และจะต้องมีความพอดีด้วย หากมีมากเกินไปก็จะทำให้ดูขัดตาไม่งดงามได้

จุดเด่นในงานศิลปะ หรือจุดที่มีลักษณะเด่นที่เกิดจากการเน้น ซึ่งก่อให้เกิดความสนใจแก่ผู้พบเห็นเป็นพิเศษ จุดเด่นเหล่านี้เกิดได้ด้วยการเน้นหรือสร้างจุดเด่น อาจเกิดจากการเน้นด้วยรูปทรง โครงสร้างลวดลาย และวัสดุ เป็นต้น

3.คุณค่าการแสดงออกด้านศิลปะ และอารมณ์การแสดงออกเชิงศิลปะของหัตถกรรมพื้นบ้านขึ้นอยู่กับความสามารถของช่างแต่ละท้องถิ่น บางครั้งอาจจะเป็นผลงานที่ด้อยคุณค่าในเรื่องความงามแต่สามารถให้อารมณ์ความรู้สึก ได้ตื่นตาตื่นใจก็มี หรืออาจเป็นผลงานที่ประณีตบรรจงแสดงถึงความละเอียดอ่อนต่อชีวิตจิตใจ และความรู้สึกของผู้คนในท้องถิ่นได้ดี หัตถกรรมพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งที่มีความค่าในการถ่ายทอดความรู้สึกได้ตื่นตาตื่นใจก็มี หรืออาจเป็นผลงานที่ประณีตบรรจงแสดงถึงความละเอียดอ่อนต่อชีวิตจิตใจ และความรู้สึกของผู้คนในท้องถิ่นได้ดี หัตถกรรมพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งที่มีความค่าในการถ่ายทอดความรู้สึกทางศิลปะประเภทหนึ่ง ส่วนการแสดงออกทางอารมณ์จะพบได้จากลักษณะของการสร้างรูปแบบ โครงสร้าง ลวดลาย และการใช้วัสดุว่า ช่างของแต่ละท้องถิ่นสามารถแสดงออกถึงความอ่อนช้อยละมุนละไมหรือหยาบกระด้างอย่างไร ตัวอย่างสิ่งเหล่านี้ปรากฏให้เห็นได้ชัด เช่น เครื่องจักรสานย่านลิเภาของชาวนครศรีธรรมราช ที่สายด้วยย่านลิเภาที่มีเส้นละเอียด ผู้สานจะต้องมีฝีมือสูง และมีอารมณ์ร่วมในการสานที่สุขุมเยือกเย็น เป็นตัวอย่างให้เห็นอารมณ์ของผู้สานที่แฝงอยู่ในเครื่องจักรสาน

4.คุณค่าที่เกิดจากลักษณะเฉพาะถิ่น การสร้างงานหัตถกรรมพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีวิธีการ และการเลือกใช้วัสดุให้เหมาะสมกับการใช้สอยและคตินิยมของท้องถิ่น ซึ่งต้องใช้เวลาสะสมประสบการณ์ เพื่อพัฒนาให้เกิดประโยชน์ใช้สอยและความงามสมบูรณ์ที่สุด อาจเป็นเวลาหลายชั่วคนจากบรรพบุรุษสืบต่อมาถึงปัจจุบัน จนเป็นที่ยอมรับหรือพอใจของกลุ่มชนในแต่ละท้องถิ่น จนเกิดเป็นคตินิยมและแบบแผนสืบต่อกันมา ซึ่งจะเป็นแบบแผนที่เรียบง่ายสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นเสมือนเบ้าหล่อหลอมให้หัตถกรรมพื้นบ้านมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างกัน แม้จะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ใช้สอยและใช้วัสดุอย่างเดียวกัน แต่รูปแบบจะมีลักษณะที่แตกต่างกัน จน

เกิดรูปแบบที่เป็นประเพณีนิยมเฉพาะถิ่น และทำให้สะท้อนให้เห็นประวัติความเป็นมาของชุมชน การดำรงชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น ตลอดจนสภาพภูมิศาสตร์อันเป็นถิ่นกำเนิดของงานหัตถกรรม พื้นบ้านนั้นๆ (นวลลอ ทินานนท์. 2543:28-30)

2.9 สภาพงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในปัจจุบัน

สภาพงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในปัจจุบันทางด้านเศรษฐกิจโดยเฉพาะการส่งออก ปัจจุบันศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นที่นิยมในหมู่ชาวต่างประเทศ ที่เจริญทางด้านวัตถุและอุตสาหกรรม นอกจากนี้ทำให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ เพราะได้นำทรัพยากรธรรมชาติที่หาได้ตามท้องถิ่นมาทำให้เป็นผลิตภัณฑ์จำหน่ายเพิ่มรายได้แก่ผู้ประกอบการและแรงงานในชนบท ราษฎรในชนบทมีรายได้เพิ่มจากการประกอบการผลิตผลิตภัณฑ์จำหน่ายในระยะนอกฤดูกาลผลิตทางเกษตรกรรม ทำให้มีเงินตราต่างประเทศเข้ามาช่วยให้ลดการขาดดุลการค้า ส่วนทางด้านสังคมศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในปัจจุบันมีความสำคัญและเป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยเฉพาะในท้องถิ่นชนบทหรือผู้ผลิตอุตสาหกรรมในครัวเรือน คือเป็นการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ชาวชนบทเมื่อว่างจากการทำมาค้าประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้านจำหน่ายและลดปัญหาการว่างงานช่วยให้ราษฎรไม่อพยพเข้ามาทำงานในเมือง ทำให้ลดปัญหาอาชญากรรมลงได้บ้าง นอกจากนี้การทำผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้านยังเป็นงานอดิเรกทำให้เกิดความเพลิดเพลินอีกทั้งเป็นการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมประจำชาติ

นวลลอ ทินานนท์ (2544: 24 -28) ให้ทรรศนะเกี่ยวกับสภาพงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในปัจจุบันว่า

“งานหัตถกรรมพื้นบ้านมีความผูกพันอยู่วิถีชีวิตของชาวบ้านมานานนับร้อยปี การเป็นสังคมเกษตรกรรมทำให้มีชาวนา มีวิถีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ในฐานะที่เป็นทั้งผู้ผลิตและผู้ใช้ การสร้างงานหัตถกรรมเป็นสิ่งที่สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ โดยอาศัยธรรมชาติปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมอย่างกลมกลืน งานหัตถกรรมและเครื่องใช้พื้นบ้านก่อให้เกิดรูปแบบของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ทั้งในกลุ่มใหญ่ระดับประเทศ จนถึงกลุ่มย่อยระดับท้องถิ่น ในช่วงเวลาปัจจุบันที่เรามีการพัฒนาประเทศด้วยเทคโนโลยีแขนงต่างๆ ความเจริญเหล่านี้ ได้กระจายจากสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบทและหมู่บ้านเป็นผลให้ชาวบ้านรับผลจากความเจริญก้าวหน้าเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน ซึ่งมีผลกระทบต่อบางส่วนของชีวิตประจำวันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไป และรวมไปถึงงานพื้นบ้านประเภทศิลปหัตถกรรมและเครื่องใช้พื้นบ้านก็ได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน แต่เดิมนั้นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านจะเป็นผลผลิตของชาวบ้านที่สร้างขึ้นในครัวเรือน ในชุมชน ที่ทำมาว่างหลังจากการทำไร่นา ชาวบ้านจะผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นเครื่องมือง่ายๆ ไม่มีเครื่องยนต์กลไกแต่หลังจากมีความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจเข้ามาถึงระดับชาวบ้าน การพัฒนาชนบทมีการนำเทคโนโลยีเข้ามาจากภายนอก ชาวนาผู้ซึ่งยังคงประกอบอาชีพการทำนา ก็เปลี่ยนแปลงเครื่องมือเครื่องใช้ที่เคยใช้อยู่ สัตว์ที่เคยพึ่งพา เช่น วัว ควาย ที่เคยใช้กันหันมาใช้เครื่องจักรกล เป็นผลทำให้เครื่องมือในการทำนา เช่น คราด ไถ แยก ที่เคยใช้สัมพันธ์กับ วัว ควาย หมด ความจำเป็นต้องใช้ เครื่องมืออื่นๆ เช่น โซนโง ใช้วิดน้ำ กังหันลม ก็ถูกเปลี่ยนเป็นเครื่องสูบน้ำ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ขาดการสืบทอด การสร้างสิ่งของเครื่องใช้สำหรับอาชีพทำนาก็หมดลง ในด้านเครื่องใช้ใน

ชีวิตประจำวัน เครื่องใช้ต่างๆ ก็เปลี่ยนมาเป็นสิ่งที่เป็นผลพวงของเทคโนโลยี เช่นกระต่ายขูดมะพร้าว แต่เดิมเคยอาศัยแรงคนในการขูดมะพร้าว ก็เปลี่ยนเป็นเครื่องขูดมะพร้าวโดยใช้พลังงานไฟฟ้า จนกระทั่งในปัจจุบันมีกะทิสำเร็จรูป ทั้งอย่างน้ำและอย่างผง อุปกรณ์ที่เคยใช้คั้นมะพร้าว เช่น กระชอนก็หมดความจำเป็น การใช้สีข้าวที่ทำจากไม้ไผ่จักสาน ใช้ดินเหนียวอัด ก็หมดการใช้แรงงานกลายเป็นโรงสีข้าวแทน นอกจากนี้เครื่องใช้ในบ้าน เช่น ตะกร้า ฝาชี กระบุง กระจาด ในบางท้องถิ่นไม่มีบ้านใดที่สานไว้ใช้ เนื่องจากต้องใช้เวลาในการสานมาก การซื้อหาเครื่องใช้พลาสติกทำได้ง่ายกว่าทั้งราคาไม่แพง จนถึงกับเลิกใช้เครื่องใช้พื้นบ้าน"

สภาพของงานหัตถกรรมพื้นบ้านในปัจจุบันหลายๆ พื้นที่จึงได้รับผลกระทบทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องต่อไปนี้

1. เทคโนโลยีและสินค้าใหม่จากภายนอก ทำให้งานหัตถกรรมหมดบทบาทในการอยู่คู่ครัวเรือนจึงมีสภาพซบเซาไม่ได้มีประโยชน์ใช้สอยตามประเพณีท้องถิ่นสภาพที่เกิดขึ้นกับงานหัตถกรรมพื้นบ้านจะเห็นว่า ผลผลิตของชาวบ้านกลับมีผู้สนใจซื้อนำไปเป็นของที่ระลึกหรือสะสมไว้ดูเล่น จากผู้คนในเมืองหลวงหรือภูมิภาคอื่นและชาวต่างประเทศ แตกต่างจากวัตถุประสงค์สำคัญที่มีไว้ใช้สอยในครัวเรือนเราจะเห็นได้ว่างานหัตถกรรมได้ถูกนำไปใช้ในลักษณะที่เป็นทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อมหรือประยุกต์ใช้ รูปแบบก็มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การผลิตขึ้นใหม่ที่ตอบสนองต่อตลาด จึงไม่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้ผลิตโดยดั่งแต่ก่อน

2. การเปลี่ยนแปลงด้านกระบวนการผลิต จากผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ ในความต้องการด้านสินค้าหัตถกรรมเพื่อขายให้คนต่างถิ่น นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศจึงทำให้ต้องการได้ผลผลิตที่มีจำนวนมาก เพียงเพื่อให้สนองต่อความต้องการของตลาด จึงทำให้กระบวนการผลิตเปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งการผลิตงานชิ้นหนึ่งๆ นั้น จะทำให้สำเร็จโดยคนๆ เดียวใช้เวลาว่างหนึ่งประดิวฐ์ไม่มีการแข่งขัน ไม่ต้องคำนึงว่าจะเสร็จทันขายหรือไม่ ผลงานที่ได้ออกมา จึงแสดงให้เห็นความประณีต นับจากที่การผลิตงานหัตถกรรมต้องตกอยู่ใต้กระแสนของการผลิต เพื่อการค้า มีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อ ในบางแห่งมีโรงงานผลิต มีการทำงานเต็มเวลา กระบวนการผลิตก็จะเปลี่ยนไปมิได้จบภายในคนๆ เดียว เป็นลักษณะการแบ่งงานรับช่วงต่อกัน เช่น การสานงอบที่อยุธยา มีผู้ทำงานหลายชุด ตั้งแต่สานโครงงอบ เย็บไปลานลงบนโครง ทานน้ำมัน สานส่วนที่ว่างครอบศีรษะ นอกจากนี้แต่ละหมู่บ้านที่มีการจักสานก็จะเลือกที่ตนถนัดเพียง 2 – 3 อย่าง เช่น การสานตะกร้า ควบคู่ไปกับการสานฝาชี แห่งนี้อาจทำถาดควบคู่ไปกับกระบุง เป็นต้น

ผู้ที่มีฝีมือประณีตในการจักสาน โดยมากก็มักเป็นผู้สูงอายุ ก็เริ่มล้มหายตายจากไปในขณะที่คนรุ่นหลังก็มิได้สนใจถ่ายทอดฝีมือไว้ อย่างมากแค่สานได้ แต่ขาดความประณีตงดงาม ผู้ที่มีฝีมือจริงๆ ก็ไม่ค่อยอยากทำเพราะไม่ค่อยคุ้มเงินคุ้มค่า เป็นการทำการให้พ่อค้าคนกลางมากกว่าปัญหาพ่อค้าคนกลางเอารัดเอาเปรียบช่างพื้นบ้านจึงเป็นสาเหตุหนึ่งในด้านกระบวนการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต

ในกระบวนการผลิต ในเรื่องของเครื่องมือก็เป็นอีกประเด็นหนึ่ง ที่มีความเปลี่ยนแปลงไปในบางขั้นตอน ในการผลิตที่เป็นแบบมวล เราจะเห็นว่าจากเครื่องมือที่เป็นแบบพื้นฐาน ชาวบ้านก็มักจะเปลี่ยนไปใช้เครื่องทุ่นแรง เพราะมีความสะดวกและทำได้รวดเร็วกว่างานบางประเภท เช่น การทำเครื่องโลหะ มีการใช้เครื่องจักรสำหรับรีดโลหะเป็นแผ่น ชักเป็นเส้นลวด เพื่อนำมาขึ้นรูปเป็นภาชนะ

3. การเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบที่แสดงถึงเอกลักษณ์ท้องถิ่น เป็นผลมาจากการผลิตแบบมวลที่เป็นการผลิตจำนวนมากทำให้มีรูปแบบเหมือนกัน เพราะรูปแบบหรือลวดลายต่างๆ เมื่อไม่ได้มีที่มาจากเจ้าของพื้นที่หรือกลุ่มชุมชนในพื้นที่ที่เป็นผู้ต้องการสร้างไว้ใช้เองความเป็นเอกลักษณ์ก็สูญหายไป ในปัจจุบันจะเห็นว่า รูปแบบลวดลายมักจะผลิตตามการออกแบบของส่วนกลาง หรือกรุงเทพฯ โดยมีได้คำนึงถึงเอกลักษณ์ดั้งเดิมในท้องถิ่น

การพัฒนาหัตถกรรมเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องดำเนินการให้เกิดประโยชน์ในแง่เศรษฐกิจ ซึ่งจะต้องคำนึงถึงปัจจัยต่างๆ ที่เป็นส่วนประกอบสำคัญดังนี้

1. วัตถุดิบ การนำวัตถุดิบต่างๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการผลิตเป็นสินค้าหัตถกรรม หากไม่มีการบำรุงรักษาให้คงอยู่แล้ว อาจจะทำให้วัตถุดิบจะต้องหมดไป เช่น ไม้ไผ่ หรือ หวาย การผลิตงานหัตถกรรมโดยใช้วัตถุดิบเหล่านี้ จะต้องใช้เทคนิคในการพัฒนาวัตถุดิบที่มีอยู่จำกัดให้คุ้มค่าและมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น เพื่อเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ นอกจากนั้นควรส่งเสริมให้มีการทดลองพัฒนาวัตถุดิบอื่นมาทดแทนวัตถุดิบที่หายากและกำลังจะหมดไปด้วย แต่วัตถุดิบต้องไม่ทำลายคุณค่าของศิลปะเดิมที่มีอยู่ จะทำให้ผลิตภัณฑ์มีความหลากหลาย การนำเทคนิคมาช่วยในการรักษาคุณภาพผลิตภัณฑ์ให้ได้ มาตรฐานจะช่วยลดต้นทุนและประหยัดการใช้วัตถุดิบทางธรรมชาติ ก่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจมากขึ้น

2. เครื่องมืออุปกรณ์ในกระบวนการผลิตแต่เดิมนั้นส่วนใหญ่จะใช้แรงงานมือเป็นหลักจะมีอุปกรณ์เครื่องมืออย่างง่าย ๆ ในปัจจุบันสังคมเจริญก้าวหน้าด้านวิทยาการเทคโนโลยี ดังนั้นการพัฒนาเครื่องมืออุปกรณ์ให้มีความทันสมัย สามารถช่วยการผลิตสินค้าได้รวดเร็ว ประหยัดเวลาลดต้นทุนแรงงาน เพิ่มผลผลิต โดยยังคงรูปแบบเอกลักษณ์ที่เป็นจุดเด่นของผลิตภัณฑ์ อีกทั้งยังเป็นการพัฒนาคุณภาพมาตรฐานสามารถส่งออกไปแข่งขันกับตลาดต่างประเทศได้

3. การพัฒนาผลิตภัณฑ์ สร้างสรรค์ให้สอดคล้องกับสภาพสังคม และความต้องการของผู้บริโภคเป็นปัจจัยสำคัญในการขยายตลาดผลิตภัณฑ์ให้กว้างขวางขึ้น การรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับสถานการณ์ของกลุ่มผู้บริโภคเป้าหมาย จะทำให้ผู้ผลิตได้รับประโยชน์ทางการค้าและสามารถผลิตภัณฑ์สินค้าเพื่อสนองความต้องการของตลาดได้ การพัฒนาสินค้าหัตถกรรมต้องคำนึงถึงศักยภาพและแนวทางที่สอดคล้องกับลักษณะของผลิตภัณฑ์ ซึ่งจะต้องพิจารณาว่าควรจะพัฒนาการใช้สอยควบคู่ไปกับการพัฒนารูปแบบ สำหรับผลิตภัณฑ์หัตถกรรมนั้น การผลิตแต่ดั้งเดิมคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก ดังนั้นการสร้างสรรค์รูปแบบจะสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การใช้สอย เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปและได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในสังคมไทย ทำให้ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมที่เคยใช้สอยในครอบครัว อาจจะถูกกลบตบหาหลงมีการใช้ผลิตภัณฑ์ชนิดอื่น

ทดแทน ดังนั้นเพื่อเสริมสร้างให้ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมที่เคยทำมาแต่ดั้งเดิมให้คงอยู่จะต้องพัฒนา ประโยชน์ใช้สอยให้เหมาะกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปซึ่งอาจจะต้องใช้เวลาในการปรับเปลี่ยน ทัศนคติทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคเพราะการที่สังคมหนึ่งๆ ได้ใช้ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ อดีตและจะต้องปรับเปลี่ยนการใช้มาเป็นอีกลักษณะหนึ่งนั้นทำให้ไม่คุ้นเคย เช่น เครื่องจักสานที่แต่ เดิมจะใช้ในกิจการเกี่ยวกับการเกษตร อาจจะนำมาใช้เป็นเครื่องตกแต่งบ้าน ก็เกิดอุปสงค์ของ สินค้าขยายตัวมากขึ้นสำหรับการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ให้มีความแปลกใหม่มีความคิดสร้างสรรค์ สร้างผลิตภัณฑ์ที่มีรูปทรง สี สัน ลวดลายที่แปลกตา และให้มีความสอดคล้องกับประโยชน์การ ใช้สอย ซึ่งอาจจะแตกต่างกันไปตามข้อจำกัดของผลิตภัณฑ์นั้น การพัฒนารูปแบบให้มีความหลากหลาย มีประโยชน์ใช้สอยเป็นแนวทางหนึ่งในการส่งเสริมการจำหน่ายสินค้าหัตถกรรม โดยเฉพาะ อย่างยิ่งในตลาดต่างประเทศที่มีการแข่งขันกันอย่างรุนแรง การพัฒนาสินค้าให้มีความหลากหลาย ถูกต้องสอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคในตลาดนั้นๆ จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้ผลิตภัณฑ์ หัตถกรรมไทยมีศักยภาพทางการตลาดมากยิ่งขึ้น

4. การพัฒนาวิธีการผลิต จากเดิมการผลิตสินค้าหัตถกรรมจะใช้ขบวนการผลิตอย่างง่าย ๆ

ไม่ซับซ้อนและไม่ค่อยดัดแปลงเท่าใดนัก การพัฒนาขบวนการผลิตโดยใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม สอดคล้องกับศักยภาพของผู้ใช้ทั้งด้านความรู้ ประสบการณ์ ทัศนคติ และกำลังทางเศรษฐกิจ ซึ่ง จะต้องคำนึงถึงการประหยัด ง่ายต่อการเรียนรู้ มีประโยชน์และประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น และที่สำคัญ จะต้องไม่ทำลายระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมชุมชน (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม 2535 : 23-24)

ดังนั้นการพัฒนาสินค้าหัตถกรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องดำเนินการให้สอดคล้องต่อสภาพ สังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป การนำเอาจุดเด่นของงานหัตถกรรมที่มีเอกลักษณ์วัฒนธรรม ที่สืบเนื่องมาแต่ครั้งโบราณนำมาสร้างสรรค์ ให้เกิดคุณค่าทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะต้องคำนึงประโยชน์ ใช้สอย คุณภาพ คุณค่าทางศิลปะ การใช้วัตถุดิบอย่างคุ้มค่า สร้างสรรค์งานที่เพิ่มค่า การปรับปรุง พัฒนาขบวนการผลิต การใช้เครื่องมือ อุปกรณ์ที่เหมาะสม จะทำให้ประหยัดเวลา ลดต้นทุนการ ผลิต เพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชน ก็จะเป็นวิถีทางที่จะช่วยให้รอดพ้นจากวิกฤตทาง เศรษฐกิจได้

2.10 การถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้

ทบวงมหาวิทยาลัย (ม.ป.ป. : 105) ได้กล่าวถึงกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน ท้องถิ่นว่าความรู้ส่วนนั้นหนึ่งเกิดจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและหัตถกรรม ทั้งนี้ย่อมเป็นที่ ทราบกันดีว่า งานหัตถกรรมของชาวไทยแต่โบราณนั้นเป็นงานหัตถกรรมในครอบครัว ที่ได้รับการ ถ่ายทอดกันฝึกฝนให้เกิดความชำนาญมากกว่าที่จะเรียนรู้ทฤษฎีตามหลักวิชาการมักจะมีวิธีการที่ เป็นธรรมชาติ เรียบง่าย มีความประสานกลมกลืนกัน และไม่มีเครื่องจักร หรือเทคโนโลยีเข้ามา ช่วย

1. กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวหรือระบบเครือญาติ

การถ่ายทอดความรู้แบบนี้ คือผู้มีประสบการณ์มากหรือเป็นผู้ใหญ่กว่าเป็นผู้สอนหรือเป็นต้นแบบให้ การเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน การถ่ายทอดความรู้ทางงานอาชีพก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน สิ่งที่เรียนรู้เป็นวิชาชีพที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ ผู้เรียนคือลูกหลาน บางคนเรียนด้วยใจรักจากการที่เห็นความสำเร็จและการปลูกฝังของบรรพบุรุษที่ผ่านมา ลูกหลานบางคนเรียนด้วยความจำเป็น ตามเงื่อนไขของครอบครัวเนื่องจากมีทรัพยากรและเครื่องมืออยู่แล้ว บางครั้งลูกหลานในครอบครัวไม่อยากจะเรียนวิชาชีพที่เคยสอนสืบทอดกันมา ก็สามารถไปเรียนวิชาที่ตนสนใจจากผู้ที่มีความรู้หรือผู้ที่มีประสบการณ์ด้านอื่นๆ โดยวิธีการในทำนองเดียวกัน ผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์เหล่านั้น นอกจากได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้กับบุตรหลานและเครือญาติในครอบครัวแล้ว ยังได้ถ่ายทอดให้กับผู้สนใจอื่นอีกด้วย

2. วิธีการเรียนรู้ในครอบครัว

เป็นการเรียนจากการกระทำหรือจากการปฏิบัติงานจริง โดยอาจเริ่มต้นจากการสังเกต สังเกตจากวิธีการปฏิบัติงาน กระบวนการทำงานรวมทั้งสังเกตจากอุปกรณ์การทำงานที่มีอยู่ เมื่อพอมีความเข้าใจในกระบวนการทำงานแล้ว จึงให้ลอกเลียนแบบโดยปฏิบัติในส่วนที่ง่ายก่อน จนสามารถปฏิบัติได้ครบไปจนถึงขั้นตอนสุดท้ายแล้วก็ปล่อยให้ปฏิบัติจริงทั้งหมดตามสถานการณ์ที่เป็นจริงระหว่างนี้ก็อาจมีการคำถามในส่วนที่เข้าใจและมีการปรับปรุงการปฏิบัติงานเพิ่มเติมตลอด กระบวนการเรียนรู้ จนกระทั่งมีความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติงานและเมื่อมีประสบการณ์มากขึ้นก็สามารถถ่ายทอดความรู้ให้สมาชิกในครอบครัวหรือผู้สนใจอื่นได้

3. วิธีการเรียนรู้จากที่อื่นภายนอกครอบครัว

เป็นการเรียนรู้ด้วยการฝึกปฏิบัติในฐานะลูกมือก่อน แล้วจึงค่อยๆ สังเกตวิธีการปฏิบัติของผู้รู้ เมื่อมีความเข้าใจในกระบวนการทำงานขึ้นมาบ้าง จึงเริ่มมีการปฏิบัติจริงจากสิ่งที่ย่างไปหา สิ่งที่ยากขึ้น และฝึกปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ คนที่เคยมีอาชีพทำมาแล้วอยากเปลี่ยนอาชีพ ถ้าหากเกิดความสนใจในวิชาชีพอื่นๆ เช่น การปั้นอิฐดินเผาที่ใช้ในการสร้างบ้าน ก็ไปศึกษาจากผู้ที่ทำอาชีพนี้อยู่ก่อน โดยศึกษาจากคนแก่ในหมู่บ้าน (ที่เป็นเจ้าของกิจการ) ตอนแรกผู้สอนให้ค่อยสังเกตดูก่อน และปฏิบัติหัดทำกับเจ้าของบ้าน คือ หัดปั้น จนทำได้ก็ช่วยเจ้าของบ้านทำไปเรื่อยๆ เมื่อมีความชำนาญก็ลงทุนซื้อเครื่องมือมาทำเอง และเมื่อมีความเชี่ยวชาญพอที่ประยุกต์ความรู้ใช้งานเองได้จึงแยกตัวออกมาประกอบการเอง และถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้สนใจต่อไป การเรียนรู้เหล่านี้เป็นการเรียนรู้ในสภาพที่เป็นจริง ใช้อุปกรณ์การเรียนของจริง การถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวหรือระบบเครือญาตินอกจากการถ่ายทอด ความรู้เรื่องวิชาชีพแล้ว ยังมีการให้ความรู้ด้านจริยธรรมศีลธรรม ซึ่งผู้ถ่ายทอดคือพ่อแม่สอนให้ลูกๆ โดยการบอกเล่า ตักเตือน และปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างที่ดี ผู้เป็นพ่อแม่ก็ใช้วิธีการ

4. กระบวนการเรียนรู้ในวัด

เกิดขึ้นพร้อมกับการถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวหรือระบบเครือญาติ วิธีการเรียนการสอนค่อนข้างมีระบบแบบแผนเห็นได้ชัดเจนมากกว่าที่บ้าน ผู้ที่ทำการสอนในวัดคือ เจ้าอาวาส พระภิกษุ หรือผู้ที่บวชเรียนมาก่อน โดยถือเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเลียนแบบ หัดอ่าน หัดเขียน เป็นคำบนกระดานชนวน การเรียนรู้เน้นการท่องจำ เพื่อให้ผู้เรียนมีความสามารถในการอ่านและเขียน เนื้อหาของการเรียนมักอยู่ในลักษณะการหัดอ่านและหัดเขียนบทสวดมนต์ภาษาบาลี ภาษาล้านนา ตามที่ปรากฏในใบลานหรือวัตถุอื่นๆ ในวัด และการเขียน การอ่าน ตำราภาษาไทย วิธีการประเมิน ผู้สอนทำหน้าที่ประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนจากการท่องจำ และการปฏิบัตินอกเหนือจากเป็นสถานที่เรียนหนังสือของพระภิกษุ สามเณรและเด็กๆ แล้ว วัดยังเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของท้องถิ่น เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา อบรมศีลธรรมให้ชาวบ้าน ทั้งยังเป็นสถานที่จัดงานรื่นเริง และเป็นที่ยอมรับของกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนนั้นด้วย

5. กระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียน

เมื่อเปรียบเทียบการเรียนการสอนในโรงเรียน กับการเรียนการสอนในบ้านและวัดยุคเดียวกันนี้แล้วพบว่าบ้านและวัดลดความสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ลงไปมาก และประชาชนส่วนหนึ่งความไว้วางใจกับการเรียนการสอนในโรงเรียน จนเลิกถ่ายทอดวิชาชีพหรือความรู้ดั้งเดิมในครอบครัวให้กับสมาชิกรุ่นหลัง แต่อย่างไรก็ตาม การถ่ายทอดความรู้ด้านจริยธรรม ศีลธรรม ในครอบครัวก็ยังมีความสำคัญมากกว่าการสอนในโรงเรียน บรรดาเด็กชาย เด็กหญิง และศิษย์วัดหันไปเรียนการศึกษาภาคบังคับในโรงเรียนแทน วัดที่เคยเป็นศูนย์กลางเรียนรู้สำหรับชาวบ้านก็เหลือเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และสถานที่จัดพิธีกรรมและงานรื่นเริงต่างๆ ของหมู่บ้าน ศูนย์กลางการเรียนรู้ของหมู่บ้านเปลี่ยนเป็นที่โรงเรียนเนื่องจากที่โรงเรียนมีห้องสมุดที่เป็นแหล่งวิชาการ แต่อย่างไรก็ตามก็ยังมีประชาชนส่วนหนึ่งที่ไม่มีความเต็มใจในการส่งลูกหลานเข้าโรงเรียน ด้วยเกรงว่าการเข้าโรงเรียนจะเป็นการเสียเวลาในการเรียนรู้วิชาชีพในครอบครัว

6. กระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง

วิธีการแสวงหาความรู้ของประชาชนในท้องถิ่น นอกจากได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษแล้ว บางคนยังมีความสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง โดยการฝึกปฏิบัติ ลองผิดลองถูก และการประมวลความรู้ที่ได้รับจากการบอกเล่า บางคนยังสามารถเรียนรู้ได้จากการค้นคว้า ทดลองและแก้ปัญหาด้วยตนเอง เช่น การเรียนรู้วิธีการรักษาคนกระตุกหักของหมอพื้นบ้านจากการอ่านตำราพื้นเมือง และต่อมาจึงค่อยหาสมุนไพรมาทดลองใช้ประกอบ จนประสบความสำเร็จและมีความชำนาญในการใช้สมุนไพรในการรักษาผู้ป่วย บุคคลเหล่านี้ต่อมาได้กลายเป็นผู้รู้และสามารถถ่ายทอดให้กับผู้สนใจต่อไป

กระบวนการถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้ในชุมชนท้องถิ่นเป็นประสบการณ์ที่วางอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมสังคมของคนชนบท รูปแบบการเรียนรู้จึงเรียบง่ายเป็นธรรมชาติและสอดคล้องกับแนวทางการดำรงชีวิตในชุมชน สามารถเรียนรู้ได้โดยตรง เร็ว และกว้างเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานจริง จึงตอบสนองความต้องการของผู้เรียนได้อย่างแท้จริง ผู้รู้และผู้นำที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์เป็นผู้ได้รับการยกย่องและยอมรับจากผู้เรียนตลอดจนชาวบ้านทั่วไปในชุมชน เพราะคนเหล่านี้ไม่ได้เป็นผู้รู้หรือผู้นำทางอาชีพ พิธีกรรม และความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านเท่านั้น แต่ยังเป็นแบบอย่างในการใช้ชีวิตหรือดำรงอยู่ในสังคมให้กับคนทั่วไป กระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์หรือการเรียนรู้ของชุมชนจึงไม่ได้มุ่งเฉพาะด้านตัวความรู้หรือเทคนิค แต่รวมถึง แนวคิด คีลธรรม และจริยธรรม หรือเรียนรู้วิถีชีวิตของผู้รับ ผู้นำ และชุมชนที่เรียกว่าการเรียนรู้แบบองค์รวม ไม่แยกส่วนประกอบเป็นส่วนๆ เหมือนอย่างการศึกษาในระบบโรงเรียน

ลักษณะของกระบวนการถ่ายทอดความรู้

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ (2533 : 20) ได้กล่าวถึงลักษณะของกระบวนการถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้ว่า ในแต่ละครอบครัวมีการจัดระบบงานและความรับผิดชอบให้แก่สมาชิกครอบครัวแต่ละคน เช่น ผู้ชาย (พ่อ และลูกชายที่โตแล้ว) มักทำงานที่ต้องใช้แรงงานหลักและเสี่ยงภัยสูง เช่น การล่าสัตว์ ตัดไม้ เลื่อยไม้ ขุดดิน เป็นต้น ในขณะที่ผู้หญิง (แม่ และลูกสาวที่โตแล้ว) มักทำการหุงข้าว หุงหาอาหารและใช้แรงงานในไร่ นาอย่างง่าย เช่น การหอบกล้า ปักดำ การเก็บเกี่ยว การปลูกหม่อน เลี้ยงไหม และการทอดักปักเย็บ คนเฒ่าคนแก่ก็มีหน้าที่ให้คำปรึกษาช่วยเหลือดู อบรมสั่งสอนทางจริยธรรมและถ่ายทอดคุณค่า รวมทั้งเรื่องความรู้ของชุมชนที่สืบทอดกันมาให้กับเด็ก พ่อ แม่ และญาติพี่น้อง มีฐานะเป็นครูของลูกหลานไปในตัว โดยวิธีการถ่ายทอดความรู้แบบนำปฏิบัติ กระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนจึงเป็นกระบวนการที่ผ่านการปฏิบัติเป็นสิ่งสำคัญ และสิ่งที่เรียนรู้(หลักสูตร) ก็คือวิชาการต่างๆ ที่จำเป็นในการทำมาหากินในการอยู่ร่วมสัมพันธ์กับคนอื่นๆ การถ่ายทอดวิชาความรู้ของชุมชนจึงเป็นที่บ้านตามท้องไร่ ท้องนา ตามป่า ตามเขา ห้วยหนอง คลองบึง นอกจากนี้ในแนวคิดของ ทบวงมหาวิทยาลัย (มปป. : 105) อธิบายเพิ่มเติมว่าการถ่ายทอดความรู้ในอดีตนั้น บรรพบุรุษจะใช้วิธีบอกเล่าความรู้แก่คนรุ่นหลังโดยเฉพาะคนวัยผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่างๆ มาพอสมควรแล้วและเป็นวัยทำงานจึงเหมาะสมที่จะใช้วิธีบอกเล่าโดยตรงมากกว่าการบอกเล่าทางอ้อมในรูปของการบันเทิง เหมือนกับที่สอนเด็กๆ ดังนั้น ปฐม นิคมานนท์ (2538 : 34) จึงได้สรุปความหมายของกระบวนการถ่ายทอดความรู้ คือ วิธีการส่งต่อความรู้ ความชำนาญ หรือค่านิยมที่มีอยู่ไปยังบุคคลอื่น อาจเป็นเครือญาติ หรือสมาชิกอื่นๆ ในชุมชนก็ได้ อาจเป็นการถ่ายทอดโดยตรง โดยทางอ้อม ด้วยการตั้งใจหรือไม่ตั้งใจมีการเรียกค่าตอบแทนหรือไม่ก็ได้

3. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

3.1 ประวัติและความเป็นมาของผักตบชวา

ผักตบชวา เป็นพืชน้ำล้มลุกเป็นพืชหลายฤดูมีลำต้นสั้นแตกใบเป็นกอ ลอยไปตามน้ำไหล ซึ่งเกิดตามซอกใบแล้วเจริญเป็นต้นอ่อนที่ปลายไหล ถ้าลำต้นก็จะหยั่งรากลงดิน เป็นวัชพืชที่ร้ายแรงในแหล่งน้ำทั่วไป ใบเป็นใบเดี่ยวรูปไข่หรือเกือบกลม ก้านใบกลมอวบนำตรงกลางพองออกภายในเป็นช่องอากาศคล้ายฟองน้ำ ดอกเกิดเป็นช่อที่ปลายยอดมีดอกย่อย 3-25 ดอก สีม่วงอ่อน มีกลีบดอก 6 กลีบ กลีบบนสุดขนาดใหญ่กว่ากลีบอื่น ๆ และมีจุดเหลืองที่กลางดอก สีม่วงอ่อน มีกลีบดอก 6 กลีบ กลีบบนสุดขนาดใหญ่กว่ากลีบอื่น ๆ และมีจุดเหลืองที่กลางกลีบ

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ผักตบชวามีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า EICHHORNA CRASSIPES SLOMS เจริญบนผิวน้ำเป็นประเภทลอยน้ำ (FLOATING PLANT) ซึ่งประกอบไปด้วย ลำต้น ใบ ราก ดอก ที่มีลักษณะดังนี้

ลำต้น

ลำต้นของผักตบชวามีลักษณะแตกต่างกันเมื่อล่องลอยอยู่ในน้ำผักตบชวาจะไม่ค่อยโตและจะเกิดดอกไหล คือทำหน้าที่แยกพันธุ์อยู่เสมอ ระยะที่มีต้นอ่อนผักตบชวาจะดูเล็กและสั้นจนเกือบจะเป็นพืชชนิดอื่น คือมีลำต้นสั้นประมาณ 6 -7 นิ้ว และเป็นกระเปาะอ้วนๆ ครั้นเมื่อมีโอกาสอำนวยทำให้ไม่ต้องไหลไปไหนได้รวดเร็ว หรือมีที่ปักพืง ที่อยู่ตามชายฝั่ง ผักตบชวาก็จะยาวสมบูรณ์ ขยายตัวออกไปจนถึง 50-60 เซนติเมตร ลำต้นหนึ่งจะมีใบด้วย 1 ใบเสมอ

ความเจริญเติบโตของลำต้น เมื่อเล็กจะเป็นกระเปาะ แต่ครั้นใหญ่โตขึ้นกระเปาะนั้นก็จะเปลี่ยนเป็นยาวขึ้นพร้อมกัลำต้นโดยตลอด ส่วนใบก็จะใหญ่โตตามตัวขึ้นไปประมารใบหนึ่งๆ ขนาดกว้าง 7- 8 นิ้ว และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วมากทุกต้น เพื่อรับสภาวะและสถานการณ์ต่างๆ ตามธรรมชาติ เมื่อมีกระแสมกก็ไม่อาจทำให้ผักตบชวามจมน้ำได้ เพราะผักตบชวามีลำต้นเป็นฟองโปรง และไม่จมน้ำ และมีรากคอยถ่วงให้ลำต้นตรงได้ด้วย

ราก

ผักตบชวาเมื่อยังอ่อนอยู่ จะมีราก พร้อมกับการเกิดไหล เรียกว่า รากฝอย (FIBROWS ROOT) อวบสีค่อนข้างขาว แต่เมื่อแก่จะมีรากขนอ่อน (HAIR ROOT) เป็นสีน้ำตาลถึงเข้มและมีความยาวประมาณ 80 เซนติเมตร

ใบ

ผักตบชวาเป็นพืชประเภทใบเลี้ยงเดี่ยว เพราะมีใบเป็นใบเดี่ยว ประกอบด้วยแผ่นใบประดับและก้านใบ แผ่นใบคล้ายรูปหัวใจ เป็นมันหนา ก้านใบพองออกตรงช่วงกลางเป็นกระเปาะมีสีเขียว ภายในมีลักษณะเป็นรูพรุนเหมือนฟองอากาศ ช่วยพยุงลำต้นให้ลอยน้ำได้ ถ้าอยู่ในน้ำนิ่ง – ก้านใบจะไม่พอง ก้านใบจะยาวประมาณ 1 เมตร ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพอย่างไร ใบของผักตบชวามอมเปลี่ยนแปลงได้

ผักตบชวาเมื่อต้นยังเล็กอยู่ ใบค่อนข้างกลม และเมื่อเริ่มแก่ตัวขึ้นจะมีปลายแหลม ใบของผักตบชวารับแสงแดดเพื่อปรุงอาหารได้ดี เพื่อนำไปหล่อเลี้ยงลำต้น ลำต้นหนึ่ง ๆ มักจะมีอยู่เพียงใบเดียว เรียกว่า (SAMPLE LEAF) ส่วนกาบเล็กๆ ก็จัดว่าเป็นใบเหมือนกันแต่เล็กกว่ามาก เรียกว่าแผ่นใบเหล็ก (BLADE) ใบใหญ่มีลักษณะค่อนข้างกลม ถ้าแก่จะมีใบแหลม และมีสีเขียวเข้มขึ้น เมื่อเจริญเต็มที่มักจะวัดได้ประมาณ 20 ซม. และมีลำต้นต่อลงจนกระทั่งถึงรากและมีดอกที่สวยงาม

ดอก

ดอกของผักตบชวามีลักษณะเป็นช่อ ไม่มีก้าน ดอก (SPIKE) มีหลายสี แต่ส่วนใหญ่จะมีสีม่วงอ่อน ดอกย่อยแต่ละดอกมีสีฟ้าอมม่วงแกมเหลือง ช่อเล็กมีประมาณ 4 – 5 ดอก ถ้าช่อใหญ่อาจมีถึง 60 ดอก ประกอบด้วยกลีบ (PENDUNCLE) โคนกลีบจะติดกันเป็นหลอด (TUBE) และมีก้านเกสรตัวผู้ 6 ก้าน (6 STAMEN) สั้น 3 ก้าน ยาว 3 ก้าน ติดอยู่ช่วงกลีบของดอก เกสรตัวผู้มีสีเหลือง (YELLOW ANTHOR) เกสรตัวเมีย (PISTIL) มีส่วนตรงปลายเรียกว่า STIGMER มีสีม่วงอ่อนอยู่บนก้าน และมีรังไข่ (OVARY) อยู่เหนือกลีบดอก ขณะที่ดอกยังไม่บานจะมีใบธงหุ้มอยู่ เมื่อดอกออกพ้นใบธง ดอกจะบานทันที ดอกมีลักษณะบาง เหลียวง่าย กลีบกลางมีแต้มสีเหลืองขอบสีม่วงเข้ม ทำให้ดอกมีสีสวยงามมาก โดยทั่วไปสภาพแวดล้อมของประเทศไทยไม่ค่อยมีเมล็ด ทั้งนี้เพราะไม่มีการผสมเกสร แต่บางครั้งก็มีการผสมและติดเมล็ดได้ เมล็ดมีขนาดเล็กสีน้ำตาลเข้ม

ลักษณะของดอกจะเกิดขึ้นตรงแถวกลางของกอผักตบชวา คล้ายกับการงอกของใบ ที่ดอกมีกาบเล็กหุ้มอยู่ ต่อจากนั้นก็จะเป็นก้านใบ พร้อมกับกาบแผ่นบางๆ ควบคู่กับใบเล็กๆ เมื่อดอกเจริญและยาวพอแทงทะลุขึ้น และจะมีกาบเล็กๆ พร้อมใบประดับช่อ ชูช่อดอกบานสะพรั่ง แต่การมีชีวิตอยู่นั้นสั้นมาก บานอยู่ประมาณ 48 ชั่วโมงก็จะเหี่ยวเฉาไป

3.1.1 การแพร่พันธุ์ของผักตบชวา

ผักตบชวามีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วมากทุกๆ ต้น เพื่อรับสภาพและสถานการณ์ต่างๆ ตามธรรมชาติ ผักตบชวาเจริญเติบโตและแพร่พันธุ์ได้ง่าย เพราะผักตบชวาชอบขึ้นอยู่ในแม่น้ำลำคลอง และลอยอยู่บนพื้นน้ำได้อย่างอิสระ แต่ปรับสภาพตัวเองได้ตามสภาวะ เช่น ลมแรงก็จะจมลงในน้ำ เพราะมีรากถ่วงยาวทรงตัวอยู่ได้ เมื่อมีลมก็จะไปตามลมเพราะมีใบใหญ่ จะไม่มีวันจมเพราะลำต้นมีกระเปาะพองอยู่ในน้ำ ไม่ต้องกลัวว่าจะไปเกาะหรือติดกับสิ่งใด แม้ไปติดก็มีโอกาส

เจริญเติบโตได้ เมื่อเจริญเติบโตเต็มที่ก้านจะยาว และรากที่แข็งแรง และเมื่อหยั่งลงไปใต้น้ำลึกเป็นที่อยู่ของปลาได้อีกด้วย ปลาก็จะช่วยแพร่พันธุ์ผักตบชวา ขณะที่เข้าไปอยู่อาศัย ทำให้รากสั้นสะเทือนและสะท้อนขึ้นไปถึงส่วนลำต้น ทำให้เมล็ดที่กำลังแก่ร่วงลงน้ำ เป็นการแพร่พันธุ์ไปในตัว ผักตบชวามีการกระจายพันธุ์ได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด ผักตบชวามีการแพร่พันธุ์ได้ 3 วิธี คือ

1. การแพร่พันธุ์ทางลำต้น หรือทางราก ผักตบชวาเป็นพืชน้ำ และมีงหน่อต่อดินฟ้าอากาศได้ดียเยี่ยม มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วมากในทุกๆ ต้น เพื่อรับภาวะ และสถานการณ์ต่างๆ ตามธรรมชาติเมื่อกระแสลมก็ไม่อาจทำให้ผักตบชวาม้วนน้ำได้ เพราะมีลำต้นเป็นฟองโป่งและไม่จมน้ำ ทั้งยังแถมมีรากคอยถ่วงให้ลำต้นตรง

ผักตบชวาจะไม่เจริญงอกงามเต็มที่ในโอกาสที่ล่องลอยไปตามลำน้ำ แต่ถ้าลมพัดพาไปอยู่อยู่ที่สงบ ผักตบชวาก็จะมีโอกาสพักสงบอยู่กับที่และมีเวลาที่จะบำรุงตัวเองให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น ความเจริญเติบโตของต้นนั้นเมื่อเล็กจะเป็นกระเปาะ เมื่อใหญ่โตขึ้นกระเปาะนั้นก็เปลี่ยนเป็นยาวขึ้นพร้อมกับลำต้นโดยตลอด

แต่ถ้ามีโอกาสเปลี่ยนสถานที่เมื่อใดผักตบชวาก็จะเริ่มมีบทบาทแยกหน่อแยกลำต้น เรียกว่า ไหล ทำให้ผักตบชวาเกิดใหม่ได้ ผักตบชวาเพียง 2 ต้น สามารถแพร่พันธุ์ได้ประมาณ 300 ต้น ในระยะเวลาเพียง 20 วัน ในสภาพอากาศตามธรรมชาติ มีผู้สังเกตว่าผักตบชวาถ้าหากในสภาพอากาศดีจะแพร่พันธุ์ภายในเวลา 10 วัน ผักตบชวา 10 ต้น จะมีปริมาณ 1,500 ต้น และภายในเวลา 4 เดือนต่อมาอาจจะมีปริมาณประมาณ 500,000 – 600,000 ต้น ในเนื้อที่ในแม่น้ำประมาณ 2 – 3 ไร่ ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าผักตบชวาเจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็ว ดังนั้นจะสังเกตผักตบชวาเมื่อล่องลอยอยู่ในน้ำ ลำต้นมักจะเล็ก ส่วนผักตบชวาที่อยู่ในที่จำกัดมักจะใหญ่ลำต้นยาว ภายใต้อากอันยุ่งเหยิงจะแข็งแรงและหยั่งลึกไปน้ำลึก จะมีปลาอาศัยอยู่และน้ำจะใสสะอาด

2. การแพร่พันธุ์ทางดอก ผักตบชวามีลักษณะพิเศษแพร่พันธุ์ได้ง่ายและรวดเร็ว โดยที่เกสรตัวผู้และตัวเมียอยู่ใกล้กัน เมื่อผักตบชวามีอายุสมควรในการออกดอกแล้ว จะให้ดอกสวยงามเป็นสีฟ้าอ่อนปนม่วงและเหลืองเป็นจุด ช่อหนึ่งมีประมาณ 3 -7 ดอก การที่ดอกมีสีสวยทำให้เป็นที่สะดุดตาหมีแมลงเข้าตอมดม เป็นผลมาจากตัวแมลงนี้เอง ผักตบชวาจึงมีเมล็ดนับเป็นล้านล้านๆ ที่คอยตกหล่น หลังจากนั้น ช่อดอกก็จะโน้มลงมาเรียกว่าไหล เพื่อจะได้ขยายพันธุ์ต่อไป ในจำนวนไหลหนึ่งๆ

จะเกิดการแยกตัวเองจนมีรากเกิดขึ้นเป็นกอๆ ต่อไปอีก

ดอกจะมีขึ้นแถวกลางกอผักตบชวา คล้ายกับการงอกของใบ ที่ดอกมีกาบเล็กๆ หุ้มอยู่ ต่อจากนั้นก็จะเป็นก้านใบ พร้อมกันกาบแผ่นบางๆ คู่กับใบเล็ก เมื่อดอกเจริญและยาวพอแทงทะลุขึ้น และจะมีใบเล็กๆ ประดับช่อดอกชูช่อดอกบานสะพรั่ง บานอยู่ประมาณ 48 ชั่วโมง ถ้าไม่มีแมลงมาช่วยผสมมันก็จะเกิดการผสมตัวมันเอง หลังจากนั้น 3 สัปดาห์ เมล็ดเล็กๆ สีดำจะแก่และเริ่มนำ

ไหล (STOLEN) โค้งงอลงสู่พื้นน้ำ เมื่อกระเปาะผลแตกเมล็ดก็จะหลุดสู่พื้นน้ำ เฉพาะในเนื้อที่ 1 ไร่ จะมีเมล็ดตกในโคลนตมประมาณถึง 18 ล้านเมล็ด รักษาเมล็ดอยู่ได้นาน 15 ปี รอคอยที่จะเกิดใหม่ต่อไป

3. การแพร่พันธุ์ทางเมล็ด ขณะที่ผักตบชวาล่องลอยอยู่ในแม่น้ำลำคลองไหลไปมาอยู่นั้น เมล็ดจะร่วงหล่นลงน้ำเป็นครั้งคราว ส่วนที่เป็นเมล็ดเหล่านั้นก็จะเกิดเป็นผักตบชวาเหมือนกัน การที่เมล็ดร่วงลงในแม่น้ำลำคลองบางแห่งก็ขึ้นขึ้น แทนที่เมล็ดจะงอกกลับตั้งอยู่เฉยๆ ระยะหนึ่ง ถ้าเหตุการณ์อำนวย คือแม่น้ำลำคลองไหลสะดวก เมล็ดผักตบชวาเหล่านั้นก็จะเจริญงอกงามขึ้นทันใด แต่ถ้าเมล็ดตกอยู่ในแม่น้ำลำคลองตื้นเขิน และโคลนที่กำลังจะแห้งโอกาสที่ยังไม่มีน้ำเข้าไปขังอยู่ เมล็ดผักตบชวา ก็จะฝังตัวอยู่ในดิน จนกระทั่งสภาพอากาศเปลี่ยนแปลง เมื่อเกิดมีฝนหรือน้ำเข้าไปขังอยู่ทำให้ดินดังกล่าวชุ่มชื้นขึ้น เมล็ดก็สามารถงอกกล้าต้นขึ้นมาอีกได้ มีผู้กล่าวว่าจำนวนเมล็ดที่อยู่ในดินเพื่อรอความชุ่มชื้นอยู่นั้นจะฝังอยู่ได้ประมาณ 15 ปี และเป็นเมล็ดที่เล็กมาก มีจำนวนเป็นล้านๆ เมล็ดตกอยู่ตามตื้น นับเป็นจำนวนเนื้อที่ 1 ไร่ ต่อเมล็ดผักตบชวาถึง 7 -10 ล้านเมล็ด เมื่อใดที่มีความชุ่มชื้นเมล็ดเหล่านั้นจะงอกงามทันทีเป็นผักตบชวาไหลไปตามน้ำดังที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน

ผักตบชวาเป็นวัชพืชลอยน้ำ มีปลุกกันในส่วนพฤกษชาติของชาวตะวันตกหรือชาวยุโรป มีดอกสวยงามใช้ประดับสระน้ำ ซึ่งเป็นดอกไม้พื้นเมืองที่ใช้ประดับของทวีปอเมริกาใต้ แต่เนื่องจากดอกคล้ายกับผักตบชวา ชาวอังกฤษจึงได้เรียกชื่อใหม่ว่าวัชพืชน้ำ Water hyacinth

ในปี พ.ศ.2424 ชาวดัตช์ที่ปกครองประเทศอินเดียได้นำเข้ามาปลูกในอินเดียเพื่อเป็นไม้ประดับ ปลูกไว้ในสวนพฤกษชาติที่เมืองโปเกอร์ จากนั้นไม่นานก็แพร่ขยายไปอย่างรวดเร็ว

ในปี พ.ศ. 2444 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ได้เสด็จประพาสประเทศชวา(อินโดนีเซีย)เสด็จเห็นดอกผักตบชวาที่สวยงามอยู่ทั่วไปจึงได้นำกลับมายังประเทศไทยด้วย โดยใส่่างดินไว้หน้าสนามวังสระปทุม หลังจากนั้นได้เกิดน้ำท่วมจึงทำให้ผักตบชวาหลุดลอยแพร่กระจายออกไปอย่างรวดเร็ว

ในปี พ.ศ. 2456 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ตราพระราชบัญญัติกำจัดผักตบชวาทขึ้น และมีผลบังคับใช้จนถึงปัจจุบัน และด้วยเหตุที่ผักตบชวาเกิดขึ้นได้ง่าย เป็นวัชพืชที่ขยายพันธุ์ได้รวดเร็วมาก จึงเป็นปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขกำจัดให้หมดไป

ในปี พ.ศ.2527 ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้มอบหมายให้กองกำลังรักษาพระนครร่วมกับวิทยาลัยช่างกลปทุมวัน จัดสัมมนา โดยเชิญหน่วยงานต่างๆ ของภาครัฐ และเอกชนเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นและรับนโยบายของรัฐไปช่วยดำเนินการด้วยการศึกษาค้นคว้าทดลองนำผักตบชวามาใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการนำผักตบชวามาใช้ในการสร้างสรรค์งานหัตถกรรมขึ้น (ศรารัตน์ ลิ้มพัญญ์ 2541:56)

ประโยชน์ของผักตบชวา

1. ผักตบชวาใช้บำบัดน้ำเสีย ผักตบชวาสามารถดูดซึมซับสิ่งเจือปนในน้ำได้ดี
2. ทำเป็นอาหารสัตว์ เลี้ยงสุกร
3. ยอด ใบ และดอกอ่อน นำมาทำอาหาร
4. ใช้ทำปุ๋ยหมัก
5. ทำที่เพาะเห็ด หรือแปลงเพาะชำ
6. ทำก๊าซชีวภาพ สำหรับการหุงต้มในชนบท
7. ทำเยื่อกระดาษ
8. เป็นที่อยู่อาศัยของปลา
9. นำมาประดิษฐ์งานหัตถกรรมจักสาน ในรูปแบบต่างๆ ได้

โทษของผักตบชวา

1. เป็นอุปสรรคต่อการคมนาคมทางน้ำและการท่องเที่ยว
2. เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์มีพิษเช่น งู ปลิง
3. ขยายพันธุ์ได้รวดเร็ว ยากต่อการทำลายให้หมดสิ้น
4. เป็นปัญหาด้านการชลประทาน กั้นขวางทางระบายน้ำทิ้ง ทำให้เกิดน้ำท่วม
5. เป็นปัญหาด้านการประมง ทำให้แสงสว่างน้อยเป็นผลทำให้ออกซิเจนในน้ำลดลงส่งผลให้ปลาตัวเล็กและลดน้อยลง
6. ด้านเศรษฐกิจและสังคม ทำให้การพัฒนาแหล่งน้ำไม่เป็นผล รัฐต้องเสียงบประมาณในการกำจัดผักตบชวา (สุรัชย์ มัจฉาชีพ 2538:25)

ปัจจุบันได้มีการตื่นตัวกันอย่างมาก ในการรณรงค์ช่วยกันรักษาคุณภาพน้ำในแม่น้ำสายหลักต่างๆซึ่งนับวันมีแต่จะเสื่อมโทรมลง โดยได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆและประชาชนที่อยู่ริมสองฝั่งน้ำสำหรับการควบคุมการแพร่ระบาดของผักตบชวาในระยะยาว ควรมีการวางแผนการจัดการเพิ่มให้เกิดประสิทธิภาพมากขึ้น โดยใช้วิธีผสมผสานและเทคโนโลยีที่เหมาะสม มีการประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

การจัดผักตบชวาจึงเน้นในด้านการนำมาใช้ประโยชน์ให้คุ้มค่าทางเศรษฐกิจจะทำให้การแพร่ระบาดของผักตบชวามีปริมาณลดลง จนอยู่ในปริมาณที่เหมาะสมไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม

ตั้งแต่นั้นมา คนไทยจึงมีความคุ้นเคยกับผักตบชวา ผักตบชวาเป็นพืชที่เจริญเติบโตได้ง่าย แต่เดิมนั้นเป็นเพียง วัชพืชที่ไม่มีคุณค่าแต่อย่างใด ชาวบ้านเพียงแต่นำยอดอ่อนมาปรุงเป็นอาหาร และนำลำต้นมาหมักเป็นปุ๋ยหมักเท่านั้น

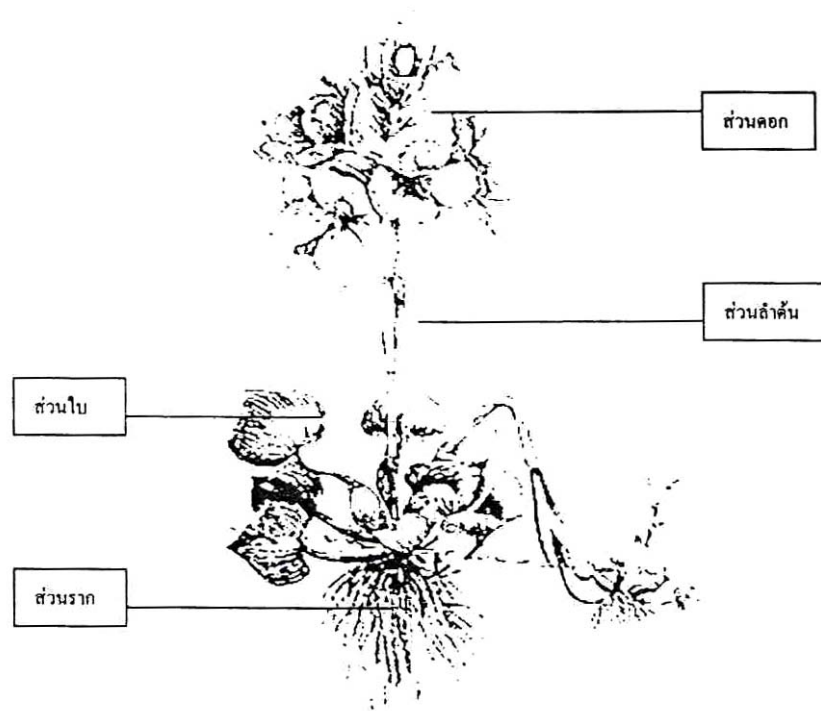
ดังนั้นจึงมีผู้คิดค้นนำผักตบชวามาทำให้เกิดประโยชน์ โดยดัดแปลงเป็นของใช้ชนิดต่างๆ

เช่น ตะกร้า กระเป๋ หมวก ร้องเท้า เป็นต้น

3.2 กระบวนการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

การเตรียมผักตบชวาเพื่อการทำผลิตภัณฑ์

ลักษณะทั่วไปของผักตบชวาซึ่งประกอบไปด้วย ลำต้น ใบ ราก ดอก มีลักษณะดังนี้

ภาพประกอบ 1 ส่วนประกอบของผักตบชวา (Water hyacinth)

ส่วนประกอบที่มีความสำคัญของผักตบชวา ที่มีการนำมาใช้ประโยชน์ในด้านการหัตถกรรมคือ ส่วนลำต้น ลำต้นของผักตบชวาที่มีต้นอ่อน ผักตบชวาจะเล็กและสั้น คือมีลำต้นประมาณ 6-7 นิ้ว และเป็นกระเปาะอ้วนๆ และหากมีที่ปักพืงโดยไม่ต้องไหลไปไหนหรือมีที่ปักตามชายฝั่ง ผักตบชวาก็จะยาวสมบูรณ์ ขยายตัวออกไปถึง 60-70 ซม. หนึ่งลำต้น จะมีใบ 1 ใบเสมอ (ลำเพา มนะะ. 2534:10)

การคัดเลือกชนิดของผักตบชวา

ผักตบชวา มีความเป็นอยู่ทนต่อสถานการณ์ตามธรรมชาติได้เป็นอย่างดีมากกว่าพันธุ์ไม้ชนิดอื่นๆ จะด้วยลม ฝน หรือการเปลี่ยนแปลงทางอากาศ ผักตบชวาก็ไม่ย่อท้อต่อความเป็นอยู่ มักจะปรับตัวเองเข้ากับสภาพการที่เกิดขึ้น เช่น ลมแรง ผักตบชวาก็จะล่องลอยไปตามลมเพราะ

ผักตบชวามีใบใหญ่เปรียบเสมือนเรือที่กางใบไว้รับลมสุดแต่พายุหรือลมแรงที่เกิดขึ้นจะพาไป ครั้นลมพายุเบาบางลงก็ไม่อาจจะล่มจมลงได้ เพราะผักตบชวามีฟองพรุนอยู่ในลำต้น ประคองตัวเองให้ลอยอยู่ในน้ำได้อย่างสบาย ประกอบกับยังมีรากหยั่งลงในน้ำยาวเป็นที่อาศัยของสัตว์ต่างๆ และรากที่ยาวนี้เป็นเครื่องถ่วงประคองตัวไม่ให้ผักตบชวามไถ่ได้ง่ายๆ อีกด้วย เมื่อกระแสน้ำพัดพา ล่องลอยไปตามน้ำ ผักตบชวาก็มิได้ขัดขึ้นโชนอ่อนผ่อนตาม เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นไปได้เสมอ ถึงแม้ว่าจะเกิดการเบียดบดสวนต่างๆ ของลำต้นขณะล่องลอยอยู่นั้นก็ไม่ทำให้ผักตบชวาล่มตายทั้งๆ ที่ตามลำต้นมีแผลเกิดขึ้น อย่างไรก็ตามเป็นแต่เพียงรอยขีดข่วนที่เห็นได้ชัดบนผิวเปลือกเป็นสีน้ำตาล ยิ่งถ้าผักตบชวามีอายุที่แก่แผลเหล่านั้นก็จะมีมาก แต่ถ้าผักตบชวามีโอกาสถูกพัดพาไปติดอยู่ในที่กำบังไม่สามารถไหลต่อไปตามน้ำได้ ผักตบชวาก็ไม่ต้องผจญต่อธรรมชาติเท่าใดนัก ก็มักจะมีโอกาสเจริญเติบโตอยู่กับที่

ความเจริญเติบโตอยู่กับที่โดยไม่ต้องฟันฝ่าพายุ ลม ฝน นี่เองจะทำให้ผักตบชวามีโอกาสเจริญขึ้นได้โดยง่ายโดยไม่ต้องไปกระทบกระเทือนต่อสิ่งอื่นๆ ทำให้ผักตบชวามีลำต้นที่สะอาดผิวด้านลำต้นที่ต้องล่องลอยไปตามลำน้ำทำหน้าที่ผจญไปตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

ดังนั้น ข้อสังเกตง่ายๆ ก็คือควรเลือกเก็บผักตบชวาคือควรจะเป็นที่ โดยไม่ต้องผ่านลมหรือมรสุมมากๆ ผิวของลำต้นก็จะสะอาดกว่าไม่มีแผลเป็นมากนัก เมื่อเก็บผักตบชวามาตากแห้งแล้วผิวของลำต้นจะแห้งสีค่อนข้างสวย และจะมีสีน้ำตาลอ่อน

การเลือกเก็บ จะสังเกตลำต้นที่ใหญ่ยาว เพราะผักตบชวามีโอกาสเจริญได้เต็มที่โดยไม่ต้องไปต่อสู้กับธรรมชาติ เหมือนอย่างต้นผักตบชวาล่องลอยอยู่ตามลำน้ำ อีกทั้งต้นอ่อนก็จะอวบใหญ่กว่าและยาวกว่า เมื่อเก็บได้มาแล้วฉีกเปลือกที่เป็นกาบหุ้มออกก็จะเห็นผิวสีเขียวอ่อน

ลำต้นของผักตบชว แตกต่างกันระหว่างผักตบชวาสองชนิดคือ ชนิดหนึ่งผักตบชวาล่องลอยไปตามลำน้ำ ต้นมักจะไม่ค่อยยาวลำต้นแกรน ผิวหยาบ เมื่อตากแห้งแล้วจะกรอบง่ายมีสีน้ำตาลเข้ม และบางทีจะมีแผลเป็นมาก ลำต้นดูไม่สะอาดตา

ดังนั้นควรเลือกผักตบชวาชชนิดที่สอง คือผักตบชวที่ถูกพัดพามาติดในที่ที่ไม่ไหลไปไหน เช่นตามกระชังที่ตักเก็บไว้ หรือในแอ่งที่บังลมก็จะได้ผักตบชวาคืออาจจะเลือกได้อีกด้วย เลือกลำต้นที่ไม่อ่อนจนเกินไปนัก เลือกลำต้นยาวประมาณ 1.5 ฟุต ถึง 2 ฟุต ส่วนลำต้นแก่ผิวค่อนข้างเขียวแก่ ก็มักจะไม่น่าเก็บจะปล่อยไว้ให้เกิดพันธุ์ต่อไป

อันที่จริงแล้วผักตบชวเลือกเก็บได้ทั้งสองชนิด สุดแต่จะใช้ไปตามโอกาส เพราะผลิตภัณฑ์ที่มีหลายแบบ

ส่วนที่เลือกใช้ต้นอ่อนๆ ที่มีผิวสวยๆ ก็เลือกชนิดที่สองคือ ผักตบชวามีความเจริญอยู่กับที่ และจะใช้กันมากเพราะสะอาดตาดี

ส่วนต้นแก่ชนิดที่หนึ่งซึ่งมักจะลอยไปตามน้ำ ก็มีผู้ใช้อยู่บ้างคือ เก็บเอามาทำเป็นของหยาบๆ เช่น ทำพื้รองเต้าแตะบ้าง ทำเชือกขวันเกลียว เพราะไม่เกี่ยวกับผิวสีจะเป็นสีอย่างไรก็ได้

ไม่ต้องมีผิวสะอาด ส่วนใ้ภายในก็จะแยกใช้ได้และมีเส้นหยาบกว่าอีกด้วย เหมาะกับการทำงาน เช่น ไขว่ หรือรองเบาะชั้นใน เป็นต้น

การคัดเลือกลำต้น ควรเลือกลำต้นที่มีคุณภาพดีที่มีความยาวตั้งแต่ 70 ซม. ขึ้นไป เพราะเหมาะแก่การนำมาสานได้สะดวก และลำต้นแก่และอ่อนยังมีผลต่อผิวของกำนั้กตบชวด้วย เมื่อตากแห้งแล้วถ้าเป็นลำต้นอ่อนจะมีสีเขียวใบตองอ่อน เมื่อแห้งแล้วจะมีสีขาวนวล

การตัด เมื่อเลือกลำต้นว่าใช้ได้ ต่อไปก็เป็นการตัดลำต้นออกจากกอควรตัดให้ถึงปลายโคน และตัดให้ถึงปลายใบ เพื่อที่จะได้กำนั้กตบชวที่ยาวเต็มที่ นำมาตัดรากและใบออกเอาแต่กำนั้กตบชวไว้ ประมาณ 10 ต้น / กำ

การล้าง ต้นกตบชวที่เก็บมาใช้ประโยชน์มักสกปรกและมีโคลนติดมาด้วยควรทำความสะอาดโดยใช้น้ำฉีด เพื่อให้ได้ผิวที่สะอาด

การผ่าซีก การสร้างงานหัตถกรรมบางชนิดอาจใช้ทั้งลำต้น บางชนิดอาจต้องทำการผ่าซีกก่อนเพื่อให้เหมาะสมกับรูปแบบของงาน โดยวิธีการผ่าซีกมีดคมผ่า เป็น 2,4 ซีกตามความต้องการ แล้วจึงไปตากให้แห้ง

การทำให้แห้ง มี 2 วิธีคือ การตากแดด การอบแห้ง

1. การตากแดด ลำต้นกตบชว มี 4 วิธีด้วยกัน คือ

1.1 การวางตากแดดในแนวนอนใช้ไม้ไผ่ท่อนวางรองหนุนทั้ง 2 ข้าง เพื่อให้กตบชวเปื้อนดิน และต้องอยุ่ดูแลกลับเส้นกตบชวเพื่อให้ถูกแดดทั่วถึงกันและตากแดดให้แห้งสนิทจะได้ไม่เป็นรา

1.2 การตากแดดโดยการแขวนในแนวตั้ง วิธีนี้ค่อนข้างยุ่งยากเล็กน้อย แต่มีข้อดีคือไม่ต้องหมั่นดูแลคอยกลับ เพราะเส้นกตบชวจะถูกแดดทั้ง 2 ด้าน และได้เส้นกตบชวที่สะอาด ทำได้โดยขึงราวเส้นลวดคล้ายราวตากผ้า

1.3 การตากแบบชาวบ้านโดยทำการตากบนหลังคาบ้านหรือหลังคาที่มีแผ่นสังกะสีทำให้กตบชวแห้งเร็ว ประมาณ 3-4 แดด ก็ใช้ได้

1.4 การตากบนพื้นปูนซีเมนต์ โดยวางกระจายบนลานซีเมนต์ให้ถูกแสงแดดอย่างทั่วถึงก็จะทำให้เส้นกตบชวแห้งได้เร็วขึ้น

2. การอบแห้ง มี 2 วิธีด้วยกันคือ

2.1 การอบไอน้ำ

2.2 อบแห้ง ช่วยได้ในกรณีที่ไม่มีแดดแต่จะได้ลำต้นที่มีสีเขียวนวลโดยการ

ทำตู้กระจกภายในบุด้วยวัสดุสีดำ มีที่ระบายความร้อน ตั้งตัวเครื่องให้ตรงกับแสงอาทิตย์

การรีด เพื่อแยกเส้นสานลายใช้ในงานต่างๆ ต้องจัดรีดด้วยเครื่องรีดให้แบน

การเลียด เป็นการทำให้เส้นผกตบขาว ที่ผ่านการรีดแล้ว มาตัดขอบให้เส้นผกตบขาวมีขนาดสม่ำเสมอได้ความกว้างของเส้นผกตบขาวตามต้องการ เพื่อให้การประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์สะดวก และมีความสวยงามในกรณีที่ไม่มีเครื่องเลียด สามารถใช้มีดหรือกรรไกรตัดขอบเส้นผกตบขาวตามความยาวขนาดที่ต้องการ

การป้องกันเชื้อราผกตบขาว

ปัจจุบันมีการนำเส้นใยผกตบขาวมาประดิษฐ์เป็นงานหัตถกรรมประเภทต่างๆ มากมาย เช่น ประเภทใช้สอย ภาชนะ เฟอร์นิเจอร์ ส่งออกจำหน่ายทั้งในและต่างประเทศ ทำให้เกษตรกรมีรายได้เสริมหลังจากการทำเกษตรกรรม แต่เนื่องจากคุณสมบัติของเส้นใยพืช ผกตบขาวง่ายต่อการถูกทำลายด้วยเชื้อราถ้าหากเก็บไว้นานๆ ถ้าถูกความชื้นในอากาศ หรือ ละอองไอน้ำก็จะเกิดเชื้อราอยู่เสมอ ทำให้คุณค่าของผลิตภัณฑ์ลดลง

วิธีป้องกันการเกิดเชื้อราในผกตบขาวนั้นมีหลายวิธี แล้วแต่ลักษณะของงาน ตามความเหมาะสมโดยมีวิธีต่อไปนี้

1. การใช้สารละลายทรีเท็กซ์ 243
2. การใช้สารละลายบอริกแอซิด
3. การใช้สารละลายแมงกานีส 77
4. การใช้น้ำยากรีสเซอริน
5. การใช้สารละลายเพนตาโคโรฟินอล
6. การใช้สารละลายอะทีไซด์อีพีเทรท
7. การใช้น้ำมันกินเนอร์ผสมแลคเกอร์

การรมควัน โดยการนำเอาผกตบขาวที่ตากแห้งแล้วไปอบในตู้ที่มีเตาถ่านติดไฟอ่อนๆ แล้วโรยกำมะถันบนเตาไฟจะทำให้กำมะถันเกิดควันอบผกตบขาว โดยจะทำการอบประมาณ 2-3 วัน จะทำให้เป็นการป้องกันเชื้อราได้ ผลดีและเมื่อทำเป็นรูปผลิตภัณฑ์แล้วควรจะนำมาอบอีกครั้ง เพื่อป้องกันเชื้อราก่อนออกจำหน่าย

การฟอกขาว โดยวิธีการโดยสรุปดังนี้

1. การแยกเอาสิ่งสกปรกออก
2. ทำการฟอกด้วยปูนคลอรีนให้ขาว

3.ล้างให้สะอาด แล้วนำออกตากให้แห้ง

การย้อมสี ใช้สีเบสียที่มีขายตามท้องตลาดเช่น สีหัวช้างตรากิเลนฯลฯ ใช้สี 25-50 กรัม ละลายน้ำร้อนพอประมาณจนละลายสีแล้ว นำมาผสมน้ำ 30 ลิตร นำผักตบชวามาย้อมในน้ำเดือด 20-30 วินาที จากนั้นนำออกมาล้างน้ำตากให้แห้ง

เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิต

หลังจากผ่านขั้นตอนการเตรียมเส้นผักตบชวาแล้วก็มาถึงขั้นตอนการเตรียมอุปกรณ์ในการสร้างสร้อยงาน ดังต่อไปนี้

1. เครื่องรีดเส้นผักตบชวา
2. หม้อหุงเหล็ก ใช้สำหรับทุบหรือตอกตะปูลงบนหุ่นไม้ทำผลิตภัณฑ์
3. คีมปลายแหลม ใช้จับถอนตะปูหรือดึงเส้นใยในที่มีมือไม่สามารถจับได้
4. เข็ม ขนาดต่าง ๆ ใช้สอดเส้นใยหรือเย็บประกอบผลิตภัณฑ์
5. มีด ใช้ตัดหรือแต่งต้นผักตบชวาหรือตัดแต่งผลิตภัณฑ์ตามความถนัด
6. กรรไกร ใช้ตัดหรือตกแต่ง ขนาดของเส้นผักตบชวา
7. ไม้บรรทัด เพื่อการวัดขนาดของผลิตภัณฑ์ วัดส่วนประกอบต่างๆ
8. สายวัด สำหรับใช้วัดขอบผลิตภัณฑ์ วัดเส้นรอบวง เช่น หมวก โคมไฟ เป็นต้น
9. ตะปูเข็ม ใช้ตอกลงบนหุ่น มีที่เป็นหุ่นไม้ต้นแบบของผลิตภัณฑ์
10. ขวดฉีดน้ำ ใช้ฉีดน้ำก่อนการทำผลิตภัณฑ์ผักตบชวาทุกครั้ง ใช้ฉีดเพื่อให้เส้นผักตบชวาชื้นและอ่อนตัวเพื่อง่ายต่อการขึ้นรูปแบบ
11. หุ่นไม้รูปแบบต่างๆ ใช้กำหนดขนาดและรูปแบบต่างๆ ของผลิตภัณฑ์
12. เครื่องรีด ใช้ในการทำให้เส้นผักตบชวาให้ได้ขนาดเล็ก ใช้ในงานที่ต้องการความละเอียดมาก
13. แลคเกอร์เงา ในการทำผลิตภัณฑ์แปรงทาในการทำผลิตภัณฑ์ทุกชนิด ขั้นตอนสุดท้ายควรทาแลคเกอร์เคลือบเงาเพื่อความสวยงามและความคงทนของผลิตภัณฑ์ กันเชื้อรา

3.3 กรรมวิธีการประดิษฐ์เครื่องจักสานผักตบชวา

ลออรัตน์ ศรีเทียมทอง (2537 : 32) ได้ศึกษากรรมวิธี การผลิตเครื่องจักสานผักตบชวามีหลายวิธี ขึ้นอยู่กับรูปแบบของผลิตภัณฑ์ ซึ่งมีการผลิตดังนี้

1. วิธีการถัก จะใช้วัสดุที่เป็นเส้นอ่อนและมีความยาวพอสมควรใช้ถักยึดโครงสร้างภายใน

นอกให้ติดกับผนังของผลิตภัณฑ์ที่ผลิต เช่น การถักขอบภาชนะ การถักหูภาชนะ หรือการถักโครงต่างๆ ของภาชนะ เป็นต้น

2.วิธีการพัน ผักตบชวาที่ใช้ทำผลิตภัณฑ์นั้น เป็นเส้นอ่อนและมีความเหนียวพอสมควร ถ้าได้รวมกันเป็นจำนวนมากด้วยวิธีการพันที่ถูกต้อง ก็สามารถขึ้นเป็นรูปทรงต่างๆ ได้ วิธีการใหญ่ ๆ ในการรวมผูกพันกันขึ้นรูปนั้นมีวิธีดังนี้

3.วิธีพันข้าม คือเริ่มพันหัวเส้น เมื่อพันได้มากแล้วพันรวมหักขมวด พันให้ติดกันเป็นกันหอย ใช้เข็มรูโตหรือลวดนำ

4.พันไขว้ คือเริ่มพันหัวเส้น ผักตบชวากหักขมวดพันติดกันเป็นกันหอยด้วยวิธีพันไขว้

5.วิธีการตีเกลียว คือการนำมาตีเกลียวเพื่อใช้ถักสิ่งของต่างๆ เช่น แก้ว หรือการตีเกลียวด้วยมือ เช่น การทำแผ่นที่วางของร้อนหรือรองจาน

6.วิธีการสาน คือการใช้หลักการโดยการนำผักตบชวาไขว้สลับกันไปมา อาจใช้หุ่นต้นแบบหรือไม่ก็ได้ เป็นรูปทรงแบบต่างๆ มีหลายลายเช่น ลาย1 ลาย2 เป็นต้น

7.วิธีการผูก คือลักษณะการผูกมัดห่วงคล้อง ใช้เส้นผักตบชวาไม่ต่ำกว่า เส้น แต่ละเส้นขึงกันเป็นเกลียว เมื่อพันเกลียวดีแล้ว ก็ให้ซ่อนปลายทั้ง 2 ข้าง โดยเอาเส้นที่เหลือสอดเข้าไปในห่วงแล้วดึงเส้นผักตบชวา

8.วิธีการทอ คือใช้วิธีการทอเสื่อ โดยมีเส้นยืนเป็นวัสดุอื่นๆ เช่น ด้าย ฝ้าย เชือก ไนลอน และใช้ผักตบชวาเป็นเส้นพุ่ง เป็นเส้นผักตบชวาบิดเป็นเกลียวเล็ก

3.4 การออกแบบเครื่องจักสานผักตบชวา

ลำเพา มะนะ(2534 :41) ได้ศึกษาเกี่ยวกับผักตบชวาว่าเป็นที่มีเส้นใยยาวสามารถนำไปประดิษฐ์เป็นสิ่งของเครื่องใช้ได้หลากหลายชนิด

1.สามารถประดิษฐ์ได้ด้วยตัวของมันเองโดยไม่มีวัสดุอื่น มาประกอบโดยใช้ผักตบชวล้วนๆ เช่น ถาดใส่ผลไม้ อาศัยรูปแบบของการสานในการขึ้นรูปผลิตภัณฑ์

2.การประดิษฐ์ ชนิดผสมผสานกับวัสดุอื่น ซึ่งสามารถนำมาใช้ได้หลายส่วนเช่น นำไม้ไผ่มาเป็นโครงสำหรับสานขึ้นรูป การนำผ้ามาบุภายในกระเป๋า

3.การประดิษฐ์โดยใช้เครื่องทุ่นแรงช่วย โดยต้องดูรูปแบบผลิตภัณฑ์เป็นหลัก เช่น การผลิตหมวกต้องใช้จักรเย็บ ช่วยในการขึ้นรูปผลิตภัณฑ์

4.การประดิษฐ์ขึ้นจากหุ่นต้นแบบ เป็นวิธีที่ให้รูปทรงของผลิตภัณฑ์ที่ต้องการผลิตภัณฑ์เป็นจำนวนมากๆ ให้ได้คุณสมบัติที่ใกล้เคียงกันมากที่สุด

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้าในการวิจัยนี้ ศึกษาจากข้อมูลชั้นต้น(Primary sources) ซึ่งเป็นข้อมูล ที่ผู้วิจัยเก็บรวบรวมด้วยตนเองจากแหล่งข้อมูล โดยนำเสนอแบบการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive reserch) และแสดงภาพประกอบการพรรณนา

ขั้นตอนการศึกษาค้นคว้า

- 1.สำรวจงานศิลปหัตถกรรมของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง
- 2.การกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
- 3.การเก็บรวบรวมข้อมูล
- 4.การวิเคราะห์และสรุปผลข้อมูล

การกำหนดประชากรและเลือกกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างคืองานศิลปหัตถกรรมจากผักตบชวาจากแหล่งผลิตที่สำคัญของจังหวัดอ่างทอง จำนวน 1 แหล่ง ได้แก่

1. กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลได้จาก 2 ส่วนคือ

- 1.การจัดเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลดังนี้
 - 1.1 การสังเกตการณ์ โดยสังเกตผลงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย
 - 1.2 การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยจะใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการกับเจ้าของผลงาน แล้วจึงนำเข้าสู่ประเด็นที่ตั้งไว้ โดยสนทนาให้อยู่ในขอบเขตที่จะตั้งคำถามหรือพยายามดึงข้อมูลในส่วนที่ต้องการให้ได้มากที่สุด
 - 1.3 การบันทึกข้อมูล ผู้วิจัยจะทำการบันทึกข้อมูลในขณะสังเกตการณ์ พูดคุย หรือสัมภาษณ์ นอกจากจะบันทึกข้อมูลเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว ผู้วิจัยใช้อุปกรณ์ช่วยในการบันทึกข้อมูลด้วยแถบบันทึกเสียงและใช้กล้องถ่ายรูปเพื่อบันทึกภาพผลงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านด้วย

2.รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร

ผู้วิจัยได้รวบรวม ค้นคว้าข้อมูลด้านเอกสารเกี่ยวกับงานหัตถกรรมพื้นบ้านจากผักตบชวาของ จังหวัดอ่างทองก่อนที่จะเข้าไปทำการเก็บข้อมูลภาคสนาม ข้อมูลด้านเอกสารดังกล่าวได้แก่ ผลงานวิจัย ตำราวิชาการ รายงานการค้นคว้าของผู้ทรงคุณวุฒิ เอกสารข้อมูลของทางราชการ วิทยานิพนธ์ วารสาร บทความ ฯลฯ

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสังเกต และการสัมภาษณ์ มาจัดทำระบบข้อมูลและศึกษาวิเคราะห์ตามจุดมุ่งหมาย และประเด็นที่กำหนดไว้ในขอบเขตเนื้อหา ตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. นำข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและสัมภาษณ์มาศึกษาวิเคราะห์ บันทึกข้อมูลเป็นระบบตามความมุ่งหมายการศึกษาค้นคว้า ดังต่อไปนี้

1.1 กระบวนการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

- วัตถุดิบและอุปกรณ์ในการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา
- กรรมวิธีในการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

1.2 ลวดลาย การใช้สี รูปแบบ และรูปทรงผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานผักตบชวา

- ประเภทรูปแบบและรูปทรงงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา
- ลวดลายและการใช้สีรูปแบบงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

1.3 กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญางานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา และการสร้างช่างใหม่ของกลุ่มหัตถกรรมจักสานผักตบชวามหาชน จังหวัดอ่างทอง

2. ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้

3. นำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

จากการศึกษาหัตถกรรมจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม ตำบลไชยภูมิ อำเภอยะโฮ จังหวัดอ่างทอง เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามเพื่อศึกษาวิเคราะห์ ตามความมุ่งหมายการศึกษา ค้นคว้า ได้ดังนี้

1. กระบวนการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา
2. รูปแบบ รูปทรง ลวดลายและการใช้สีงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา
3. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสร้างช่างใหม่

1. กระบวนการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

จากการศึกษาข้อมูลจากแหล่งผลิตหัตถกรรมจักสานผักตบชวาหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ บ้านมหานาม ตำบลไชยภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง จะมีกระบวนการและขั้นตอนการผลิต ดังนี้

1.1 เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิต มีดังนี้

1. เครื่องรีด ใช้สำหรับรีดเส้นผักตบชวาก่อนที่จะนำไปจักสานในรูปแบบต่างๆต่อไป

ภาพประกอบ 2 เครื่องรีดเส้นผักตบชวา

2. เตาและภาชนะ ใช้สำหรับต้มและย้อมสีเส้นผักตบชวา เพื่อเพิ่มสีส้มของผลิตภัณฑ์

ภาพประกอบ 3 เตาและภาชนะสำหรับต้มย้อมสี

3. สีเคมีย้อมกก ใช้สำหรับย้อมเส้นผักตบชวา

ภาพประกอบ 4 สีเคมีย้อมกก

4. หุ่นโฟม ใช้สำหรับขึ้นรูปผลิตภัณฑ์ในรูปแบบต่างๆ เช่นกระเป๋าทรงกร้า

ภาพประกอบ 5 หุ่นโฟม

5. ถังน้ำ ใช้สำหรับชุบเส้นผักตบชวาให้ชุ่ม เพื่อให้ง่ายต่อการจักสาน

ภาพประกอบ 6 ถังน้ำ

6. เข็มหมุดหัวสี ใช้สำหรับยึดหรือกดเส้นผักตบผักชวาลงบนหุ่นโฟมเพื่อทำรูปทรงผลิตภัณฑ์

ภาพประกอบ 7 เข็มหมุดหัวสี

7. เข็มใหญ่ เล็ก ใช้สอดเส้นใยหรือใช้เย็บปากของผลิตภัณฑ์

ภาพประกอบ 8 เข็มสอด

8. กรรไกร ใช้สำหรับตัด แต่ง ขนาดของเส้นผักตบชวา ก่อนนำไปทำผลิตภัณฑ์ต่างๆ

ภาพประกอบ 9 กรรไกร

9. น้ำมันสน น้ำมันวานิชและแปรงทา ใช้สำหรับเคลือบเงาเพื่อความสวยงามและความคงทนของผลิตภัณฑ์

ภาพประกอบ 10 น้ำมันสน น้ำมันวานิชและแปรงทา

10. ตู้อบและกำมะถัน ใช้สำหรับอบเส้นผักตบชวาเพื่อป้องกันการเกิดเชื้อรา

ภาพประกอบ 11 ตู้อบผักตบชวา

11. อุปกรณ์และจักรเย็บผ้า ใช้สำหรับตัดเย็บเพื่อบูผ้าภายใน สำหรับกระเป๋า

ภาพประกอบ 12 อุปกรณ์ตัดเย็บและจักรเย็บผ้า

12. หูไม้ ใช้สำหรับประกอบตกแต่งหูกระเป๋า

ภาพประกอบ 13 หูไม้

13. ดอกไม้และรูปसानที่ใช้สำหรับตกแต่งผลิตภัณฑ์

ภาพประกอบ 14 ดอกไม้และรูปปลาสาน

1.2 ขั้นตอนการเตรียมวัตถุดิบในการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

วัตถุดิบในการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

ผักตบชวา เป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการผลิตหัตถกรรมจักสาน เพราะผักตบชวาเป็นวัชพืชที่หาง่ายในบริเวณแม่น้ำ ลำคลอง มีความเป็นอยู่ทนต่อสถานการณ์ธรรมชาติได้เป็นอย่างดี มากกว่าพันธุ์ไม้ชนิดอื่นๆ จะด้วยลม ฝน หรือการเปลี่ยนแปลงทางอากาศ ทำให้ผักตบชวามีโอกาสเจริญขึ้นได้ง่าย การเก็บผักตบชวาเลือกที่มีลำต้นใหญ่ยาว เลือกลำต้นอ่อนผิวสวย ผิวของลำต้นต้องสะอาดไม่มีแผลเป็นมากนัก เมื่อเก็บผักตบชวามาตากแห้งแล้ว ผิวของลำต้นจะแห้งสีค่อนข้างสวย และจะมีน้ำตาลอ่อน

ส่วนลำต้นที่แก่ ก็มีผู้ใช้อยู่บ้างคือเก็บเอามาทำเป็นของหยาบๆ เช่น ทำพื้นรองเท้าแตะ ทำเชือกขวันเกลียว เพราะไม่เกี่ยวกับสีผิว จะเป็นสีอย่างไรก็ได้ไม่ต้องมีผิวสะอาด ส่วนใ้ภายในก็จะแยกใช้ได้และมีเส้นหยาบกว่าอีกด้วย เหมาะกับการทำงาน เช่น ใช้นุ้หรือรองเบาะชั้นใน เป็นต้น

ภาพประกอบ 15 ต้นผักตบชวาในแหล่งน้ำ

1. การคัดเลือกและตัดลำต้น เลือกลำต้นที่มีคุณภาพ ขนาดยาวตั้งแต่ 70 ซม. ขึ้นไป นอกจากนั้นลำต้นควรอ่อนไม่แก่เกินไป ต่อไปก็ตัดลำต้นออกจากกอ การตัดลำต้นมาใช้ควรตัดให้ถึงปลายโคนและตัดให้ถึงปลายใบ เพื่อที่จะได้ก้านของผักตบชวาวาวเต็มที่
2. การล้าง นำต้นผักตบที่ตัดมาล้างน้ำเอาโคลนออก เพื่อให้ได้ผิวที่สะอาดเวลานำมาทำเป็นผลิตภัณฑ์จะได้สวยงาม

ภาพประกอบ 16 การคัดเลือกและตัดต้นผักตบชวา

นางมุกดา ทับทิมศรี ได้กล่าวถึงการคัดเลือกและตัดต้นผักตบชวาไว้ว่า “ต้นผักตบชวาใน 1 กอนั้นจะตัดก้านต้นผักตบชวาได้ 3 ก้าน เพราะจะเป็นก้านที่สวยงาม ยาวและเหมาะที่จะนำมาทำผลิตภัณฑ์มากที่สุด ในส่วนก้านอื่นสามารถนำมาใช้ได้แต่ไม่สวยและไม่ดีพอที่จะนำมาทำผลิตภัณฑ์ เราจะเน้นคุณภาพ เพราะต้นผักตบชวหาง่ายและขึ้นเร็ว จึงไม่ค่อยขาดวัตถุดิบ เรามีวัตถุดิบใช้ตลอดปี จึงต้องคัดให้ได้ดี” (มุกดา ทับทิมศรี, 2549: สัมภาษณ์)

3. การทำให้แห้ง นำต้นผักตบชวามาตากบนแผ่นสังกะสีที่แดดส่องทั่วถึง เพราะจะให้ผักชวาแห้งเร็ว ประมาณ 2-3 วัน ก็ใช้ได้แล้ว

ภาพประกอบ 17 การตากเส้นผักตบชวาให้แห้ง

ประสิทธิ์ ทับทิมศรี ประธานกลุ่มหัตถกรรมจักสานผักตบชวามหาบ้นนาม กล่าวถึงวัตถุดิบที่นำมาผลิตเป็นงานหัตถกรรมผักตบชวาไว้ว่า

“ผักตบชวาหาได้ง่าย มีมากในคลองแถวหมู่บ้านเรา มีให้เราตัดได้ทั้งปี ผักตบชวาชั้นเร็ว ปากก็พากันไปตัดไป กับลุงบ้าง ลูกสะใภ้บ้าง จะคัดเลือกลำต้นที่อวบสวยไม่ซ้ำและต้นยาวๆ พอตัดได้ก็ขนเอากลับมาล้างน้ำที่บ้าน ล้างให้สะอาด แล้วก็นำมาตากบนสังกะสี ที่หน้าบ้าน 2-3 วันก็แห้งแล้วถ้าฝนไม่ตก ได้แฉะดี ๆ ส่วนใหญ่ปากก็ จะให้ลูกกลุ่มไปตัดตากเอง แล้วก็เอามาส่งที่ศูนย์ ปากก็จะซื้อ กิโลกรัมละ 35 บาท มันสะดวกกับเรามากกว่า...” (ประสิทธิ์ ทับทิมศรี, 2549: สัมภาษณ์)

นางสอึง ทองคำเกิด กล่าวถึงวัตถุดิบที่นำมาผลิตเป็นงานหัตถกรรมผักตบชวาไว้ว่า “ต้นผักตบชวาหาง่าย ชี้ง่าย อยู่ในคลองหน้าบ้าน เวลาตัดต้องคัดเลือกต้นสวยๆยาวๆ ไม่แก่ เกินไป เพราะถ้าเลือกแก่ๆเวลานำมาตาก จะทำให้มีสีเข้มเกินไปไม่ขาวนวล ปากกับหลานไปตัด มาตากไว้หน้าบ้าน พอได้เยอะก็เอามาซังไปขายให้ที่บ้านประมาณ 3-4 วันไปตัดที่ ก็ปลูกผักตบ อย่างเดียว” (สอึง ทองคำเกิด, 2549: สัมภาษณ์)

4. การป้องกันเชื้อราจากผักตบชวา คุณสมบัติของเส้นใยพืชผักตบชวายุ่งต่อการถูกทำลายด้วยเชื้อรา เพื่อให้เก็บเส้นผักตบชวาไว้นานๆ ก่อนที่จะนำไปจักสาน จะต้องป้องกันการเกิดเชื้อราเสียก่อน วิธีการป้องกันการเกิดเชื้อราในผักตบชวา นำผักตบชวาที่ตากแห้งแล้วเข้า ตู้ออบ อบถ่านกาบมะพร้าวและกำมะถัน ทิ้งไว้ 1 วัน แล้วนำมาใช้ได้เลย

ภาพประกอบ 18 ตู้ออบผักตบชวาเพื่อป้องกันเชื้อรา

นางมุกดา ทับทิมศรี ได้กล่าวถึงขั้นตอนการอบผักตบชวาไว้ว่า “เอาต้นผักตบที่ตาก แห้งแล้วมาใส่ตู้อบ แล้วก็เอากาบมะพร้าวมาใส่ไว้ในอ่างดินจุดไฟเผาจนเป็นถ่าน มันจะมีควันเยอะ มากรีบเอากำมะถันโรยไปบนถ่านกาบมะพร้าว แล้วก็รีบปิดฝาตู้อบ เพราะกลิ่นกำมะถันมันแรง แสบจมูก อบทิ้งไว้ 1 วัน เส้นผักตบจะขาวสวยเลยและก็กันเชื้อราด้วย เก็บไว้ใช้ได้เป็นปีเลย” (มุกดา ทับทิมศรี, 2549: สัมภาษณ์)

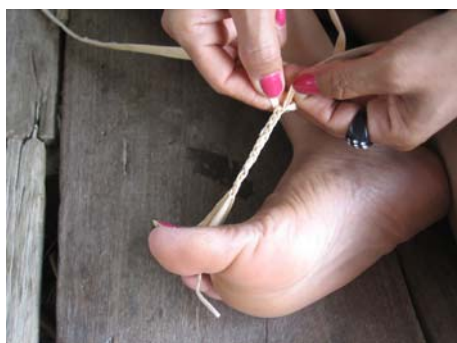
5. การเตรียมเส้นผักตบชวา ก่อนการนำไปย้อมสีและการนำไปสานขึ้นรูปผลิตภัณฑ์
แบ่งได้ 4 แบบ ได้แก่ เส้นทั้งต้น เส้นจัก เส้นเปีย และเส้นเกลียว และเส้นรีด

ภาพประกอบ 19 ลักษณะเส้นผักตบชวาธรรมชาติ

ภาพประกอบ 20 ขั้นตอนการทำเส้นเกลียว

ภาพประกอบ 21 ขั้นตอนการถักเส้นเปีย

ภาพประกอบ 22 เส้นเปียและเส้นเกลียวที่จะนำไปทำผลิตภัณฑ์

6.การย้อมสี นำเส้นผัดแบบต่างๆเช่น เส้นผัดบวบ เส้นเปีย เส้นเกลียว เส้นมัด ย้อม มาต้มย้อมสีต่างๆตามต้องการประมาณ 10 - 20 นาที นำขึ้นมาล้างน้ำจนสีไม่ตก ตากไว้ 1 วันจึงนำมาสานแบบตามแบบที่ต้องการ

ภาพประกอบ 23 การต้มย้อมสี และการล้างน้ำ

ประสิทธิ์ ทับทิมศรี ประธานกลุ่มหัตถกรรมจักสานผัดบวบชาวบ้านมหานาม กล่าวถึง ขั้นตอนการย้อมสีเส้นผัดบวบว่า “ การย้อมสีของเราจะต่างจากที่อื่น ผนตกลีกระเป่า สีไม่ ตกใส่เสื้อแน่นอน เพราะมีวิธี ป่าจะใช้สีสดๆ ต้มประมาณ 10-20 นาที เอาขึ้นมาล้างน้ำจนกว่าสี จะหายตก แล้วเอาขึ้นมามาก 1-2 วัน ก็เอาไปสานได้เลย แต่ถ้าต้องการสีอ่อนๆเช่นสีชมพู สี เขียวอ่อน ก็ไม่ต้องต้มนาน เอาขึ้นมาล้างจนน้ำสีก็เอาไปตากเหมือนกัน” (ประสิทธิ์ ทับทิมศรี, 2549: สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 24 ลักษณะเส้นฝักตบชวที่ย้อม พร้อมนำไปตาก

ภาพประกอบ 25 ลักษณะเส้นฝักตบชวที่ย้อมแล้ว พร้อมนำไปทำผลิตภัณฑ์

1.3 ขั้นตอนการทำผลิตภัณฑ์งานหัตถกรรมจักสานฝักตบชว

การทำผลิตภัณฑ์งานหัตถกรรมจักสานฝักตบชว

1. การสานขึ้นรูปต่างๆ ใช้กับหุ่นไม้หรือหุ่นโฟม ปัจจุบันจะใช้หุ่นโฟมมากกว่า เนื่องจากใช้ง่ายไม่ต้องตอกตะปู ใช้เข็มหมุดแทน ใช้เวลาเร็วกว่า ก่อนสาน ต้องนำเส้นฝักตบชวแบบต่างๆ เช่น เส้นฝักตบชวทั้งต้น เส้นจัก เส้นเกลียว และเส้นเปียมาสลับขึ้นรูปตามลายที่ต้องการ นำเส้นฝักตบชวมาชุบน้ำในถังน้ำก่อนสาน เพื่อให้เส้นฝักตบชวนิ่มไม่แตกง่าย และนำมาขึ้นรูปกับหุ่นโฟม โดยใช้เข็มหมุดหัวสี่ยึดไว้

ภาพประกอบ 26 การนำเส้นผักตบชวาขึ้นรูปผลิตภัณฑ์บนหุ่นโฟม

นางมุกดา ทับทิมศรี ได้กล่าวถึงขั้นตอนการขึ้นรูปผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวาไว้ว่า

“เมื่อก่อนเราจะใช้หุ่นไม้ในการสาน แต่ขั้นตอนมันยุ่งยากกว่าหุ่นโฟม เพราะหุ่นไม้ต้องใช้หมอนตอกตะปูยึดเส้นผักตบไว้ พอสานเสร็จก็ต้องถอนตะปูออก แต่หุ่นโฟมจะทำงานง่ายกว่าเพราะใช้เข็มหมุดปัก เวลาสานเสร็จก็แค่ดึงเข็มหมุดออกมา และโฟมก็ตัดรูปทรงที่ต้องการได้ดีกว่าไม้ ต้นทุนถูกกว่าไม้มาก ส่วนการขึ้นรูปก็เอาเส้นมาวัดกับหุ่น แล้วนับเส้น ฟีกัดไว้ ก็สานขึ้นกันกระเป๋าก่อน แล้วค่อยสานตัวกระเป๋าก็จะขึ้นกันกระเป๋าก็ละ 2 ใบเลย จะได้เร็ว ส่วนใหญ่จะทำแบบตามลูกค้าเค้าสั่ง...” (มุกดา ทับทิมศรี, 2549: สัมภาษณ์)

2. เมื่อผลิตภัณฑ์ที่สานเสร็จนำไปตากแดด 1 วัน เพื่อไล่ความชื้นออก ก่อนนำไปเคลือบเงา

ภาพประกอบ 27 การตากผลิตภัณฑ์

3. การเคลือบ นำน้ำมันวานิชและน้ำมันสนผสมให้เข้ากัน ทาผลิตภัณฑ์ให้ทั่ว ก่อนนำไปตากแดด

ภาพประกอบ 28 การเคลือบเงาผลิตภัณฑ์และการตาก

นายสงบ ทับทิมศรี ได้กล่าวถึงขั้นตอนการเคลือบเงาผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวาไว้ว่า “ ส่วนใหญ่ลูกค้าจะเป็นคนทาเคลือบตัวผลิตภัณฑ์เอง เพราะมันต้องเอาน้ำมันสนกับน้ำมันวานิชผสมกันก่อนมาทา จะมีกลิ่นฉุน และจะสกปรก ลูกค้าก็จะทำเองไม่ค่อยให้ป่าเค้ามาทำหรอก ทาเสร็จก็เอาไปตากแดดไว้ 1 วัน ก็เอาไปนุ่งผ้าได้เลย” (สงบ ทับทิมศรี, 2549: สัมภาษณ์)

4. การบุผ้า นำผ้าดิบตามสีที่ต้องมาบุภายใน ส่วนใหญ่มักนิยมใช้ผ้าฝ้าย และเป็นขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการผลิต

ภาพประกอบ 29 ขั้นตอนการบุผ้าของผลิตภัณฑ์

สุดา ทองคำเกิด ได้กล่าวถึงขั้นตอนการบุผ้าผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวาไว้ว่า “ ทั้งหมู่บ้านมีบ้านพี่บ้านเดียวที่รับบุผ้าตัวผลิตภัณฑ์ พี่ทำกับน้องชายสอง ผ้าที่นำมาบุส่วนใหญ่ก็จะเป็นผ้าฝ้าย ผ้าดิบ ส่วนสีของผ้า ส่วนใหญ่จะใช้สีขาว สีน้ำตาล หรือบางทีลูกค้าอยากได้แบบไหน สีไหน เค้าก็จะซื้อมาให้เราบุให้ เราก็จะทำให้ ไปนั่งทำประมาณ 5-10 นาทีแล้วแต่ขนาด ค่าบุกระเป๋าก็ 10 – 15 บาท ถ้าใบใหญ่ 20 -30 บาท แล้วแต่แบบ ” (สุดา ทองคำเกิด, 2549: สัมภาษณ์)

กระบวนการผลิตงานหัตถกรรมผักตบชวาบ้านมหานาม มีการพัฒนาทดลองการอบ การย้อมสี การเคลือบเงา เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์คงทนและเก็บไว้ได้นาน ผลิตภัณฑ์จึงได้รับความสนใจของตลาดและการเข้าร่วมประกวดการจัดลำดับของผลิตภัณฑ์ในชุมชนและในจังหวัด

2. รูปแบบ ลวดลายและการใช้สีหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

2.1 รูปแบบ ในงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

จากการศึกษาหัตถกรรมจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม ตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทองพบว่า มีการทำผลิตภัณฑ์ในรูปแบบต่าง ๆ โดยใช้รูปทรงพื้นฐาน เช่น รูปทรงสี่เหลี่ยม รูปทรงกลม เป็นต้น และมีการพัฒนารูปแบบ รูปทรงเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและตลาด สามารถจำแนกประเภทรูปแบบผลิตภัณฑ์ ได้ดังนี้

1. กระเป๋ จากการศึกษาพบรูปทรงสี่เหลี่ยมและรูปทรงกลม จำนวน 29 แบบ
2. ตะกร้า จากการศึกษาพบรูปทรงสี่เหลี่ยมและรูปทรงกลม จำนวน 8 แบบ
3. แจกัน จากการศึกษาพบรูปทรงกลมปากบาน รูปทรงกระบอก และรูปทรงโอ่ง
จำนวน 9 แบบ
4. หมอน จากการศึกษาพบรูปทรง 1 แบบ

2.1.1 กระเป๋า จากการศึกษาพบว่า รูปทรงของผลิตภัณฑ์มีความแตกต่างกันไปตามความถนัดของลูกค้ากลุ่มหัตถกรรมจักสานผักตบชวาบ้านมหานามที่จัดทำกระเป๋าให้มีการพัฒนารูปแบบให้ตรงความต้องการของตลาดและลูกค้า แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มได้แก่

1. รูปทรงสี่เหลี่ยม
2. รูปทรงกลม

จากการศึกษาพบว่ามีรูปทรงกระเป๋า 26 แบบดังนี้

ก.รูปทรงสี่เหลี่ยมกันโค้งมน มีรูปทรงสี่เหลี่ยม ฐานกระเป๋าจะโค้งมน ขนาดกระเป๋าจะมีขนาดใหญ่และเล็ก จะแตกต่างกันที่หูกระเป๋า จะมีการใส่หูกระเป๋แบบไม้กลม สายหนัง และสายที่ทำจากเส้นผักตบชวาสั้นและยาว ขนาดความกว้าง ความสูงของกระเป๋า ขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอย เหมาะสำหรับถือหรือสะพาย รูปแบบกระเป๋านี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นตะกร้าได้อีกแบบหนึ่ง ได้รับความนิยมจากกลุ่มแม่บ้านในชุมชนจำนวนมาก เพราะมีความคงทนมาก

ภาพประกอบ 30 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยมกันโค้งมน

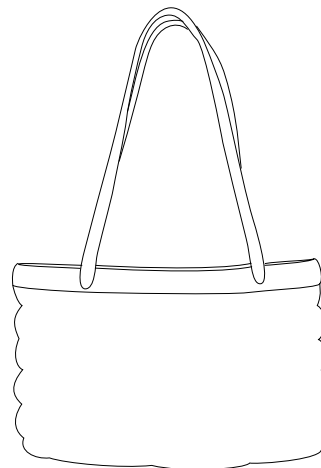
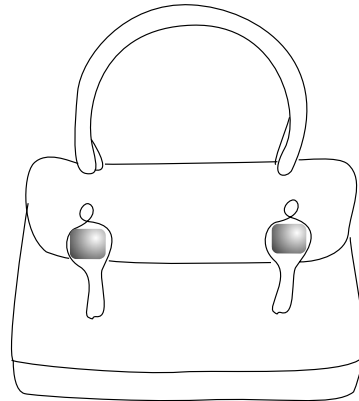
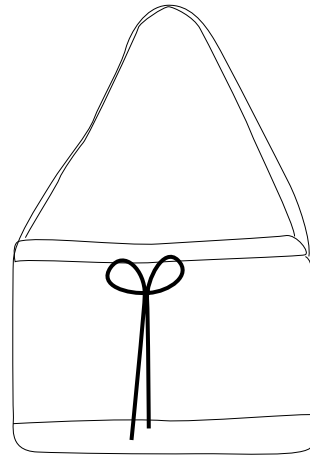

ภาพประกอบ 31 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยมกันโค้งมน

ภาพประกอบ 32 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยมกันโค้งมน

ข.รูปทรงสี่เหลี่ยม มีรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสและรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกระเป๋าจะมีขนาดต่างๆทั้งเล็กและใหญ่ จะแตกต่างกันที่หูกระเป๋า จะมีการใส่หูกระเป๋าแบบไม้กลม สายหนัง และสายที่ทำจากเส้นฝักตบขาสันและยาว รูปทรงกระเป๋าจะมีขนาดหนาและบาง เหมาะสำหรับถือหรือสะพาย รูปแบบกระเป๋านี้ได้รับความนิยมจากกลุ่มลูกค้าภายในประเทศและต่างประเทศจำนวนมากโดยเฉพาะกลุ่มตลาดที่สวนจตุจักร เพราะมีความหลากหลายของรูปทรง

ภาพประกอบ 33 กระเป๋าทรงสี่เหลี่ยม

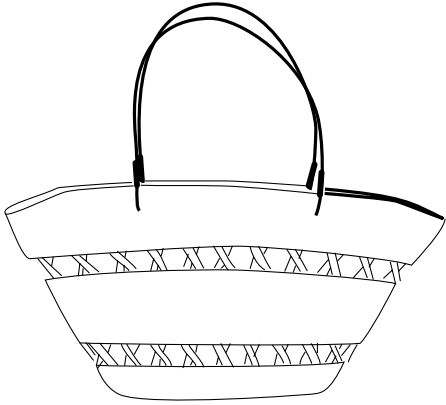
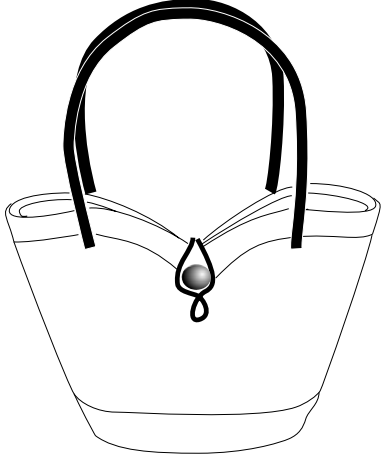
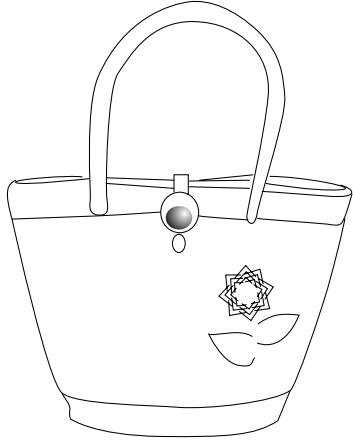

ภาพประกอบ 34 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยม

ค.รูปทรงสี่เหลี่ยมกันแคบปากบาน มีรูปทรงสี่เหลี่ยม ขนาดกระเป๋ามีขนาดต่างๆทั้งเล็กและใหญ่ กันกระเป๋าค้นปากกระเป๋ายาน จะแตกต่างกันที่หูกระเป๋ามีการใส่หูกระเป๋แบบไม้กลม สายหนัง และสายที่ทำจากเส้นผักตบชวาสั้นและยาว และของประดับตกแต่ง เหมาะสำหรับถือหรือสะพาย รูปแบบกระเป๋านี้ได้รับความนิยมจากกลุ่มวัยรุ่นจำนวนมาก และเหมาะสำหรับ เป็นของที่ระลึก เพราะมีความสวยงาม

ภาพประกอบ 35 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยมกันแคบปากบาน

ภาพประกอบ 36 กระเป๋าทรงสี่เหลี่ยมกันแคบปากบาน

ภาพประกอบ 37 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยมกันแคบปากบาน

ง.รูปทรงสี่เหลี่ยมกันแคบปากบาน มีรูปทรงสี่เหลี่ยม ขนาดกระเป๋ามีขนาดต่าง ๆ ทั้งเล็กและใหญ่ กันกระเป๋านาน ปากกระเป๋าค้น จะแตกต่างกันที่หูกระเป๋ามีการใส่หูกระเป๋ารูปแบบไม้กลม สายหนัง และสายที่ทำจากเส้นผักตบชวาสั้นและยาว เหมาะสำหรับถือหรือสะพาย รูปแบบกระเป๋านี้แต่เดิมได้รับความนิยมน้อยกว่ารูปทรงอื่น เพราะมีรูปทรงแบบดั้งเดิม แต่ได้รับความนิยมของกลุ่มแม่บ้านทั่วไป ทางกลุ่มแม่บ้านมีการพัฒนารูปทรงนี้ ให้ทันสมัยตรงความต้องการของตลาด ด้วยการประยุกต์ลวดลายและการใช้สีเข้ามาช่วยทำให้ผลิตภัณฑ์มีความน่าสนใจมากขึ้น จนได้รับความนิยมจากกลุ่มลูกค้าทั่วไป

ภาพประกอบ 38 กระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยมก้นบานปากแคบ

จ.รูปทรงกลม มีรูปทรงกลม ขนาดกระเป๋ามีขนาดต่างๆ ทั้งเล็กและใหญ่ มีทั้งรูปทรงครึ่งวงกลม รูปทรงกลม จะแตกต่างกันที่หูกระเป๋ามีการใส่หูกระเป๋าสายแบบไม้กลม สายหนัง และสายที่ทำจากเส้นฝักตบขวสันและยาว เหมาะสำหรับถือหรือสะพาย รูปแบบกระเป๋านี้ได้รับความนิยมจากกลุ่มลูกค้าภายในประเทศและต่างประเทศจำนวนมาก เพราะสามารถนำไปเป็นของที่ระลึกและนำไปใช้สอยตามปกติ

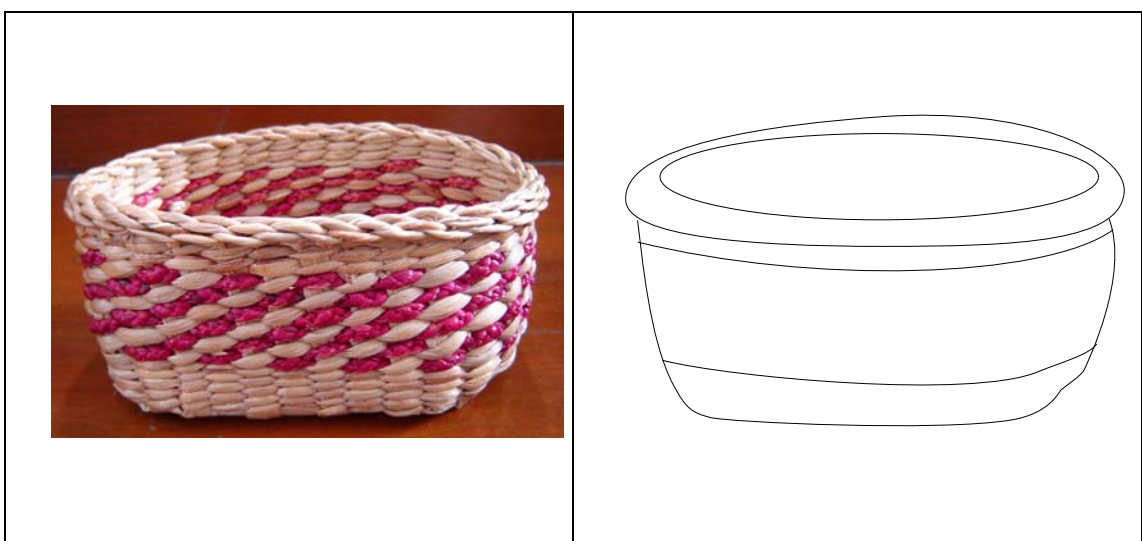
ภาพประกอบ 39 กระเป๋ารูปทรงกลม

ภาพประกอบ 40 กระเป๋ารูปทรงกลม

2.1.2 ตะกร้า จากการศึกษาพบรูปทรงพื้นฐานแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มได้แก่ รูปทรงกลม และรูปทรงสี่เหลี่ยม มีจำนวน 8 รูปแบบ ดังนี้

ก.รูปทรงกลม มีรูปทรงกลม รูปทรงแต่ละแบบขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอย นิยมนำไปเป็นภาชนะใส่ของต่างๆ และประดับตกแต่งบ้านได้รับความนิยมจากกลุ่มลูกค้าทั้งในและต่างประเทศ

ภาพประกอบ 41 ตะกร้ารูปทรงกลม

ภาพประกอบ 42 ตะกร้ารูปทรงกลม

ข.รูปทรงสี่เหลี่ยม มีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าและรูปทรงสี่เหลี่ยมจตุรัส ขนาดความกว้าง ความสูง ความยาวของผลิตภัณฑ์ใหญ่และเล็กขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอย นิยมนำไปเป็นภาชนะใส่ของต่างๆ

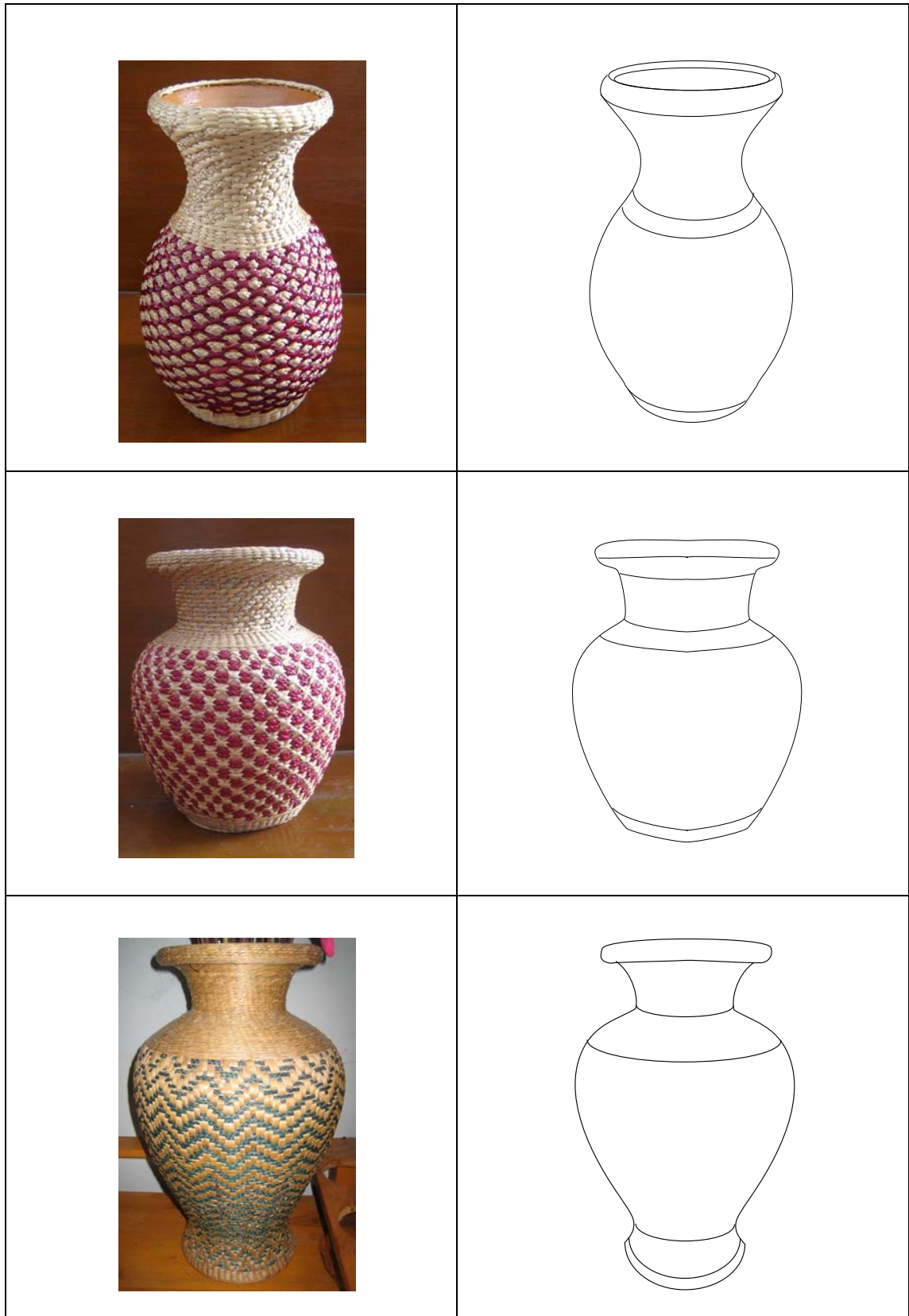
ภาพประกอบ 43 ตะกร้ารูปทรงสี่เหลี่ยม

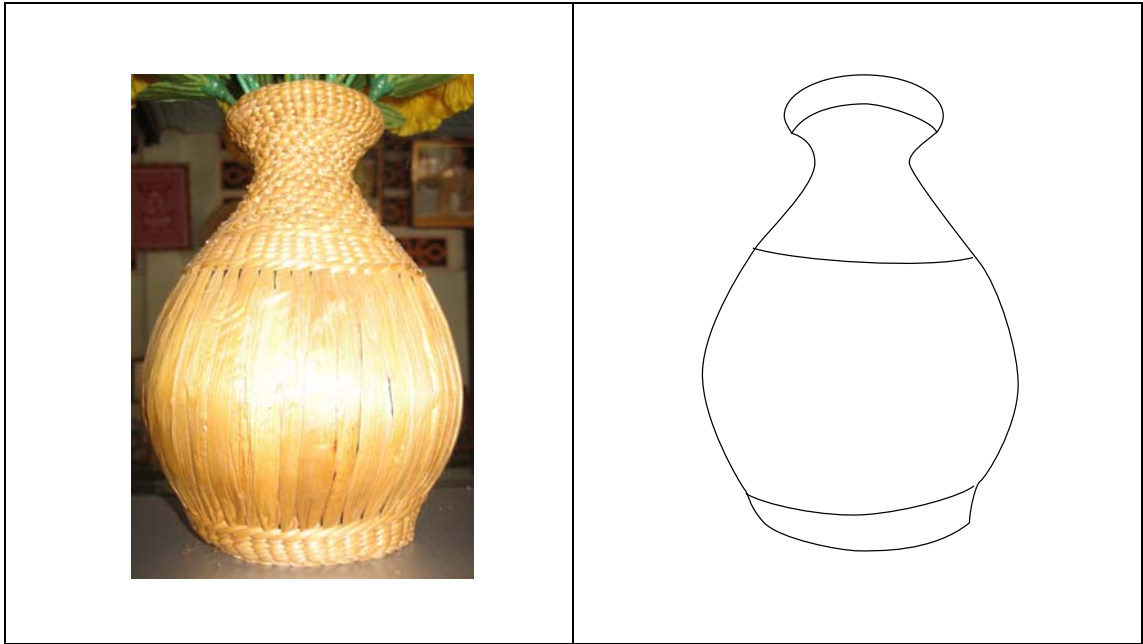
ภาพประกอบ 44 ตะกร้ารูปทรงสี่เหลี่ยม

1.1.3 แจกกัน จากการศึกษารูปทรงแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่รูปทรงสูงและรูปทรงเตี้ย มี 9 รูปแบบ ดังนี้

ก.รูปทรงกลมปากบาน มีรูปทรงกลมสูงปากบาน มีขนาดแตกต่างกันตรงปากแจกัน และความยาวของคอแจกัน นิยมนำไปใส่ดอกไม้และตั้งเป็นเครื่องประดับบ้าน ได้รับความนิยมจากกลุ่มลูกค้าในต่างประเทศมาก เช่นประเทศญี่ปุ่น

ภาพประกอบ 45 แจกันรูปทรงกลมปากบาน

ภาพประกอบ 46 แจกันรูปทรงกลมปากบาน

จ.รูปทรงกระบอก มีรูปทรงกระบอกสูง มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 6 นิ้ว สูง 18 นิ้ว นิยมใส่ดอกไม้และตั้งไว้เป็นเครื่องประดับบ้าน ได้รับความนิยมน้อยกว่ารูปทรงกลมปากบาน

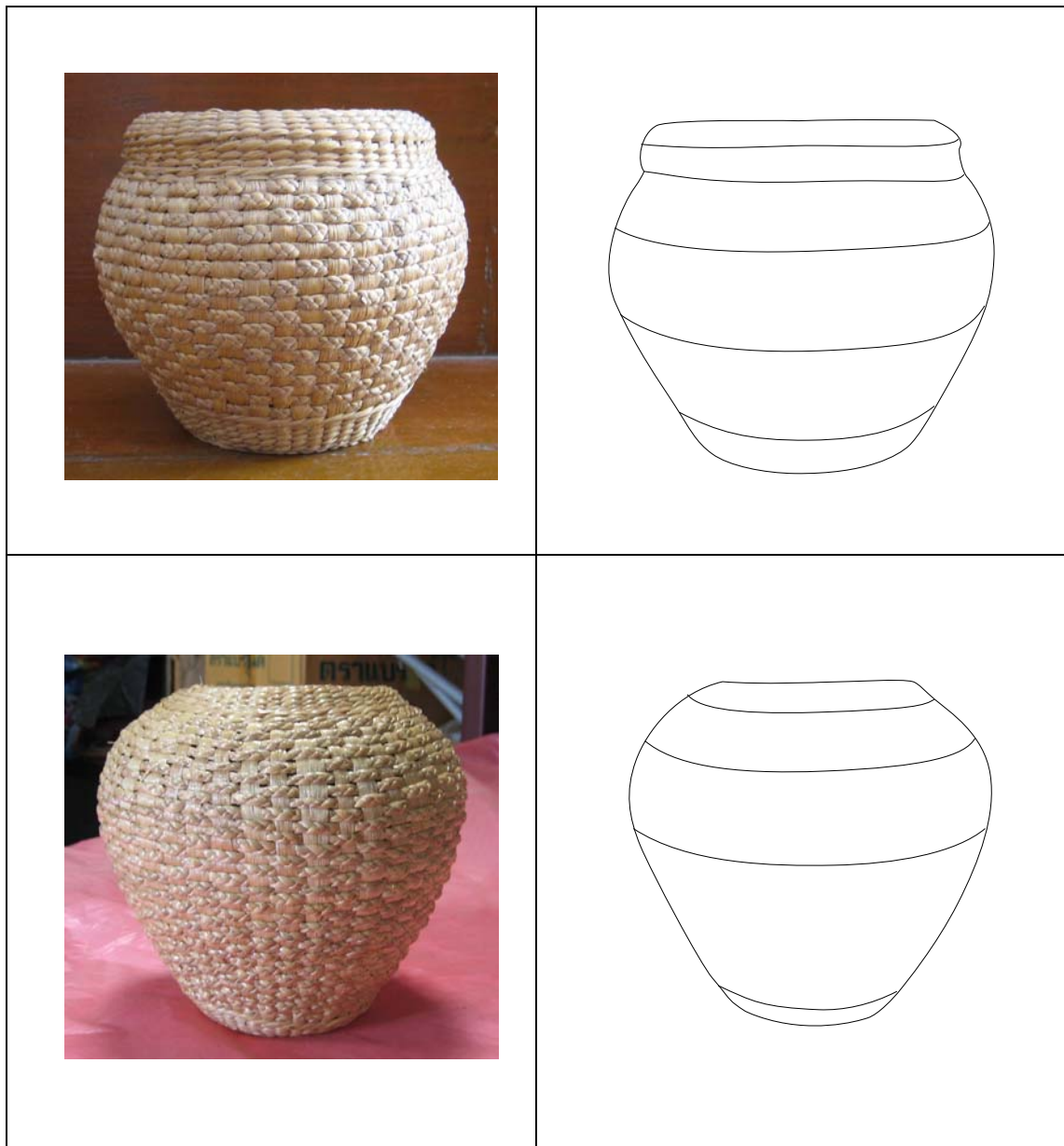

ภาพประกอบ 47 แจกันรูปทรงกระบอก

จ.รูปทรงโองเล็ก มีรูปทรงกลมปากแคบ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของปากแจกัน ประมาณ 4 นิ้ว ตัวแจกันเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 7 นิ้ว ฐานมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3 นิ้ว สูงประมาณ 7 นิ้ว ส่วนใหญ่มีขนาดที่ใกล้เคียงกัน จะต่างกันที่ปากและกันของแจกัน นิยมใส่ดอกไม้และตั้งไว้เป็นเครื่องประดับบ้าน ได้รับความนิยมจากกลุ่มลูกค้าจากต่างประเทศมาก

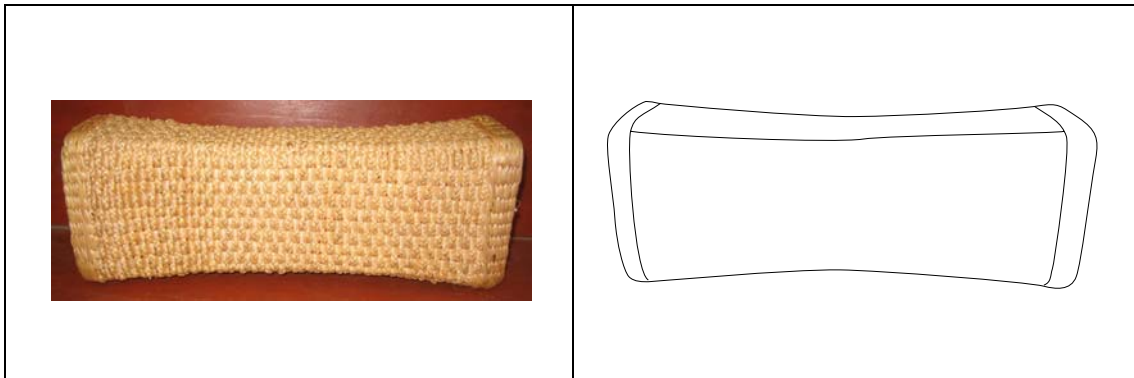

ภาพประกอบ 48 แจกันรูปทรงโอง

ภาพประกอบ 49 แจกันรูปทรงโอ่ง

1.2.4 หมอนรอง มีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนตรงกลางของหมอนจะโค้งเว้า มีขนาดประมาณ กว้าง 4 นิ้ว ยาว 12 นิ้ว นิยมใช้เป็นที่รองคอและเป็นเครื่องประดับตกแต่งบ้าน ได้รับการสั่งจากลูกค้าต่างประเทศ

ภาพประกอบ 50 หมอนรอง

จากการศึกษารูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานผักตบชวาบ้านมหานามพบว่า รูปแบบผลิตภัณฑ์ส่วนใหญ่จะเป็นรูปแบบกระเป๋ เพราะได้รับความนิยมมากที่สุด และสามารถประยุกต์การทำผลิตภัณฑ์ในการสร้างรูปทรงได้มากกว่าผลิตภัณฑ์รูปแบบอื่นๆ ดังที่ นางอุไร เล็บประตู่ ได้กล่าวถึงรูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวาไว้ว่า

“รูปแบบผลิตภัณฑ์ที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือกระเป๋าทรงพัด ทรงกลม แจกันทรงสูง ทรงเตี้ย เทศบาล เมืองก็มาเหมา 6 -10 ชุด นำไปไว้ตามจุดเพื่อตกแต่งสถานที่ นำไปห่อเป็นของขวัญ ผลิตภัณฑ์ของศูนย์เรา จัดเป็นผลิตภัณฑ์ 1 ตำบล 1 ผลิตภัณฑ์ เมื่อก่อนได้ระดับ 5 ดาว ตอนนั้นก็ 4 ดาว ก็ค่อย ๆ เลื่อนมาเพราะคนทำเริ่มเยอะขึ้น แต่ประธานกลุ่มเค้าก็ไม่หยุดทำนะ เค้าพัฒนาการทำรูปแบบ รูปทรงใหม่ๆเสมอ หรือบางทีประธานก็จะแนะนำให้ลูกกลุ่มแต่ละคน ให้ทำรูปแบบใหม่ๆมาส่ง ถ้ารุ่นไหนทำมาแล้วได้รับความนิยม ประธานก็จะให้ลูกกลุ่มมาสอนกันเอง เลยทำให้ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มมีผลงานชิ้นใหม่เสมอ...” (อุไร เล็บประตู่, 2550: สัมภาษณ์)

ดังที่ นางวันดี มุขโต ได้กล่าวถึงรูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวาไว้ว่า

“เริ่มแรกที่เราจัดทำผลิตภัณฑ์ คุณนายผู้ว่า ทวีป ทวีพาณิชย์ เค้าให้ความสนใจ มาสนับสนุน ก็เอาไปขายที่ จังหวัดบึง แล้วเค้าก็ให้ความสนใจ อย่างมีงานอยู่ชั่วคราว ประจําปีจังหวัด ก็ให้ไปขาย ไปสานแข่งขันกันบ้าง ส่งเข้าประกวดบ้าง ก็ได้รางวัลมา ติดอันดับ จากนั้นก็ค่อยขยายไปเรื่อย ๆ ทางภาครัฐก็ลงในหนังสือเพื่อนเดินทางของอ่างทอง ทำให้คนรู้จักมากขึ้นตอนหลังก็มีคนติดตามมา อ่านหนังสือเจอก็มาตามที่อยู่ มาสั่งของ มาซื้อ มาระยะหลัง ๆ ก็เพิ่มขึ้น แล้วพอรวบรวมกันได้ ทางข้าราชการก็เห็นว่า น่าจะดี เค้าก็มาสนับสนุน อย่างเกษตรจังหวัด กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมหาวิทยากรมาเสริมความรู้เรื่องรูปแบบ ลวดลาย เป็นต้น รูปแบบผลิตภัณฑ์ที่จำหน่ายได้มากที่สุด คือกระเป๋ แจกัน ตะกร้า เพราะศูนย์เราจะมีรูปแบบใหม่ๆออกมาเรื่อย ๆ มีทรงสี่เหลี่ยม ทรงพัด ทรงกลม พอลูกค้ามาเห็น ก็จะสั่งซื้อ บางครั้งลูกค้าก็กำหนดรูปทรงมาเอง ทางเราก็จัดทำให้ ...” (วันดี มุขโต, 2550: สัมภาษณ์)

ตั้งที่ นางละออง บุญประสงค์ ได้กล่าวถึงรูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวาไว้ว่า

“รูปแบบผลิตภัณฑ์ของศูนย์เราที่จำหน่ายได้มากที่สุด คือกระเป๋ารูปทรงต่างๆ ขึ้นอยู่กับกลุ่มลูกค้า ว่าต้องการกระเป๋ารูปแบบไหน ถ้าลูกค้ากลุ่มที่ขายอยู่ในสวนจตุจักรจะต้องการกระเป๋ารูปแบบ เพราะกลุ่มลูกค้ามีหลายวัย อย่างกลุ่มลูกค้าที่ขายแถวอ่อนนุชจะนิยมรูปแบบกระเป๋ารูปแบบใหม่เช่น รูปทรงสี่เหลี่ยมแบน รูปทรงกลม แต่ส่วนใหญ่ไม่ว่าทางเราจะจัดทำรูปแบบไหนออกมา จะขายได้หมดทุกแบบ เพราะเรามีลูกค้าทุวัย 1 เดือนเรามียอดขายประมาณ 200 - 300 ใบ จนจัดทำผลิตภัณฑ์ไม่ทันที่สั่ง ... ” (ละออง บุญประสงค์, 2550: สัมภาษณ์)

จากการศึกษารูปแบบผลิตภัณฑ์จะสังเกตได้ว่ารูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานผักตบชวามหาวิทยาลัยมหานามจะมีการพัฒนารูปแบบ รูปทรง ของผลิตภัณฑ์เสมอ เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่ตรงความต้องการของตลาดและมีการตื่นตัวในการแข่งขันกับกลุ่มจัดทำงานหัตถกรรมชนิดเดียวกัน เพื่อให้ผลิตภัณฑ์มีคุณภาพมีชื่อเสียงคงอยู่ต่อไป

2.2 ลวดลายและการใช้สี ในงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

จากการศึกษาหัตถกรรมจักสานผักตบชวามหาวิทยาลัยมหานาม ตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง สามารถจำแนกประเภทลวดลายผลิตภัณฑ์ ได้ดังนี้

2.2.1 ลายโบราณ จำนวน 17 ลาย

1. ลายเป็ยคู่ขัดตัน
2. ลายเกลียวทั้งรูป
3. ลายขัดเม็ดแตง
4. ลายสอง
5. ลายขัดตันวันช่อง
6. ลายขัดสลับเป็ย
7. ลายเฉลียง
8. ลายดอกพิกุล
9. ลายดอกแก้ว
10. ลายข้าวหลามตัดดอกใหญ่
11. ลายเป็ยโปร่งหนึ่งชั้น
12. ลายเป็ยคู่เกลียว
13. ลายกันหอย
14. ลายเป็ยคู่
15. ลายเป็ยคู่เกลียวโปร่งสองชั้น

16. ลายลบน้ำ

17. ลายเกลียวสองขัดสาม

2.2.2 ลายประยุกต์ จำนวน 8 ลาย

1. ลายเม็ดมะยมมีก้าน

2. ลายเม็ดมะยมขีด

3. ลายไทย

4. ลายผูกมาคาแม่

5. ลายรวงข้าว

6. ลายผูกสี่เหลี่ยม

7. ลายขัดเกลียวโปรง

8. ลายขัดโซ่

ลายโบราณ จากการศึกษางานหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านมอญมีจำนวน 17 ลาย ดังนี้

ก. ลายเปียคู่ขัดตั้น เกิดจากการนำต้นผักตบชวาที่รีดมาตั้งต้น นำเส้นผักตบชวามา ถักเป็นเส้นเปียและนำมาขัดโดยใช้สองเส้น มักนิยมนำมาทำรูปแบบกระเป๋า แจกัน

ภาพประกอบ 51 ลายเปียคู่ขัดตั้น

ข.ลายเกลียวทั้งรูป เกิดจากการนำเส้นผักตบชวามาพันเป็นเส้นเกลียว ตั้งต้นเส้นเกลียวสี่เส้นขัดด้วยเส้นเกลียวสี่เส้น มักนิยมนำมาทำรูปแบบกระเป๋าทรง สี่เหลี่ยมผืนผ้าหูสั้น หรือตะกร้า

ภาพประกอบ 52 ลายเกลียวทั้งรูป

ค.ลายขัดเม็ดแดง เกิดจากการนำเส้นผักตบชวามาจักเป็นเส้น ตั้งต้นเส้นผักตบชวาทั้งต้น ขัดด้วยเส้นผักตบสองเส้น มักนิยมนำมาทำรูปแบบกระเป๋า ตะกร้า หรือหมวก

ภาพประกอบ 53 ลายขัดเม็ดแดง

ง.ลายสอง เกิดจากการนำต้นผักตบชวามาตั้งต้น ชัดด้วยเส้นผักตบชวาโดยการข้ามช่องทีละสองช่อง มักนิยมนำมาทำรูปแบบกระเป๋าทะกร้าหรือแจกัน

ภาพประกอบ 54 ลายสอง

จ.ลายขัดต้นแวนช่อง ชั้นที่ 1 เกิดจากการนำต้นผักตบชวามาจักเป็นเส้นเล็ก ตั้งต้นด้วยเส้นผักตบชวาที่รีด ชัดด้วยเส้นผักตบชวาการข้ามช่องทีช่อง ชั้นที่ 2 เกิดจากการนำต้นที่รีดจากการขึ้นต้นแวนไว้ประมาณ 1 นิ้ว นำมาไขว้กัน ชั้นที่ 3 เกิดจากการนำเส้นที่ไขว้แล้วมาตั้งต้นสานชัดด้วยเส้นผักตบชวาสลับเส้นเปีย มักนิยมนำมาทำรูปแบบตะกร้า

ภาพประกอบ 55 ลายขัดต้นแวนช่อง

ฉ.ลายขัดสลับเปีย เกิดจากการนำเส้นผักตบชวามาจักเป็นเส้นและถักเป็นเส้นเปีย ตั้งต้นด้วยต้นผักตบชวา ขัดด้วยเส้นผักตบชวาสลับเส้นเปีย มักนิยมนำมาทำรูปแบบกระเป๋า ตะกร้า หรือแจกัน

ภาพประกอบ 56 ลายขัดสลับเปีย

ช.ลายเฉลียง เกิดจากการนำต้นผักตบชวามารีดและนำเส้นถักเป็นเส้นเปีย ตั้งต้นด้วยต้นผักตบชวาที่รีด ขัดด้วยเส้นเปีย ขึ้นหนึ่งช่องสามครั้งและข้ามช่องสองช่อง มักนิยมนำมาทำรูปแบบแจกัน

ภาพประกอบ 57 ลายเฉลียง

ซ.ลายดอกพิกุล เกิดจากการนำเส้นผักตบชวามาจักเป็นเส้นและถักเป็นเส้นเปีย ตั้ง
ต้นด้วยต้นผักตบชวา ขัดด้วยเส้นผักตบชวาสลับเส้นเปียและขัดด้วยเส้นผักตบให้เป็นดอก มัก
นิยมนำมาทำรูปแบบกระเป๋าและแฉก้น

ภาพประกอบ 58 ลายดอกพิกุล

ฅ.ลายเปียขัดต้น เกิดจากการนำต้นผักตบชวามาตั้งต้น นำเส้นผักตบชวามาถักเป็น
เส้นเปียนำมาขัด มักนิยมนำมาทำรูปแบบกระเป๋า

ภาพประกอบ 59 ลายเปียขัดต้น

ญ.ลายดอกแก้ว เกิดจากการนำเส้นผักตบชวามาจักเป็นเส้นและถักเป็นเส้นเปีย ตั้ง
ต้นด้วยต้นผักตบชวา ขัดด้วยเส้นผักตบชวาเส้นเปียสองเส้นและขัดด้วยเส้นผักตบให้เป็นดอก
มักนิยมนำมาทำรูปแบบกระเป๋าทะกร้า

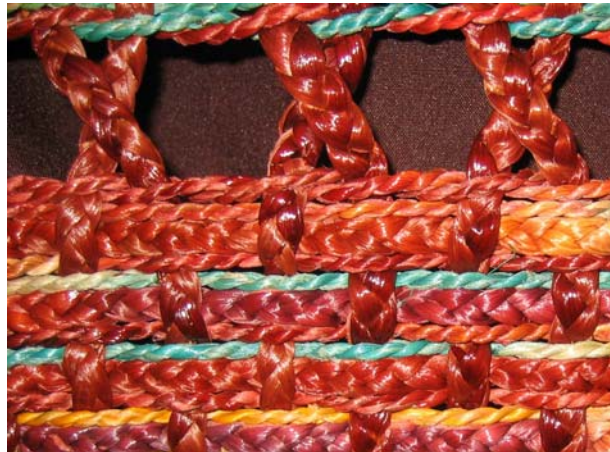
ภาพประกอบ 60 ลายดอกแก้ว

ญ.ลายข้าวหลามตัดดอกใหญ่ เกิดจากการนำต้นผักตบชวามารีดและนำเส้นถักเป็น
เส้นเปีย ตั้งต้นด้วยต้นผักตบชวาที่รีด ขัดด้วยเส้นเปีย ขึ้นหนึ่งช่อง สลับสองช่องและสามช่อง
ให้เป็นรูปข้าวหลามตัด มักนิยมนำมาทำรูปแบบแจกัน

ภาพประกอบ 61 ลายข้าวหลามตัดดอกใหญ่

ฏ.ลายขัดต้นเหินช่อง เกิดจากการนำต้นผักตบชวามาถักเป็นเส้นเปียและเส้นเกลียว ตั้งต้นด้วยเส้นเปีย ขัดด้วยเส้นเกลียวชั้นแรกตามด้วยเส้นเปียและเส้นเกลียวทั้งหมดสามเส้น ชั้นที่ 2 เกิดจากการนำเส้นเปียที่ตั้งต้นมาไขว้เหินช่อง 1 นิ้ว และก็นำไปสานต่อจากการขึ้นต้นขัดเหมือนเดิม

ภาพประกอบ 62 ลายเปียโปร่งหนึ่งชั้น

ฐ.ลายเปียคู่เกลียว เกิดจากการนำต้นผักตบชวามาพันเป็นเส้นเกลียวและถักเป็นเส้นเปีย ตั้งต้นด้วยเส้นเปีย ขัดด้วยเส้นเปียและเส้นเกลียว มักนิยมนำมาทำรูปแบบกระเป๋า

ภาพประกอบ 63 ลายเปียคู่เกลียว

ท.ลายกันหอย เกิดจากการนำต้นผักตบชวามาถักเป็นเส้นเปียและจักเป็นเส้น ชั้นที่1
ตั้งต้นด้วยเส้นผักตบชวา ขัดด้วยเส้นเปีย ชั้นที่ 2 เกิดจากการนำเส้นผักตบมาขัดทับต้นจากชั้น
แรกเรียกว่าขัดซิดให้เป็นเส้นโค้งเหมือนกันหอย นิยมทำรูปแบบกระเป๋าทรงหอย

ภาพประกอบ 64 ลายกันหอย

ต.ลายเปียคู่เกลียว เกิดจากการนำต้นผักตบชวามาถักเป็นเส้นเปีย ตั้งต้นด้วยเส้น
เปีย ขัดด้วยเส้นเปียสองเส้น มักนิยมนำมาทำรูปแบบกระเป๋าทะกร้า

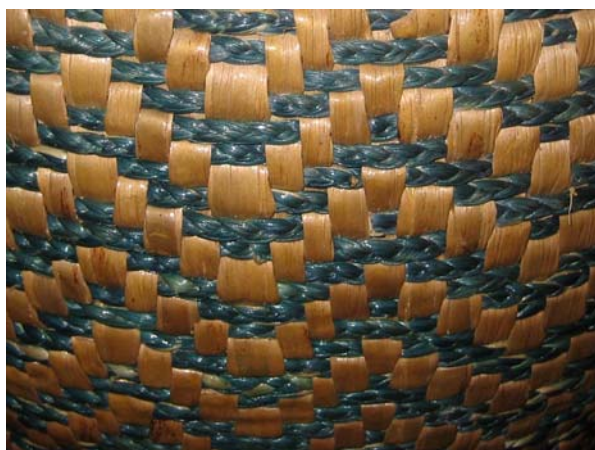
ภาพประกอบ 65 ลายเปียคู่

ณ.ลายเป็ยคู่เกลียวโปร่งสองชั้น คล้ายกับลายเป็ยโปร่งหนึ่งชั้น เพิ่มชั้นที่ 3 เว้นช่องเหมือนกัน นิยมทำรูปแบบกระเป๋าทะกร้า

ภาพประกอบ 66 ลายเป็ยคู่เกลียวโปร่งสองชั้น

ด.ลายลบน้ำ เกิดจากการนำเส้นผักตบชวามารีดและนำเส้นผักตบชวาก็กเป็นเส้นเป็ย ตั้งต้นด้วยต้นผักตบชวาที่รีด ขัดด้วยเส้นผักตบชวาเส้นเป็ยเว้นหนึ่งช่อง สองช่องและสามช่อง มีลักษณะสลับกันคล้ายฟันปลาต่อเนื่องกัน มักนิยมนำมาทำรูปแบบแจกัน

ภาพประกอบ 67 ลายลบน้ำ

ด.ลายเกลียวสองขัดสาม เกิดจากการนำเส้นผักตบชวามาพันเป็นเส้นเกลียว ตั้งต้นเส้นเกลียวสองเส้นขัดด้วยเส้นเกลียวสามเส้น มักนิยมนำมาทำรูปแบบกระเป๋าทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าหูสั้นหรือทำตะกร้า

ภาพประกอบ 68 ลายเกลียวสองขัดสาม

2.2.2 ลายประยุกต์ เป็นลายใหม่ที่ได้รับการแนะนำจากเจ้าหน้าที่จากภาครัฐที่ส่งเสริมหัตถกรรมจักสานผักตบชวาและความคิดสร้างสรรค์ของกลุ่มแม่บ้านจักสาน ผสมผสานจนเกิดลวดลายใหม่ขึ้น จากการพัฒนาจากรูปแบบดั้งเดิมให้มีการพัฒนาผสมผสานลวดลายเกิดขึ้นใหม่นั้น ได้รับความนิยมจากกลุ่มลูกค้าเป็นจำนวนมากและได้รับรางวัลสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ระดับ 4-5 ดาว จึงกลายเป็นสินค้าที่สร้างมูลค่าเพิ่มแก่ตัวสินค้า อันจะนำรายได้สู่ชุมชนผู้ผลิต ซึ่งเป็นไปตามความต้องการของตลาด จากการศึกษาพบลวดลายประยุกต์จำนวน 7 ลาย

ก.ลายเม็ดมะยมมีก้าน เกิดจากการนำเส้นผักตบชวามาถักเป็นเส้นเปีย ตั้งต้นเส้นเปียนำมาผูกเป็นเม็ดและสานต่อกันโดยเว้นเส้นเปียให้มีก้านออกมา ลายเม็ดมะยมนี้ได้รับรางวัลที่ 2 ของจังหวัดอ่างทองในงานส่งเสริมผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ มักนิยมนำมาทำรูปแบบกระเป๋าทรง สี่เหลี่ยมผืนผ้าหูสั้น

ภาพประกอบ 69 ลายเม็ดมะยมมีก้าน

ข.ลายเม็ดมะยมชิด เกิดจากการนำเส้นผักตบชวามาถักเป็นเส้นเปีย ตั้งต้นเส้นเปียนำมาผูกเป็นเม็ดและสานต่อติดกัน นิยมทำรูปแบบกระเป๋า

ภาพประกอบ 70 ลายเม็ดมะยมชิด

ค.ลายไทย เกิดจากการนำเส้นผักตบชวามาจักเป็นเส้นและถักเป็นเส้นเปีย ตั้งต้นด้วยต้นผักตบชวา ขัดด้วยเส้นผักตบชวาเส้นเปียและนำเส้นผักตบขัดไขว้เส้นตั้งต้น มักนิยมนำมาทำรูปแบบกระเป๋าทะกร้า

ภาพประกอบ 71 ลายไทย

ง.ลายผูกมาดามะ เกิดจากการนำเส้นผักตบชวามาพันเป็นเส้นเกลียว นำเส้นเกลียวแนวตั้งสองเส้น และแนวนอนสองเส้นมาผูกกันให้เป็นดอกมา นิยมทำรูปแบบกระเป๋าลวดลายประยุกต์นี้จะต่างจากการลวดลายอื่นๆ โดยใช้วิธีการผูก ไม่ใช่วิธีการขัด เป็นลายที่นิยมมาก

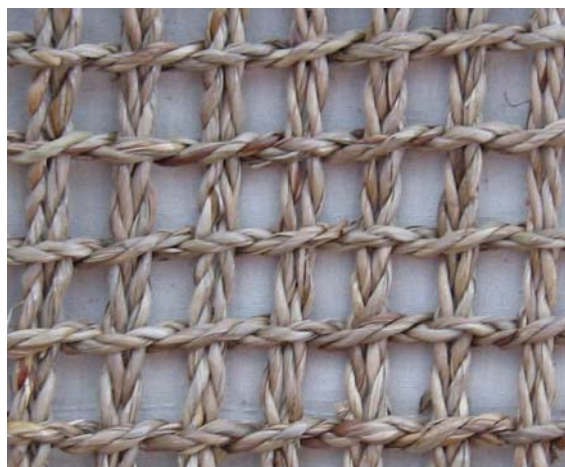
ภาพประกอบ 72 ลายผูกมาดามะ

จ.ลายรวงข้าว เกิดจากการนำเส้นผักตบชวามาจักเป็นเส้น แนวนอนตั้งต้นเส้นขัดด้วยเส้นที่จักแล้วไขว้กลับหัวกลับหาง นิยมทำรูปแบบกระเป๋าลวดลายประยุกต์นี้จะคล้ายกับขัดเม็ดแตง

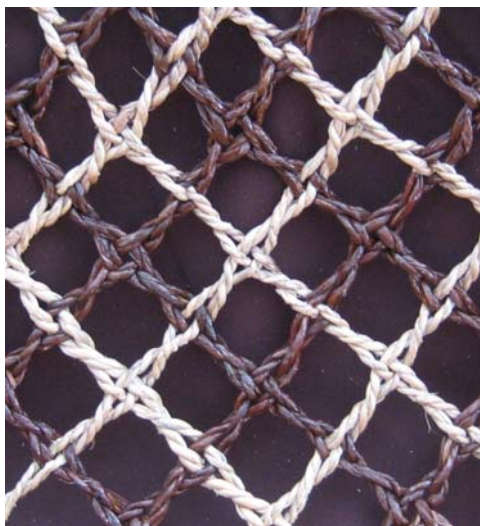
ภาพประกอบ 73 ลายรวงข้าว

ฉ.ลายขัดเกลียวโปร่ง เกิดจากการนำเส้นผักตบชวามาพันเป็นเส้นเกลียว นำเส้นเกลียวแนวตั้งสองเส้น แนวนอนสองเส้นมาขัดกันตรงกลาง และไขว้กันเพื่อไปขัดอีกด้าน นิยมทำรูปแบบกระเป๋าลวดลายที่นิยมรองมาจากลายมาคาเม

ภาพประกอบ 74 ลายขัดเกลียวโปร่ง

ข.ลายขัดโซ่ เกิดจากการนำเส้นผัดบขามาพันเป็นเส้นเกลียว นำเส้นเกลียวแนวตั้งสองเส้น แนวนอนสองเส้นมาขัดกันตรงกลาง และไขว้กันเพื่อไปขัดอีกด้านโดยการไขว้ตรงข้าม นิยมทำรูปแบบกระเป่า เป็นลวดลายที่นิยมรองมาจากลายมาคาเม่และลายขัดเกลียวโปร่ง

ภาพประกอบ 75 ลายขัดโซ่

ลวดลายในงานหัตถกรรมจักสานผัดบขามบ้านมหานาม จากการศึกษาที่มีการนำเส้นผัดบขามาแบบต่างๆ ได้แก่ เส้นจัก เส้นเปีย เส้นเกลียว และเส้นรัด มาขัดและพันกันให้เกิดลวดลายใหม่ โดยการพัฒนาและประยุกต์การสร้างลวดลายและการใช้สีสันทเพื่อให้ชุมชนมีการตื่นตัวในการแข่งขันและสร้างรายได้เพิ่มขึ้นให้กับชุมชนผู้ผลิต ดังที่นางประสิทธิ์ ทับทิมศรี ได้กล่าวถึงลวดลายผลิตภัณฑ์จักสานผัดบขามาไว้ว่า

“ศูนย์เรามีลายโบราณเยอะ ก็ได้มาจากการสานไม้ไผ่ พวกลายขัด ลายซ้อง แต่ลายเก่าๆมันไม่ค่อยมีคนนิยมก็ต้องมาทำลายใหม่ๆบ้าง ทางกรมส่งเสริมแนะนำให้เราทำลายใหม่ๆขึ้น มีลายผูกเม็ดมะยม ลายย้อมสีมัดย้อม พอได้ลวดลายแล้ว เราอยากจะให้ในลูกมีหลาย ๆ สี แต่ถ้าเราเอามาต่อกันก็จะผูกเยอะ ก็เลยลองเอามามัดย้อมดู พอสานออกมาก็จะมีลูกหนึ่งหลายสี ป้าคิดลายเอง ได้แรงบันดาลใจจากผ้ามัดย้อม เห็นแล้วก็เลยมาลองทำดู ลูกสะใภ้ก็สามารถทำได้ ลูกสาวก็ได้ ป้าสอนเค้า ป้าก็เป็นประธานเฉย ๆ ส่วนใหญ่ก็จะสานผลิตภัณฑ์คอยดูแลจักสานส่งออก เรามีลูกค้าประจำ เค้ามารับสินค้าทุกเดือน เค้าก็สั่งที่เราตลอด มากน้อยขนาดไหนก็ไม่ว่า เราไม่ได้ไปส่งเอง มีคนกลางมารับ เค้าจะมาสั่งงานเราทั้งปี เดือนหนึ่งญี่ปุ่นจะบินมาครั้งหนึ่งก็เปลี่ยนรูปแบบเรื่อย ๆ ก็มีกระเป๋าทู กระเป๋าสะพาย โคมไฟ แจกัน ตะกร้า หลายอย่าง ก็คิดไปเรื่อย ๆ เห็นที่อื่นมี เห็นรูปทรงกระเป๋านางมี ก็เปลี่ยนไปเรื่อย ๆ ส่วนลายที่ขายดี ลายดอกพิกุล ลายไทย ลายเปีย และพวกลายผูก รางวัลที่ภูมิใจก็รางวัลผู้นำหัตถกรรมดีเด่น ของหม่อมงามจิตร์ ได้รับกับหม่อมโสม ภูมิใจมาก...” (ประสิทธิ์ ทับทิมศรี.2549:สัมภาษณ์)

นางประทุม ตรีชิน ได้กล่าวถึงลวดลายผลิตภัณฑ์ผักตบชวาไว้ว่า

“ ป้าจะถนัดสานลายขัดทั้งหมด เช่น ขัดเปีย ขัดเกลียว ขัดตัน จะง่ายกว่าการผูก จะใช้เวลาในการทำกระเป๋าค่ะแต่ละใบน้อย เพราะลายขัดจะสามารถนำเส้นเกลียว เส้นเปีย เส้นริต มาประยุกต์ในการสาน ใช้ขัดสลับเส้นสลับสี ขัดเต็มช่องบ้าง เว้นช่องบ้าง เราก็จะได้ผลิตภัณฑ์หลายๆลาย เราก็จะดูว่าลายไหนที่ลูกค้าสั่งซื้อจำนวนมาก ปรธานกลุ่มก็จะสั่งให้ลูกกลุ่มทำผลิตภัณฑ์ลายนั้นมาส่ง ส่วนเรื่องสีนั้นให้ลูกกลุ่มประยุกต์การใช้สีเองตามถนัดและความชอบ...” (ประทุม ตรีชิน.2550:สัมภาษณ์)

งานหัตถกรรมผักตบชวที่บ้านมหานามพบว่าลวดลายผลิตภัณฑ์ที่มียอดจำหน่ายมากที่สุด 5 อันดับได้แก่ ลายดอกพิกุล ลายกันหอย ลายไทย ลายเปียทั้งรูปและลายมาคาเม่ ได้รับความนิยมจากลูกค้าที่มียอดสั่งซื้อเข้ามาตลอด และสามารถนำเรื่องการใช้เส้นและใช้สีมาประยุกต์ใช้ในงานผลิตภัณฑ์ได้มากที่สุด

2.2.3 การใช้สีในงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

จากการศึกษาการใช้สีของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวที่บ้านมหานามพบว่ามีการใช้สีสดใส หลากหลายในการย้อมเส้นผักตบชวา มีทั้งการใช้สีกลมกลืนและสีคู่ตรงข้ามกัน จะใช้สองสีตรงข้ามตัดกันขึ้นไป สามสี สีสี่และสีมัตย้อม นับเป็นลวดลายที่มีความสดใสเหมาะสมกับผลิตภัณฑ์ ลักษณะเด่นของผลิตภัณฑ์เรื่องสีคือ สีของผลิตภัณฑ์จะไม่ตกถ้าโดนน้ำ เพราะมีขั้นตอนการย้อมสีเป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มแม่บ้านมหานาม กลุ่มโทนสีได้แก่ สีแดง สีน้ำเงิน สีเหลือง สีเขียว สีน้ำตาล สีชมพู สีดำ สีม่วง สีฟ้า เป็นต้น ลักษณะการจับคู่สีจะขึ้นอยู่กับรสนิยมของช่างแต่ละคนหรือความต้องการของลูกค้าที่กำหนดลวดลายและสีของผลิตภัณฑ์เอง ดังที่นางมุกดา ทับทิมศรี กล่าวถึงการใช้สีในผลิตภัณฑ์ผักตบชวาไว้ว่า

“ ศูนย์เราจะเน้นสีสดใสมากกว่าสีธรรมชาติเพราะสีธรรมชาติส่วนใหญ่ลูกค้าไม่นิยมสั่ง เพราะวัยรุ่นจะไม่ชอบ สีสดใสจะนิยมสั่งมากกว่าเช่น สีชมพูไล่สี สีมัตย้อม สีแดง สีเขียว สีน้ำตาล จะขายง่ายและเร็ว ที่สำคัญผลิตภัณฑ์ของศูนย์เรา สีไม่ตก แคชชอบมากโดยเฉพาะลูกค้าญี่ปุ่น ลูกค้าจะมาสั่งอาทิตย์ละประมาณ 50-100 ใบ ส่วนใหญ่ก็จะกำหนดสีให้เราทำ เพราะลูกค้าจะรู้ว่า สีสนแบบไหนขายดี บางทีลูกค้าก็ให้เรากำหนดสีเอง เอาแบบลวดลายและสีสนที่หลากหลาย เพราะเค้าอยากให้มีผลิตภัณฑ์ใหม่ๆออกไปขาย เราก็จะทำให้ตามที่ลูกค้าสั่ง...” (มุกดา ทับทิมศรี, 2549: สัมภาษณ์)

นายสงบ ทับทิมศรี ได้กล่าวถึงการใช้สีของผลิตภัณฑ์ผักตบชวาไว้ว่า

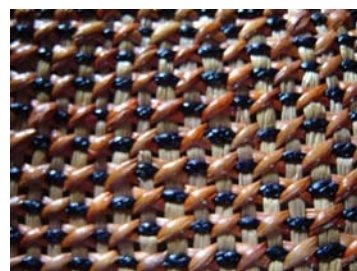
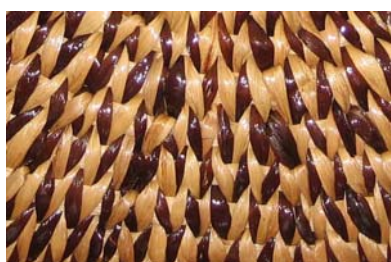
“ กลุ่มเราจะเน้นสีสดใสๆ สีแดง สีเขียว สีส้ม สีบานเย็น เน้นการสานโดยใช้สีตัดกัน จะทำให้ผลิตภัณฑ์มีสีสันสวยงาม ลุงจะเป็นฝ่ายย้อมสีเอง ย้อมแต่ละครั้งสีที่ออกมาจะไม่เท่ากัน มันจะเพี้ยน แต่ไม่มีปัญหาเพราะลูกค้าเข้าใจ เพราะการย้อมสีแต่ละครั้งการดูดซึมของเส้นผักตบชวาจะไม่เท่ากัน ถึงแม้จะมีการวัดน้ำและการใช้สีที่เท่ากัน ส่วนสีธรรมชาติเราก็ทำ แต่ขายไม่ค่อยได้ ทางกลุ่มเลยเอาเส้นสานธรรมชาติมาตัดกับเส้นสีต่างๆ ลูก

กลุ่มบ้านอื่นเค้าถนัดย้อมสีสดๆ ชอบสีอะไรเค้าก็จะสานเอามาส่ง พอทำออกมาก็ขายดี เราจึงมียอดสั่งเข้ามา
มาก..." (นายสงบ ทับทิมศรี, 2549: สัมภาษณ์)

นางละออง บุญประสงค์ ได้กล่าวถึงการใช้สีของผลิตภัณฑ์ผักตบชวาไว้ว่า

"เริ่มแรกตอนจัดตั้งศูนย์ ทางกลุ่มจะนิยมสานผลิตภัณฑ์ที่ใช้สีธรรมชาติ แรกๆจะขายได้ดี แต่พอมาระยะหลัง
เริ่มหมดความนิยม ทางกรมส่งเสริมการเกษตรจัดอบรมให้มีการย้อมสีสังเคราะห์หลากหลาย แรกๆก็ทดลองสานโดย
ใช้สีติดกันสองสี พอมีคนเริ่มสนใจ เราก็ใช้สามสี สี่สี เช่นสีแดงติดสีเขียว สีธรรมชาติติดกับสีฟ้า สีชมพูและก็
พัฒนามาเป็นสีมัลติย้อม ทำให้ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มเรามีคนสนใจมากขึ้น จนกลายเป็นผลิตภัณฑ์โอท็อป ได้สี
ดาว หาดาว และได้รับรางวัลอีกมาก..." (นางละออง บุญประสงค์, 2550: สัมภาษณ์)

การใช้สีติดกันแบบสองสีของผลิตภัณฑ์ผักตบชวาบ้านมหานาม จะใช้สีคู่ตรงข้ามกัน
เช่น สีแดงกับสีเขียว สีธรรมชาติกับสีน้ำตาล สีน้ำตาลกับสีดำ สีธรรมชาติกับสีแดง เป็นต้น

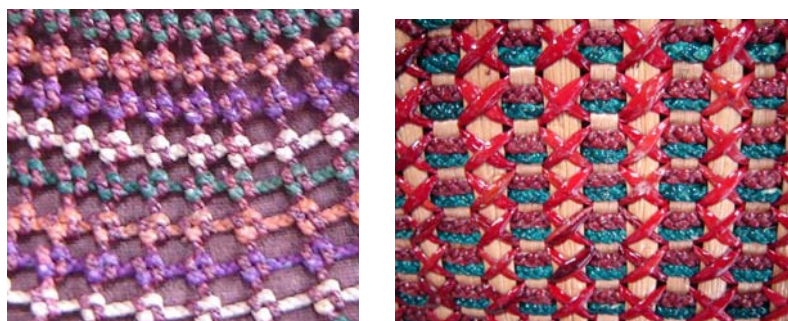
ภาพประกอบ 76 ตัวอย่างการใช้สีติดกันแบบสองสีของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวา

การใช้สีติดกันแบบสามสีของผลิตภัณฑ์ผักตบชวาบ้านมหานาม จะใช้สีคู่ตรงข้ามกัน
เช่น สีแดงติดสีเขียวติดสีธรรมชาติ สีธรรมชาติติดสีน้ำตาลติดสีเขียว สีชมพูติดสีดำติดสีฟ้า สี
ธรรมชาติติดสีแดงติดสีฟ้า เป็นต้น

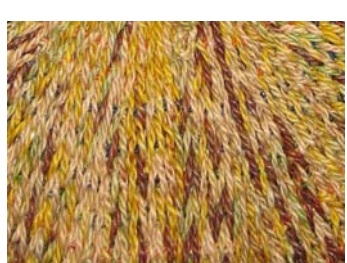
ภาพประกอบ 77 ตัวอย่างการใช้สีตัดกันแบบสามสีของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวา

การใช้สีตัดกันแบบสีสี่ของผลิตภัณฑ์ผักตบชวามหานาม จะใช้สีคู่ตรงข้ามกัน เช่น สีแดงตัดสีเขียวตัดสีธรรมชาติตัดสีชมพู สีม่วงตัดสีเขียวตัดสีธรรมชาติตัดสีแดง เป็นต้น

ภาพประกอบ 78 ตัวอย่างการใช้สีตัดกันแบบสีสี่ของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวา

การใช้สีแบบมัดย้อม เป็นการใช้สีแบบใหม่เน้นการใช้สีหลากหลายในเส้นเดียว มีการใช้สี
กลมกลืนและการไล่สีของผลิตภัณฑ์ผักตบชวา เพื่อให้เกิดความแปลกใหม่ต่อการทำลวดลาย
เช่น การไล่โทนสีชมพู การไล่โทนสีน้ำตาล การไล่โทนสีเขียว เป็นต้น

ภาพประกอบ 79 ตัวอย่างการใช้สีมัดย้อมของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวา

ภาพประกอบ 80 ตัวอย่างการใช้สีมัดย้อมของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมผักตบชวา

3. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสร้างช่างใหม่

หัตถกรรมจักสานผักตบชวาเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีคุณค่าของไทย จากการศึกษาหัตถกรรมผักตบชวาของบ้านมหานาม ตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง พบว่าบ้านมหานามมีจุดประสงค์หลักในการผลิตหัตถกรรมจักสานผักตบชวา เพื่อการอนุรักษ์ ศิลปวัฒนธรรมและสร้างรายได้เพิ่มให้กับสินค้าพื้นเมืองที่ผลิตภายในชุมชน จึงได้มีการจัดตั้ง กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรขึ้นและได้มีการส่งผู้เชี่ยวชาญเข้าไปส่งเสริมการพัฒนาตลาดและ รูปแบบผลิตภัณฑ์ ให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดในวงกว้าง ทำให้เกิดงานจักสานที่มี ตลาดเปลี่ยนแปลงใหม่ เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่สินค้าได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสานผักตบชวามหาานามใน เขตตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง พบว่ามีการถ่ายทอด จำแนกได้ 3 รูปแบบ คือ

1. การถ่ายทอดภายในครอบครัวและชุมชน มีการถ่ายทอดความรู้และทักษะในการ ผลิตหัตถกรรมจากผักตบชวามาตั้งแต่บรรพบุรุษ มีการถ่ายทอดกันตั้งแต่ พ่อสอนลูก แม่สอน ลูก พี่สอนน้อง และสอนกันในหมู่ญาติพี่น้อง ลูกหลานส่วนใหญ่จะสามารถทำได้แต่ไม่ได้ยึดเป็น อาชีพหลัก แต่เนื่องจากพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ทำเป็นอาชีพหลัก บางครั้งมียอดสั่งซื้อเข้ามาเป็น จำนวนมาก จึงทำให้บุคคลภายในบ้านต้องช่วยกันทำ แต่เดิมนั้นการถ่ายทอดงานหัตถกรรมจัก สานเริ่มจากการจักสานไม้ไผ่และหวายสู่ ภายหลังวัตถุดิบเริ่มหายากจึงกลายมาเป็นงาน หัตถกรรมผักตบชวา โดยที่ผู้เรียนได้ปฏิบัติจริงและฝึกหัดทำไปเรื่อยๆจนเกิดความชำนาญใน ที่สุด ไม่จำเป็นต้องจดบันทึกหรือเขียนตัวหนังสือไว้ ดังที่นางประสิทธิ์ ทับทิมศรี ได้กล่าวไว้ว่า

“ป้ามีพื้นฐานทางด้านไม้ไผ่อยู่แล้ว พอมาตอนหลังไม้ไผ่หายาก ทางเกษตรจังหวัดให้มาทำผักตบชวาแทน เพราะหาง่าย เค้าเลยเอาวิทยากรมาสอนให้ เค้าก็มาชวนเราไปเรียน ป้าก็ไปเรียนมา 3 วันที่จังหวัดอ่างทอง ป้าก็ฝึกทำไม่ต้องจดใช้จำเอา แล้วก็มาสอนให้กับลูกกลุ่ม ที่แรกป้าก็กลับมาจัดตั้งศูนย์นี้ขึ้น แต่ไม่ค่อยมีใครสนใจทำ ไปเรียนก็ทำกันแค่ 2 คนกับลุง ลองทำไปเรื่อยๆ พอทำก็ขายได้ ก็เลยเป็นแรงบันดาลใจ มาจัดตั้งกลุ่ม ตอนแรกก็มี 10 คนได้ลูกสาว ญาติบ้าง เพื่อนบ้านบ้าง ก็ช่วยกันสอน ป้าเป็นคนออกแบบ ลองสานไปเรื่อยๆเอาเส้นต่างๆมาขัดสลับบ้าง มากผูกมาพันบ้าง และก็ช่วยกันสอนกันเองในกลุ่ม เพราะบางคนเค้าก็เป็นมาจากไม้ไผ่อยู่แล้ว ผักตบมันนิ่มसानง่าย เลยไม่ยาก ปัจจุบันกลุ่มมีทั้งหมด 50 คน แต่ไม่ได้มาอยู่ที่ศูนย์ทั้งหมดหรอก บางคนก็มารับงานเอากลับไปทำที่บ้าน ถึงเวลาเค้าก็เอามาส่ง มีมาทำอยู่ที่ศูนย์ไม่กี่คน...” (ประสิทธิ์ ทับทิมศรี.2549:สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 81 นางประสิทธิ์ ทับทิมศรี ประธานกลุ่มงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

ในทำนองเดียวกัน มุกดา ทับทิมศรี ได้กล่าวไว้ว่า

“พี่ไม่เคยสานมาก่อนเลย เห็นแม่ทำก็อยากทำบ้าง ทำตามแม่สอน แล้วเราก็ทำตามทีสอนแรกๆก็ยากเหมือนกัน ฝึกทำบ่อยๆ บางอันไม่มีคนสอนก็หัดทำกันเอง คิดกันเอง ก็ลองทำ พอทำดีขึ้นมา ขายได้ เราก็ตีใจ พี่เคยไปอบรมที่จังหวัด 3 วันทางจังหวัดสอนให้รู้จักประยุกต์ผลิตภัณฑ์ให้ทันสมัยและเทคนิคการรักษาผลิตภัณฑ์ให้คงทน ส่วนวัยรุ่นในหมู่บ้านก็พอทำเป็น เค้าเห็นพ่อแม่ทำก็ทำตาม แต่ไม่เอาเป็นอาชีพหลัก พอเบื่อ เมื่อยก็เลิกทำ จะมีแต่คนแก่ที่ทำนาไม่ไหว ก็จะมาทำผักตบชวานี้แหละ...” (มุกดา ทับทิมศรี.2549:สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 82 นางมุกดา ทับทิมศรี เลขานุการกลุ่มงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

การเรียนรู้กระบวนการผลิตเป็นไปในลักษณะการบอกเล่าและปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง โดยที่ผู้ฝึกหัดจักสานใช้การสังเกตกระบวนการจักสานจากผู้ใหญ่แล้วจึงลงมือปฏิบัติตามจนเกิดความชำนาญ ลวดลายที่เริ่มหัดทำคือ ลายขัด ลายขัดสลับ ซึ่งเป็นลายพื้นฐาน จากนั้นผู้ฝึกหัดจึงหัดจักสานลวดลายใหม่ต่อไป สอดคล้องกับการสัมภาษณ์ นายสงบ ทับทิมศรี สมาชิกในกลุ่มหัตถกรรมจักสานผักตบชวา ความว่า

“ทางเกษตรจังหวัดส่งผู้เชี่ยวชาญมาฝึกอบรมให้ ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องการพัฒนารูปแบบให้เข้ากับความต้องการของตลาด แต่ว่าเรื่องลายนี้ แม่บ้านเค้าอยู่ในสมมอกันมาหมดแล้ว เพราะสานไม้ไผ่มาก่อน ก็พวกลายขัด ลายสอง ลายสาม เริ่มจากสานง่าย ๆ ก่อน ส่วนที่ไปเรียนก็จะเกี่ยวกับการผูก การพัน และการประยุกต์สานลายต่าง ๆ การสานลายใหม่ ๆ จะง่ายเพราะผักตบชวามันนิ่มจะทำได้หลายแบบมากกว่าไม้ไผ่ ส่วนเรื่องรูปแบบก็เอามาตัดแปลงเอง พอขายได้ก็เริ่มประยุกต์พัฒนาผลิตภัณฑ์มาเรื่อย ๆ สมาชิกคนอื่นก็จะช่วยกันทำลายใหม่ ๆ มาให้ประธานกลุ่มดู ถ้าเค้าเห็นว่าสวยและขายได้ก็ทำตามกัน สอนกันเอง แม่บ้านเค้าหัวไว วันเดียวก็ได้แล้ว ...” (สงบ ทับทิมศรี.2549:สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 83 นายสงบ ทับทิมศรี และนางสอึง ทองคำเกิด
สมาชิกกลุ่มงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

จากข้อมูลข้างต้นกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสร้างช่างใหม่ จะเป็นกลุ่มผู้สูงอายุและเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญมาจากการจักสานไม้ไผ่มาก่อน ส่วนเด็กรุ่นใหม่ที่เขาฝึกมาเรียนรู้ขาดความอดทน ขาดความตั้งใจที่จะเรียนรู้อย่างจริงจัง จนทำให้ไม่สามารถมีช่างใหม่ที่เป็นเด็กรุ่นใหม่ ดังที่นางสอึง ทองคำเกิด ให้ความเห็นไว้ว่า

“ ลูก ๆ ก็ไม่เอา เค้าไปเรียน ไปทำงานกันหมด เค้าไม่ค่อยสนใจ เค้าว่าปวดขา ปวดตา เงินก็ได้น้อยต้องทำหลายวันกว่าจะได้เงิน มันไม่คุ้ม เค้าคิดไม่เหมือนกับเรา วัยรุ่นในหมู่บ้านก็ไม่ค่อยสนใจ เพราะต้องมานะ นั่งทน ส่วนใหญ่ลูกหลานหลายบ้านทำกันเป็นนะพ่อแม่เค้าสอนให้ทำ แต่ไม่เอาจริงเอางี้หรือ เพราะต้องเปลี่ยนแบบไปเรื่อย ๆ เค้าไม่ยอมจำ ปากก็ไม่ว่ากัน มีแต่คนอายุมากมานั่งอยู่ที่นี้ หมดพวกบ้าไปคงไม่มีแล้ว ส่วนป่าสานเป็นมาก่อน พอมาทำที่ศูนย์ประธานเค้าก็สอนให้ เราก็กทำตามเค้าสอนบ้าง ดัดแปลงเองบ้าง แล้วแต่เรา...” (สอึง ทองคำเกิด.2549:สัมภาษณ์)

2.รูปแบบการถ่ายทอดที่ได้รับจากบุคคลภายนอกชุมชน ในปัจจุบันการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา นอกจากผลิตเพื่อตอบสนองการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เมื่อภาครัฐเห็นถึงคุณค่าในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยและการสร้างรายได้เพิ่มให้กับชุมชน โดยการสนับสนุนให้เกิดการรวมตัวภายในชุมชน เพื่อผลิตสินค้าที่มีเอกลักษณ์จนเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ อาทิกกรมส่งเสริมการเกษตรได้สนับสนุนโดยการส่งผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบลวดลายและการปรับปรุงรูปแบบผลิตภัณฑ์ให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด เข้าไปยังชุมชนผู้ผลิตหัตถกรรมจักสานผักตบชวา ทำให้เกิดการพัฒนาลวดลายและรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่เดิมให้น่าสนใจตามความต้องการของตลาด อีกทั้งส่งผลให้เกิดลวดลายและรูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆมากขึ้นเช่นกัน

นางประทุม ตรีชิน ได้กล่าวถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ได้รับจากบุคคลภายนอกชุมชนไว้ว่า

“ทางการจะส่งผู้เชี่ยวชาญมาอบรมให้ที่ศูนย์หรือบางที่เค้าให้เราส่งคนไปอบรมกับจังหวัด เพราะจะได้เรียนรู้การทำรูปแบบและลวดลายใหม่ๆ เค้าจะแนะนำวิธีการประยุกต์การสานแบบต่างๆให้ บางทีสานแบบเดียวกันแต่ใช้สีต่างๆมาประยุกต์ใช้ ก็จะได้ลวดลายใหม่เอง วิทยุในหมู่บ้านไม่สนใจที่จะไปอบรม มีแต่วิทยุที่ไปอบรม บางครั้งทางมหาวิทยาลัยเกษตรก็จะส่งนักเรียนมาฝึกอบรมกับศูนย์เรา ทางศูนย์ก็จะเชิญวิทยากรมาสอนบ้าง ทางเราสอนเองบ้าง เมื่อก่อนอาชีพหลักลูกกลุ่มจะทำนาทำสวนก่อน พอว่างแล้วถึงจะทำผักตบ แต่ระยะหลังทำไม่ไหวเลยต้องมาทำผักตบแทน ไม่ต้องใช้แรงมาก รายได้ก็ดีและแน่นอนกว่า ...” (ประทุม ตรีชิน.2550:สัมภาษณ์)

ภาพประกอบ 84 นางประทุม ตรีชิน และนางละออง บุญประสงค์
สมาชิกกลุ่มงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวา

นางละออง บุญประสงค์ ได้กล่าวถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ได้รับจากบุคคลภายนอกชุมชนไว้ว่า

“ป่าเป็นกลุ่มแรกๆที่ไปฝึกอบรมกับประธานกลุ่ม ไปอบรมที่จังหวัด ทางเราเห็นว่าทางเรามีความสามารถ เรื่องการสานไม้ไผ่มาก่อน แต่วัตถุดิบหายากไม่มีให้ใช้ได้ตลอดปี ไม่เหมือนกับผักตบชวามีให้เราใช้ได้ทั้งปี เราไปอบรมแค่สองวันก็กลับมาทำเอง คำสอนเรื่องการรักษาผลิตภัณฑ์ให้คงทนไม่เป็นเชื้อรา เรื่องการประยุกต์ใช้เส้นผักตบชวาชดสลับกัน การย้อมสี ทำให้เรากลับมาเริ่มจัดตั้งกลุ่ม ก็มีสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ นานๆทางการค้าก็จะส่งคนมาดูความคืบหน้าหรือบางทีก็จะส่งคนมาสอนให้ที่บ้าน บางคนก็เป็นมาบ้าง ถ้าคนไหนไม่เป็นเลยเราก็จะส่งให้ไปอบรมกับจังหวัด คำจะได้เรียนรู้ลวดลายใหม่ๆมาด้วย แต่บางคนก็ถึกเปีย เป็นอย่างเดียว พันเกลียวอย่างเดียว บางคนก็สานอย่างเดียว ใครถนัดแบบไหนก็ให้ทำแบบนั้น ส่วนป่าเอง ทำเป็นหมดทุกขั้นตอน แต่เดี๋ยวนี้จะเน้นสานอย่างเดียว เพราะถ้าทำทุกอย่างจะสานไม่ทันส่งลูกค้า ...”
(ละออง บุญประสงค์.2550:สัมภาษณ์)

การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการสร้างช่างใหม่เพื่อผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวาไปสู่สมาชิกในครัวเรือนและชุมชน ด้วยการสนับสนุนจากภาครัฐ เช่นกรมส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม เป็นต้น เพื่อผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานผักตบชวาตามความต้องการของผู้สนใจที่ขยายวงกว้างสู่ตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ ในปัจจุบันและตลาดในอนาคต รวมถึงการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์ นอกจากนี้งานหัตถกรรมจักสานผักตบชวายังคงคุณค่าในด้านประโยชน์ใช้สอยและสะท้อนเอกลักษณ์ด้านศิลปวัฒนธรรมที่ได้รับการสืบทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษถึงปัจจุบันมาปรับใช้ในการดำรงชีวิตและตอบสนองความต้องการ รวมทั้งมีการนำองค์ความรู้ใหม่ วิธีการและกระบวนการมากยิ่งขึ้น ทั้งที่เกิดโดยตรงจากคนในชุมชนเอง จากบุคคล หน่วยงานและองค์กรจากภายนอกชุมชน

การลอกเลียนแบบเป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการสืบสานจากอดีตสู่ปัจจุบันมาอย่างเป็นระบบ เป็นมรดกทางปัญญาที่สืบทอดๆกันมา มีการนำความรู้ดั้งเดิมหรือจากคนอื่นมาเป็นพื้นฐานในความคิด เพื่อให้เกิดเป็นประสบการณ์ด้วยตนเองและนำไปสู่การถ่ายทอดสู่ชนรุ่นหลัง

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

จากการศึกษางานหัตถกรรมผักตบชวาบ้านมหานาม ตำบลไชยภูมิ อำเภอลำดวน จังหวัด
อ่างทอง ได้กำหนดความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า ขอบเขตการศึกษาค้นคว้าและวิธีดำเนินการ
ศึกษาค้นคว้า ไว้ดังนี้

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ผลงานหัตถกรรมจากผักตบชวาหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม
แม่บ้านเกษตรจักษณผักตบชวาบ้านมหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอลำดวน จังหวัดอ่างทอง
ในประเด็น กระบวนการผลิต รูปแบบ รูปทรง ลวดลาย การใช้สีและการถ่ายทอดภูมิปัญญาในด้าน
งานหัตถกรรมจักษณจากผักตบชวา

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

งานศึกษาค้นคว้าฉบับนี้ได้กำหนดขอบเขตของการศึกษางานศิลปหัตถกรรมผักตบชวาใน
จังหวัดอ่างทอง ดังนี้

3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยจะศึกษางานศิลปหัตถกรรมผักตบชวาใน
1 แหล่งผลิตที่สำคัญและใหญ่ที่สุด คือ

3.1.1 กลุ่มแม่บ้านเกษตรจักษณผักตบชวาบ้านมหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ
อำเภอลำดวน จังหวัดอ่างทอง

3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะมุ่งศึกษาเนื้อหา ดังนี้

3.2.1 ขั้นตอนและกระบวนการผลิตงานหัตถกรรมจากผักตบชวา

3.2.2 ลวดลาย การใช้สี รูปแบบและรูปทรงผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจากผักตบชวากลุ่ม
แม่บ้านเกษตรจักษณผักตบชวาบ้านมหานาม

3.2.3 การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ของผลงานหัตถกรรมจากผักตบชวาและการสร้าง
ช่างจักษณรุ่นใหม่ของกลุ่มแม่บ้านเกษตรจักษณผักตบชวาบ้านมหานาม ตำบลไชยภูมิ อำเภอลำดวน
จังหวัดอ่างทอง

วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

จากการศึกษางานหัตถกรรมจากผักตบชวาในจังหวัดอ่างทอง ได้ดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามขั้นตอนดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของกลุ่มประชากรและพื้นที่การศึกษาไว้ 1 พื้นที่ คือ

1.1 กลุ่มผู้ผลิตงานหัตถกรรมจากผักตบชวาบ้านมหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง

2. วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลไว้ดังนี้ คือ

2.1 **ขั้นสำรวจ** รวบรวมและศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยการสำรวจ รวบรวม และศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะศึกษาจากแหล่งเอกสารต่างๆ เช่น

2.1.1 เอกสารที่เกี่ยวกับหัตถกรรมพื้นบ้าน

2.1.2 เอกสารที่เกี่ยวกับเครื่องจักสาน

2.1.3 เอกสารที่เกี่ยวกับผักตบชวาและงานหัตถกรรมจากผักตบชวา

2.1.4 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา คือ เอกสารที่เกี่ยวกับกลุ่มแม่บ้านเกษตรจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง

2.2 **ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม** โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับหัตถกรรม

ผักตบชวา กลุ่มแม่บ้านเกษตรจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม 19 หมู่ 3 ตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง ด้วยการสังเกตสัมภาษณ์ และบันทึกเสียง ตลอดจนถ่ายภาพขั้นตอนกรรมวิธีการผลิต ลายสาน และรูปแบบผลิตภัณฑ์ รวมทั้งการ ถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ ของชาวบ้านในจังหวัดอ่างทองในเรื่องหัตถกรรมผักตบชวา

2.3 **ขั้นจัดกระทำข้อมูล** นำข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม และจากเอกสารที่เกี่ยวข้องมาศึกษา ตรวจสอบ โดยจำแนกตามประเด็นตามขอบเขตด้านเนื้อหา

2.4 **ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล** วิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นขอบเขตด้านเนื้อหา

2.5 **ขั้นเสนอผลการศึกษาค้นคว้า** เสนอผลการศึกษาค้นคว้า ด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์และมีภาพประกอบในบางตอน

สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษางานหัตถกรรมผักตบชวาบ้านมหานาม ตำบลไชยภูมิ อำเภอไชโย จังหวัด

อ่างทองพบว่า

1. กระบวนการผลิต

เริ่มจากการคัดเลือกต้นผักตบชวาและเตรียมเส้นผักตบชวา ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการผลิตหัตถกรรมจักสาน เพราะผักตบชวาเป็นวัชพืชที่หาง่าย ที่พบมากในบริเวณแหล่งน้ำทั่วไปจึงไม่จำเป็นต้องสั่งซื้อจากโรงงาน อุปกรณ์ที่ใช้ในการเตรียมเส้นผักตบชวา ได้แก่ มีดใช้สำหรับจักเส้น ผักตบชวา กรรไกร ฆ้อน เข็มหมุดเล็ก เครื่องรีดเส้นผักตบชวา หุ่นสำหรับขึ้นรูปผลิตภัณฑ์ อุปกรณ์สำหรับการอบ ได้แก่ ตู้อบ ก้ามะถันเพื่อป้องกันเชื้อรา อุปกรณ์การย้อมสีเส้นผักตบได้แก่ เต้า กระทะ สีเคมีย้อมกก ภาชนะสำหรับแช่และล้างเส้นผักตบชวา อุปกรณ์การเคลือบเงาได้แก่ น้ำมันวานิช น้ำมันสน อุปกรณ์ตัดเย็บเพื่อประกอบและตกแต่งผลิตภัณฑ์ ได้แก่ จักรเย็บผ้า เข็ม ด้าย เข็มหมุด ผ้า ซิป และไม้สำหรับประกอบหูกหิ้วกระเป๋าประเภทต่างๆ กรรมวิธีการผลิตนั้น นอกจากทางการจะให้คำแนะนำขั้นตอนต่างๆ อาจมีการผิดพลาดได้ เช่น สีสด ผลิตภัณฑ์เป็นเชื้อรา ทางกลุ่มแม่บ้านก็จะหาวิธีโดยการลองผิดลองถูก จนได้ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพออกมา จะเห็นได้ว่า กลุ่มงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวามหาชนเป็นกลุ่มหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ในเขตจังหวัดอ่างทอง มีกระบวนการผลิตขึ้นอยู่กับทักษะความชำนาญ เทคนิคและฝีมือช่างจักสานเป็นสำคัญ

ช่างที่ทำงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวาที่ศึกษาส่วนมากเป็นคนในชุมชน คนในครอบครัว ญาติพี่น้องเป็นสำคัญ พื้นฐานการศึกษาส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาประถมศึกษาตอนต้นในการผลิต เป็นผลจากการทำโดยตรง การเรียนรู้จากการปฏิบัติ ฝึกฝน ที่ผ่านประสบการณ์จากการจักสานไม้ไผ่มาก่อน คงมีเพียงช่างบางคนรุ่นหลังที่เริ่มจากการเรียนที่ทางกรมเกษตรสหกรณ์ส่งผู้เชี่ยวชาญมาสอนให้

2. รูปแบบของผลิตภัณฑ์

จากการศึกษากลุ่มหัตถกรรมผักตบชวามหาชน จังหวัดอ่างทอง พบว่า กลุ่มผู้ผลิตยังคงพัฒนาผลิตภัณฑ์อย่างต่อเนื่อง เพราะมีการส่งออกผลิตภัณฑ์ตามความต้องการของตลาดทั้งในประเทศและต่างประเทศ จึงเกิดผลิตภัณฑ์ขึ้นใหม่ เมื่อภาครัฐให้ความสำคัญในการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยการสร้างรายได้เพิ่มให้กับชุมชน โดยการสนับสนุนให้เกิดการรวมตัวภายในชุมชน ผลิตภัณฑ์จึงมีเอกลักษณ์ของชุมชนนี้ นอกจากนี้ภาครัฐได้ส่งผู้เชี่ยวชาญเข้าไปให้คำแนะนำทางด้านการออกแบบลวดลายและปรับปรุงรูปแบบผลิตภัณฑ์ให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดอีกด้วย

จากการศึกษารูปแบบผลิตภัณฑ์กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวามหาชน จังหวัดอ่างทอง พบว่า รูปแบบผลิตภัณฑ์ที่ผลิตกันอยู่มี 4 ประเภท ได้แก่ 1.กระเป๋า 2.ตระกร้า 3.แจกัน 4.หมอน รูปแบบหลักที่กลุ่มผู้ผลิตนิยมทำมากที่สุดได้แก่ กระเป๋า เพราะเป็นที่ต้องการของตลาดมากที่สุด

กระเป๋าก็จะจำแนกตามรูปทรงได้ดังนี้ รูปแบบทรงสี่เหลี่ยม รูปทรงกลม เป็นต้น ทางกลุ่มผู้ผลิตพยายามผลิตสินค้ารูปแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม เพื่อให้ตรงตามความต้องการของตลาด

3. ลวดลายและการใช้สี

จากการศึกษาลวดลายและการใช้สีในการผลิตหัตถกรรมผักตบชวาบ้านมหานาม จังหวัดอ่างทองพบว่า มีลวดลายโบราณที่ใช้จักสานอยู่ทั้งสิ้น 17 ลาย ได้แก่ 1.ลายเป็ยคู่ขัดตัน 2.ลายเกลียวทั้งรูป 3.ลายขัดเม็ดแดง 4.ลายสอง 5.ลายขัดตันเว้นช่อง 6.ลายขัดสลับเป็ย 7.ลายเฉลียง 8.ลายดอกพิกุล 9.ลายดอกแก้ว 10.ลายข้าวหลามตัดดอกใหญ่ 11.ลายเป็ยโปรงหนึ่งชั้น 12.ลายเป็ยคู่เกลียว 13.ลายกันหอย 14.ลายเป็ยคู่ 15. ลายเป็ยคู่เกลียวโปรงสองชั้น 16.ลายลบน้ำ 17.ลายเกลียวสองขัดสาม และพบลายประยุกต์ 7 ลาย ได้แก่ 1.ลายมาคาเม 2.ลายเม็ดมะยมขีด 3.ลายไทย 4.ลายรวงข้าว 5. ลายเม็ดมะยมมีก้าน 6.ลายผูกสี่เหลี่ยม 7.ลายขัดเกลียวโปรง นอกจากนี้ยังมีลวดลายเบ็ดเตล็ด แต่ไม่ได้รับความนิยมทางกลุ่มผู้ผลิตจึงเลิกทำ ลวดลายที่ได้รับความนิยมมากที่สุดห้าอันดับแรกได้แก่ ลายดอกพิกุล ลายกันหอย ลายไทย ลายเป็ยทั้งรูปและลายมาคาเม

การใช้สีในการย้อมเส้นผักตบชวาพบว่า กลุ่มผู้ผลิตใช้สีสดได้แก่ สีแดง สีนํ้าเงิน สีเขียว สีน้ำตาล สีม่วง สีชมพู เป็นต้นและพบการประยุกต์การใช้สี ได้แก่ สีมัดย้อม การใช้สีในงานหัตถกรรมผักตบชวานั้นเป็นการใช้สีกลมกลืนและสีคู่ตรงข้ามกัน แบบสองสี สามสี สีสี่ ส่วนการใช้สีอื่นๆแตกต่างกันไปตามรสนิยมของช่างแต่ละคนและขึ้นอยู่กับความต้องการของลูกค้า

4. การถ่ายทอดองค์ความรู้และการสร้างช่างใหม่

จากการศึกษากลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านมหานาม จังหวัดอ่างทอง พบว่ากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นแบบภายในครอบครัวและชุมชน มีการถ่ายทอดความรู้และทักษะในการผลิตงานหัตถกรรมจักสานผักตบชวามาตั้งแต่บรรพบุรุษ จากผู้สูงวัยถ่ายทอดกระบวนการผลิต โดยที่ผู้เรียนได้ปฏิบัติจริงและฝึกหัดทำไปจนเกิดความชำนาญ

มีการเรียนรู้และประสบการณ์จากเพื่อนบ้าน บางครอบครัวแต่ละบ้านมีความถนัดในการทำผลิตภัณฑ์แต่ละชนิดไม่เหมือนกัน จึงต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้กัน วิธีการถ่ายทอดเป็นการรวมกลุ่มกันที่ศูนย์ สอนโดยการปฏิบัติจริง บอกเล่าโดยไม่มีการปิดบังกัน

การเรียนรู้จากบุคคลภายนอกชุมชน ได้รับการส่งเสริมจากทางภาครัฐ ได้แก่ กรมส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมได้ส่งผู้เชี่ยวชาญมาฝึกอบรมให้กับกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านมหานาม เช่นรูปแบบ รูปทรง การย้อมสี และลวดลาย

จากการศึกษาการถ่ายทอดองค์ความรู้และการสร้างช่างใหม่ของกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านมหานาม จังหวัดอ่างทอง พบว่า กลุ่มช่างร้อยละ 80 อายุจะอยู่ในช่วง 40 – 50 ปี (จากการสำรวจกลุ่มหัตถกรรมจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม จังหวัดอ่างทอง จำนวน 30 คน)

พบช่างจักสานที่ อายุ 30-39 ปี จำนวน 2 คน เป็นช่างจักสานที่รับงานจากศูนย์ไปทำที่บ้าน โดยทำเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม อย่างไรก็ตามกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ยังคงเป็นกระบวนการสอนแบบฝึกทักษะ เป็นการสอนแบบให้ทำตามแบบเป็นสำคัญ

อภิปรายผล

จากการศึกษาค้นคว้าหัตถกรรมผักตบชวาบ้านมหานาม จังหวัดอ่างทอง พบว่าเป็นกลุ่มที่ผลิตเป็นผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ นับเป็นงานหัตถกรรมหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อชุมชน สร้างรายได้แก่ชุมชน เป็นการผลิตในระดับครัวเรือนและชุมชน ส่วนทางด้านการตลาดสินค้าประเภทนี้ยังอยู่ในระดับที่น่าพอใจ และเป็นที่ต้องการของตลาดทั้งภายในประเทศ โดยมีแหล่งใหญ่ของกลุ่มลูกค้าที่สั่งซื้อ ได้แก่ ตลาดจตุจักร กลุ่มเป้าหมายคือวัยรุ่นและวัยทำงาน ส่วนตลาดในต่างประเทศ ได้แก่ ญี่ปุ่น ที่สำคัญภาครัฐ หน่วยงาน ชุมชนที่เกี่ยวข้องให้ความสนใจที่จะพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่ใช้ความเป็นไทย เป็นเอกลักษณ์ของสินค้าในตลาดปัจจุบันและอนาคตต่อไป

จากการศึกษารูปแบบ รูปทรง พบว่า มีเป้าหมายในการผลิตที่ชัดเจน กล่าวคือผู้ผลิตมุ่งผลิตสินค้าที่คงอนุรักษ์รูปแบบ รูปทรงพื้นฐาน เช่นกระเป๋ารูปทรงสี่เหลี่ยม ตะกร้ารูปทรงกลม เป็นต้น มีการนำวัสดุสมัยใหม่มาประดับตกแต่งผลิตภัณฑ์ เช่น หูไม้ หูสายหนัง กระดุมไม้และพลาสติก เพื่อให้เกิดความสวยงามและให้ทันสมัยตรงความต้องการของตลาด โดยสมาชิกในกลุ่มจะเป็นผู้พัฒนา จัดแปลงวิธีการจักสานเพื่อให้เกิดผลิตภัณฑ์ใหม่ๆตรงตามประโยชน์การใช้สอยและกลุ่มลูกค้า

จากการศึกษาลวดลายและการใช้สีของผลิตภัณฑ์ มีทั้งลวดลายโบราณผสมผสานกับลวดลายประยุกต์ ผลิตภัณฑ์มีลวดลายและการใช้สีสมัยใหม่ มีการใช้สีสด การใช้สีแบบตัดกัน แบบสีกลมกลืนและแบบสีมัตถุยม จึงเกิดลวดลายและการใช้สีรูปแบบใหม่ๆได้ด้วยตนเอง โดยมีประธานกลุ่มเป็นผู้ให้คำแนะนำ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาดเป็นสำคัญ

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาและการสร้างช่างใหม่เป็นการถ่ายทอดแบบครอบครัวและภายในชุมชน โดยการถ่ายทอดจากผู้ชำนาญในครัวเรือนและชุมชน ใช้เวลาว่างร่วมกันในการผลิตหัตถกรรมจักสาน ส่งผลให้มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน สร้างความสัมพันธ์ในชุมชนซึ่งเกิดจากการรวมกลุ่มผลิตภัณฑ์จักสาน มีการบริหารจัดการโดยกลุ่มสมาชิกภายในหมู่บ้าน มีการแบ่งงานตามความถนัด ความสนใจ เช่น ลูกกลุ่มบางคนจะรับงานไปถักเปียอย่างเดียว สานอย่างเดียว พันเกลียวอย่างเดียว เป็นต้น เพราะมีรายการสั่งซื้อผลิตภัณฑ์เข้ามาเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ประธานกลุ่มต้องจ่ายงานตามความถนัดของลูกค้า ส่งผลให้เกิดความสามัคคี การช่วยเหลือเกื้อกูลของสมาชิก แต่ปัญหาช่างจักสานส่วนใหญ่จะมีอายุมาก เนื่องจากคนรุ่นใหม่ที่มีอายุน้อยจะมีความรู้สูง ไม่นิยมที่จะมาฝึกเรียนให้เป็นอาชีพหลัก ส่วนใหญ่ใช้เวลาว่างเป็นอาชีพเสริม อาจจะทำให้ขาดช่างรุ่นใหม่ในอนาคต

อย่างไรก็ดีกลุ่มหัตถกรรมจักสานผักตบชวาบ้านมหานาม จังหวัดอ่างทอง เป็นชุมชนที่เข้มแข็งในการสร้างงานหัตถกรรมประเภทนี้ ได้รับการถ่ายทอดจากบุคคลภายนอกชุมชน โดยได้รับความช่วยเหลือของทางภาครัฐ ทำให้ผลิตภัณฑ์มีการพัฒนาตรงกับกระแสของตลาดได้เป็นอย่างดี

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานผักตบชวาในแหล่งผลิตอื่นๆ เช่น จังหวัดปทุมธานี จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น ซึ่งเป็นประโยชน์ในการสืบทอดหัตถกรรมผักตบชวาต่อไป
2. ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการผลิตศิลปกรรมท้องถิ่น ควรกำหนดทิศทางเพื่อการพัฒนาการออกแบบลวดลาย และรูปแบบหัตถกรรมจักสานผักตบชวา ให้สอดคล้องกับกระแสเศรษฐกิจและสังคม โดยยังคงส่งเสริมช่างจักสานรุ่นใหม่ให้เกิดการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กมล เวียสุวรรณ และนิตยา เวียสุวรรณ. (2541). ศิลปนิยม. กรุงเทพฯ: เลิฟแอนด์ลิฟเพรส.
 กลุ่มบัณฑิตเกษตรอาสา. (2530). ไร่. กรุงเทพฯ: มปท.
 กระทรวงอุตสาหกรรม. (2525). ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทย. กรุงเทพฯ: อักษรไทย
 กรมศิลปากร. (2537). องค์เอกอัครอุปถัมภ์ มรดกช่างศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ: เซเว่น พรินติ้ง กรุ๊ป.
 กรมศิลปากร. (2532). ศิลปะและหัตถกรรมไทย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร
 กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. (2544). แนวทางการพัฒนาสินค้าหัตถกรรม ไทยเพื่อการส่งออก
 ตลาดญี่ปุ่น. กรุงเทพฯ: อักษรไทย.
 _____. (2525). แม่ลายจักสาน. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม
 _____. (2529). การฟอกและย้อมสีกระจูด. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม
 _____. (2532). ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยที่ควรอนุรักษ์ ประเภทจักสาน.
 กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม
 _____. (2537). รูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทย. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม
 กระทรวงอุตสาหกรรม
 กฤษณา วงษาสันต์. (2542). วิถีไทย. กรุงเทพฯ: ธีรต์เวฟ เอ็ดดูเคชั่น.
 คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2534). รักษาทักษิณ. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการ
 วัฒนธรรมแห่งชาติ.
 ชุติมณฑ์ ฝอยหิรัญ. (2535). หัตถกรรมงานหนัง. กรุงเทพฯ: ที.พี.พริน.
 ทรงพันธ์ วรรณมาศ. (2532). เครื่องปั้นดินเผา. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
 ธีรยุทธ พึ่งเกียรติ. (2543). สถิติเบื้องต้นและการวิจัย. กรุงเทพฯ: สุตรไพศาล.
 นวลลออ ทินานนท์. (2543). ศิลปะพื้นบ้านไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 นิกร นุชเจริญผล. (2535). ลายสาน. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม
 นิรัช สุตสังข์. (2543). ออกแบบอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ: สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณ
 ทหารลาดกระบัง.
 ประสพ ลีเหมือดภัย. (2544). เครื่องหนังพื้นฐาน. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรินติ้ง เฮาส์.
 ปรีชา พิมพ์ขาว. (2532). เคลือบเซรามิกส์. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
 พรชัย สุจิตต์ และสุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2529). หัตถกรรมพื้นบ้าน. สารานุกรมวัฒนธรรม
 ภาคใต้หน้า10. สงขลา: ม.ป.พ.
 พัชรา อุยตระกูล. (2533). ภูมิปัญญาชาวบ้านเทคโนโลยีพื้นฐานและแหล่งวิทยาการในชุมชน.
 กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

พิสิฐ นาครำไพ. (2537). ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น : การพัฒนา
ส่วนย่อยเพื่อแก้ปัญหาส่วนใหญ่. ในสารพัฒนาหลักสูตร . 13 (117) : 27

พี-เคส(นามแฝง). (2545). “ภาพลักษณ์อุตสาหกรรมเครื่องหนังไทย.” เครื่องหนังไทย. ปีที่2
(ฉบับที่1): 19.

พีรศักดิ์ วรสุนทรโรสถ. (2544). ทรัพยากรพืชในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. กรุงเทพฯ:
ชวนพิมพ์.

เพียว อุ่นศิริ. (2534). ผลิตภัณฑ์จักสานผักตบชวา. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม.

มโน พิสุทธิรัตนานนท์. (2539). ศิลปะพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

มานิช กงกะนันท์. (ม.ป.ป.). เครื่องจักสานจังหวัดราชบุรี. กรุงเทพฯ: กราฟิการ์ต.

ราชาวดี งามสง่า. (2535). อาชีพช่างจักสาน งานหัตถกรรมพื้นบ้านที่พัฒนาเป็นอาชีพ.

กรุงเทพฯ: ต้นอ่อน

รุ่งนภา พัฒนวิบูลย์และคณะ. (2544). ไม้ไผ่ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: ชุมชมสหกรณ์.

ลออรัตน์ ศรีเทียมทอง. (2537). ผักตบชวาพืชเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม.

ลำเพา มะนะ. (2543). ผักตบชวา. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์

วรรณ วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน. (2531). ศิลปหัตถกรรมพื้นถิ่น. ใน พื้นถิ่นพื้นบ้าน.

หน้า 30 - 39.

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2541). ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: คอมแพคพรีนท์.

_____. (2544). มรดกวัฒนธรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: ต้นอ่อน 1999.

_____. (2536). มรดกพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์.

_____. (2536). เครื่องจักสานในประเทศไทย, วัฒนธรรมพื้นบ้าน : ศิลปกรรม. กรุงเทพฯ:

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2540). เครื่องจักสานไทย. กรุงเทพฯ: ต้นอ่อน 1999.

_____. (2544). พจนานุกรมหัตถกรรมและอุตสาหกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์

พรีนติ้งกรุ๊ป.

_____. (2533). หัตถกรรมพื้นบ้าน. เอกสารการสอนชุดวิชาศิลปะ การละเล่น และการแสดง

พื้นบ้านของไทย. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

_____. (2532). พจนานุกรมหัตถกรรมและอุตสาหกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์

พรีนติ้งกรุ๊ป.

วัฒน์ จูทะวิภาค. (2545). ศิลปะพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: สิปปประชา.

วินัย วิริยะปานนท์. (2529). เครื่องจักสาน. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา.

ศรารัตน์ ลีไพบูลย์. (2541). วิชาชีพน้ำกับการควบคุม. กรุงเทพฯ: คอมแพคพรีนท์.

สิริก ไชยมา. (2544). ภูมิปัญญาในวิถีชีวิตชาวล้านนา. แพร์: แพร์ไทยอุตสาหกรรมพิมพ์.

- สนไชย ฤทธิโชติ. (2539). **เครื่องไม้ไผ่-หวาย**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สถาบันอุดมศึกษาแห่งประเทศไทย. (2535). **พระราชดำรัสและพระราชนิพนธ์สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ**. กรุงเทพฯ: มปท.
- สะอาด บุญเกิด. (2528). **ไม้ไผ่บางชนิดในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์. (2531). **เรื่องไทย ไทย**. กรุงเทพฯ: ตันอ้อ แกรมมี.
- สุทัศน์ เดชวิสิทธิ์. (2537). **ไม้ไผ่**. นนทบุรี: อโกรคอมมิวก้า.
- สำนักพัฒนาอุตสาหกรรมในครอบครัวและหัตถกรรม. (2544). **แนวทางการพัฒนาสินค้าหัตถกรรมไทยเพื่อการส่งออก**. กรุงเทพฯ : อักษรไทย.
- สุเทพ จันทระ. (2544). **เอกสารประกอบการเรียนการสอน เรื่อง เครื่องจักสาน**. ระเบียบ: องค์การบริหารส่วนจังหวัด.
- สุเทพ ชุมล้อยวงศ์. (2529). **ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษ บางไทร**. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ. (2539). **พระบารมีปกเกล้า**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- สำเนียง สร้อยนาคพงษ์. (2535). **การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเสริมสร้างการสอนในโรงเรียน**. ใน สารพัฒนาหลักสูตร. 11 (109): 24-25
- อภัย นาคคง. (2523). **หัตถกรรมพื้นบ้านและงานหัตถกรรมพื้นบ้านของสังคมไทย**. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อรพินท์ พานทอง. (2532). **เครื่องปั้นดินเผา**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2544). **ภาพรวมภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้ง.
- กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. **Introduction**. (2549). (สืบค้นเมื่อ 5/08/2549): <http://www.dip.go.th>.
- กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. **Products**. (2549). (สืบค้นเมื่อ 5/08/2549): <http://www.dip.go.th>.
- <http://www.thaitambon.com>.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อสกุล	นางสาวปรารถนา คงสำราญ
วันเดือนปีเกิด	31 มกราคม พ.ศ. 2521
สถานที่เกิด	อำเภออรัญประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี
สถานที่อยู่ในปัจจุบัน	16 S.N.P.แมนชั่น แขวงหัวหมาก เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	อาจารย์
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	สาขาวิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2536	มัธยมศึกษาตอนต้น จากโรงเรียนเส้าไห้"วิมลวิทยานุกูล" จังหวัดสระบุรี
พ.ศ. 2539	มัธยมศึกษาตอนปลาย จากวิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทอง จังหวัดอ่างทอง
พ.ศ. 2542	ศิลปะการแสดง : นาฏศิลป์ไทย (ศป.บ.) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพฯ
พ.ศ. 2550	การศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม.) ศิลปศึกษา จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพฯ